

SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

Selçuk Üniversitesi
Selçuklu Araştırmaları Dergisi
Selçuk University Journal of Seljuk Studies

ISSN:1015-2105
E-ISSN: 2548-0154

Yıl 14 / Sayı 22 / Haziran 2025
Year 14 / Issue 22 / June 2025

22

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SELJUK STUDIES

E-ISSN 2548-0154

Yılda iki defa yayımlanan (Aralık-Haziran), uluslararası hakemli, yaygın süreli bir dergidir.

International refereed and widespread periodical journal published two times in one year (june-december).

SAYI / ISSUE: 22- BAHAR /SPRING

KONYA 2025

<https://yayinevi.selcuk.edu.tr>

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF SELJUK STUDIES

Selçuklu Araştırmaları Dergisi'nin dizinlendiği indexler
Journal Of Seljuk Studies is listed in the index of

TR Dizin / MLA / ERIHPLUS/ DOAJ / EBSCO

E-ISSN 2548-0154

SAYI/ISSUE: 22- BAHAR /SPRING 2025

Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Enstitüsü Adına Sahibi
Owner on behalf of the Selçuk University Institute of Seljuk Researches
Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ - *Selçuk Üniversitesi Rektörü*

İLETİŞİM / CONTACTS

Adres / Adress: Selçuklu Araştırmaları Enstitüsü, Alaeddin Keykubad Kampüsü, Müze Binası
42031 Konya
+90 0332 223 0802/ <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usad> / usad@selcuk.edu.tr

TEKNİK HAZIRLIK / TECHNICAL PREPARATION

Grafik- Tasarım / Graphic- Design:

Habibe Nur GARGALIK

Dizgi / Composition:

Dr. Selma DÜLGEROĞLU - Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Enstitüsü/ Selçuk
University Institute of Seljuk Researches

SEKRETARYA / SECRETARIAT

İbrahim Halil SAĞLIK -Selçuk Üniversitesi /Selçuk University
Ahmet Hüseyin ARSLAN- Selçuk Üniversitesi /Selçuk University

LİSANS / LICENSE:

Bu eser Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile
lisanslanmıştır. Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir./The author responsible for
their article content academically

EDİTÖRLER

Yazı İşleri Müdürü- Baş Editör

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BURGU
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü
e-posta: aburgu@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9057-0688
Konya / TÜRKİYE

•

Editör Yardımcıları

Dr. Selma DÜLGEROĞLU
Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları
Enstitüsü
e-posta: sdulgeroglu@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9908-3031
Konya / TÜRKİYE

EDITORS

Editor-in-Chief

Assist. Prof. Dr. Abdullah BURGU
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History
e-mail: aburgu@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9057-0688
Konya / TÜRKİYE

•

Editorial Assistants

Dr. Selma DÜLGEROĞLU
Selçuk University, Institute of Seljuk
Researches
e-mail: sdulgeroglu@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9908-3031
Konya / TÜRKİYE

Tarih Bölümü Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Davut ŞAHBAZ
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
e-posta: davut.sahbaz@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5303-3493
Konya / TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Abdul Metin ÇELİKBİLEK
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü
e-posta: celikbilekabdulmetin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5990-2813
Konya / TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Davut ŞAHBAZ
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
e-posta: davut.sahbaz@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5303-3493
Konya / TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Rauf Kahraman ÜRKMEZ
Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
e-posta: rauf.urkmez@beun.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7001-6951
Zonguldak / TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Aykut ÖZBAYRAKTAR
Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü
e-posta: aykut.ozbayraktar@amasya.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9804-7875
Amasya / TÜRKİYE

Editor of History Section

Assist. Prof. Dr. Davut ŞAHBAZ
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History
e-mail: davut.sahbaz@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5303-3493
Konya/TÜRKİYE

Assist. Prof.Dr. Abdul Metin ÇELİKBİLEK
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History
e-mail: celikbilekabdulmetin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5990-2813
Konya / TÜRKİYE

Assist. Prof. Dr. Davut ŞAHBAZ
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History
e-mail: davut.sahbaz@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5303-3493
Konya/TÜRKİYE

Assist. Prof. Dr. Rauf Kahraman ÜRKMEZ
Bülent Ecevit University, Faculty of Theology,
Department of Islamic History and Arts
e-mail: rauf.urkmez@beun.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7001-6951
Zonguldak / TÜRKİYE

Assist. Prof. Dr. Aykut ÖZBAYRAKTAR
Amasya University, Faculty of Art and Sciences,
Department of History
e-posta: aykut.ozbayraktar@amasya.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9804-7875
Amasya / TÜRKİYE

Dr. Hatice AKSOY
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü
e-posta: haticeaksoy@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8265-1338
Konya / TÜRKİYE

Dr. Hatice AKSOY
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History
e-mail: haticeaksoy@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8265-1338
Konya / TÜRKİYE

Öğr. Gör. Dr. Derya Deniz GEZER
Selçuk Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü
e-posta: ddgezer@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3338-8868
Konya / TÜRKİYE

Instructor of English Language Dr. Derya Deniz
GEZER
Selçuk University, Department of
Foreign Languages
e-mail: ddgezer@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3338-8868
Konya / TÜRKİYE

•
Sanat Tarihi Bölümü Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Ayben KAYIN
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü
e-posta: yurdagulozdemir@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0594-4655
Konya / TÜRKİYE

•
Editor of Art History Section

Assist. Prof. Dr. Ayben KAYIN
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of Art History
e-mail: yurdagulozdemir@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0594-4655
Konya / TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Yurdagül ÖZDEMİR
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü
e-posta: ayben.erol@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7410-0109
Konya / TÜRKİYE

Assist. Prof. Dr. Yurdagül ÖZDEMİR
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of Art History
e-mail: ayben.erol@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7410-0109
Konya / TÜRKİYE

•
İngilizce Editör

Öğr. Gör. Dr. Derya Deniz GEZER
Selçuk Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü
e-posta: ddgezer@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3338-8868
Konya / TÜRKİYE

•
English Language Editor

Instructor of English Language Dr. Derya Deniz
GEZER
Selçuk University, Department of
Foreign Languages
e-mail: ddgezer@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3338-8868
Konya / TÜRKİYE

Dr. Doğan Can AKTAN
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
e-posta: dogancanaktan@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4934-9812
Konya / TÜRKİYE

Dr. Doğan Can AKTAN
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: dogancanaktan@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4934-9812
Konya / TÜRKİYE

Öğr. Gör. Banu BİLİR
İzmir Demokrasi Üniversitesi, Yabancı Diller
Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü
e-posta: banu.bilir@idu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4573-0878
İzmir / TÜRKİYE

Banu Bilir
İzmir Demokrasi University, School of Foreign
Languages, Department of Foreign Languages
e-mail: banu.bilir@idu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4573-0878
İzmir / TÜRKİYE

•

Etik Editörü

Arş. Gör. Burak Nazif Sarıcı
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
Tarih Bölümü,
e-posta: buraknazif.sarici@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9717-9048
Samsun/ TÜRKİYE

•

Ethics Editor

Res. Asst. Burak Nazif Sarıcı
Ondokuz Mayıs University, Çarşamba Faculty of
Humanities and Social Sciences,
Department of History,
e-mail: buraknazif.sarici@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9717-9048
Samsun/ TÜRKİYE

•

İstatistik Editörü

Selma DÜLGEROĞLU
Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları
Enstitüsü
e-posta: sdulgeroglu@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9908-3031
Konya / TÜRKİYE

•

Statistics Editor

Selma DÜLGEROĞLU
Selçuk University, Institute of Seljuk
Researches
e-mail: sdulgeroglu@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9908-3031
Konya / TÜRKİYE

•

•

Sosyal Medya Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Abdul Metin ÇELİKBİLEK
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü
e-posta: celikbilekabdulmetin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5990-28
Konya / TÜRKİYE

Social Media Editor

Assist. Prof. Dr. Abdul Metin ÇELİKBİLEK
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History
e-mail: celikbilekabdulmetin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5990-2813
Konya / TÜRKİYE

YAYIM KURULU/ EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ali Uzay PEKER- *Orta Doğu Teknik Üniversitesi*

Prof. Dr. Adnan ÇEVİK- *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Prof. Dr. Cihan PİYADEOĞLU- *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*

Prof. Dr. Hsing Tung WU- *National Chengchi University*

Prof. Dr. Mohamed Salem BAAMER- *King Abdulaziz University*

Prof. Dr. Timothy MAY- *University of North Georgia*

Asist. Prof. Hadi JORATİ- *Ohio State University*

Doç. Dr. Fatma Şeyma BOYDAK- *Selçuk Üniversitesi*

Doç. Dr. Nurullah YAZAR- *Ankara Üniversitesi*

Dr. Alan V. MURRAY – *University of Leeds*

Dr. Kazım KÜÇÜKKÖROĞLU- *Selçuk Üniversitesi*

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. A. C. S. PEACOCK	University of St Andrews
Prof. Dr. A. Yaşar OCAK	TOBB Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah KAYA	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA	Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Ali BAŞ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ERTUĞRUL	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet OCAK	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Alfred J. ANDREA	University of Vermont
Prof. Dr. Ali BORAN	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir BİÇER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz TOMAR	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan PİYADEOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru ALTAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ergin AYAN	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ	Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyükelçisi
Prof. Dr. Hsing Rung Wu	National Chengchi University
Prof. Dr. İlhan ERDEM	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Jonathan HARRİS	University of London
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. M. Said POLAT	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mohamed Salem BAAMER	King Abdulaziz University
Prof. Dr. Mustafa ALİCAN	Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa UYAR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman G. ÖZGÜDENLİ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Patricia BLESSING	Stanford University
Prof. Dr. Refik TURAN	Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Sabri Abdel – Latif SALIM	Fayoum University
Prof. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfullah KARA	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Georgia
Prof. Dr. Tolga BOZKURT	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Tülay METİN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN	Türk Tarih Kurumu Başkanı
Prof. Dr. Z. Kenan BİLİCİ	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe ATICI ARAYANCAN	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Asist Prof. Hadi JORATI	Ohio State University
Doç. Dr. İbrahim BALIK	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Necla DURSUN	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Tahir AŞIROV	Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr. Sevtap GÖLGESİZ KARACA	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Şükrü DURSUN	Kayseri İl Kültür ve Turizm Müdürü
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞİT	Emekli Öğretim Üyesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine UYUMAZ	Emekli Öğretim Üyesi
Dr. Öğr. Üyesi Rauf Kahraman ÜRKMEZ	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rüstem BOZER	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ERDEMİR	Emekli Öğretim Üyesi
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Alan V. MURRAY	University of Leeds
Dr. Jason T. ROCHE	Manchester Metropolitan University

Selçuklu Araştırmaları Dergisi –Bahar 2025: 22

İçindekiler / Contents

Araştırma Makaleleri / Researches Articles		s./p.
<i>Mustafa Demirci</i>	The Influence of Ibn Sina's Philosophy on the Establishment of the Philosophical Tradition in Anatolia During the Seljuk Period: Commentaries, Criticisms, Proponents, Discussions Selçuklu Dönemi Anadolu'da Felsefe Geleneğinin Oluşumunda İbn Sina Felsefesinin Etkisi: Yorumlar, Eleştiriler, Taraftarlar, Tartışmalar	1-22
<i>Mahmut Demir</i>	Türkiye Selçuklu Emîri Mübârizeddîn Armağanşâh ve İmar Faaliyetleri The Amir of Türkiye Seljuq, Mubariz al-din Armaganshah And His Reconstruction Activities	23-52
<i>Cihan Gençtürk</i>	10. Yüzyılda Yaşamış Deylemli Bir Kumandan Mâkân b. Kâkî A 10th Century Deylemite Commande: Mâkân b. Kâkî	53-78
<i>Sait Emre Çiftçi</i>	Champagne Kontluğu'nun Haçlı Seferlerindeki Rolü ve Etkisi The Role and Influence of the County of Champagne in the Crusades	79-96
<i>Hasan Yenidoğan</i>	Selçuklu Ordularında Gece Baskını (Şebîhûn) Night Raids (Shebihûn) in Seljuk Armies	97-118
<i>Fitnet Celep</i> <i>Ayşe Denkhalbant Çobanoğlu</i>	Orta Çağ Gürcü Dini Mimarisinde Taş Bezemede Mimar, Sanatçı ve Taş Ustalarının Yeri The Architects, Artists, and Stonemasons in Stone Decoration in Medieval Georgian Religious Architecture	119-150
Çeviri Makaleler / Translation Articles		s./p.
<i>Ekrem Kalan</i>	Musa b. Selçuk'un Sikkeleri (Selçuklu Sikke Basımının Erken Aşamaları Hakkında) Musa Yabghu bin Seljuq's Coins (On the Early Stages of Seljuq Coinage Minting)	151-171

The Influence of Avicenna's Philosophy on the Establishment of the Philosophical Tradition in Anatolia During the Seljuk Period: Commentaries, Criticisms, Proponents, Discussions

Mustafa Demirci | ORCID: 0000-0002-2214-3796 | mustdemirci@hotmail.com

Selçuk University, Faculty of Letters, Department of History, Konya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/045hgzm75>

Abstract

Avicenna ushered in a new era in Islamic thought with his ideas and debates. Without understanding his ideas, Islamic thought cannot be fully mastered. However, in our time, Muslims have focused mainly on his works on medicine. However, as science is constantly evolving, old knowledge is rapidly aging. There is nothing like it in Aristotle's book of physics today, but it is still new to philosophy. The same is true for Avicenna's works: medical knowledge has now become a subject of history, but his philosophy is still alive. In this article, we follow the traces of Avicenna's philosophical research in Seljuk Anatolia. Since this work is a study of history, the change in content of the philosophy of Avicennain 13th century Anatolia is not the main problem of this article. These problematics can be revealed and discussed by the studies in the field of philosophy written in Anatolia by philosophers. However, I must say that during this period, serious criticisms against Avicennadrew attention since he was thought to have religiousized the philosophical tradition and disrupted philosophy. This article aims to reveal the development and influence of this philosophy through the commentaries, criticisms and discussions around his thoughts on Avicenna's works.

Keywords

Avicenna, Seljuks, Anatolia, Islamic Philosophy, Isharat Tradition

Citation

Demirci, Mustafa. “The Influence of Avicenna’s Philosophy on the Establishment of the Philosophical Tradition in Anatolia During the Seljuk Period: Commentaries, Criticisms, Proponents, Discussions”. *Journal of Seljuk Studies* 22 (June 2025), 1-22.

<https://doi.org/10.23897/usad.1648635>

Date of Submission	28.02.2025
Date of Acceptance	30.06.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	usad@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Selçuklu Dönemi Anadolu'da Felsefe Geleneğinin Oluşumunda İbn Sînâ Felsefesinin Etkisi: Yorumlar, Eleştiriler, Taraftarlar, Tartışmalar

Mustafa Demirci | ORCID: 0000-0002-2214-3796 | mustdemirci@hotmail.com

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/045hgzm75>

Öz

İbn Sînâ, fikirleri ve tartışmalarıyla İslam düşüncesinde yeni bir çağ açmıştır. Onun fikirleri anlaşılmadan İslam düşüncesi tam anlamıyla kavranamaz. Ancak zamanımızda Müslümanlar daha çok onun tıp alanındaki eserlerine odaklanmışlardır. Ancak bilim sürekli geliştiği için eski bilgiler hızla eskimektedir. Bugün Aristoteles'in fizik kitabında buna benzer bir şey yoktur ama felsefe için hala yenidir. Aynı şey İbn Sînâ'nın eserleri için de geçerlidir: Tıp bilgisi artık tarihin konusu olmuştur ama felsefesi hala canlıdır. Bu yazıda İbn Sînâ'nın Selçuklu Anadolu'sundaki felsefi araştırmalarının izlerini takip ediyoruz. Bu eser bir tarih çalışması olduğu için 13. yüzyıl Anadolu'sunda İbn Sînâ felsefesinin içeriğindeki değişim bu makalenin temel problemi değildir. Bu sorunsallar, filozofların Anadolu'da felsefe alanında yazdıkları çalışmalarla ortaya çıkarılabilir ve tartışılabilir. Ancak bu dönemde İbn Sînâ'nın felsefi geleneği dinselileştirdiği ve felsefeyi bozduğu düşünüldüğünden kendisine yönelik ciddi eleştirilerin dikkat çektiğini söylemeliyim. Bu makale, İbn Sînâ'nın eserleri hakkındaki düşünceleri etrafında yapılan yorum, eleştiri ve tartışmalar aracılığıyla bu felsefenin gelişimini ve etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

İbn Sînâ, Selçuklular, Anadolu, İslam Felsefesi, İşarat Geleneği

Atıf Bilgisi

Demirci, Mustafa. “Selçuklu Dönemi Anadolu’da Felsefe Geleneğinin Oluşumunda İbn Sînâ Felsefesinin Etkisi: Yorumlar, Eleştiriler, Taraftarlar, Tartışmalar”. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 22 (Haziran 2025), 1-22.

<https://doi.org/10.23897/usad.1648635>

Geliş Tarihi	28.02.2025
Kabul Tarihi	30.06.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Introduction

1. The Introduction of Avicenna's Philosophy to Anatolia

In XVII. century, Katip Çelebi wrote, *"In Asia Minor, the philosophical sciences flourished during the period starts from the conquest of Islam to the middle term of the Ottoman Empire"*. Dimitri Gutas said, *"the heirs of Avicenna's views in the Seljuk and Ottoman periods in Asia Minor were not sufficiently studied."* If we discuss the works of Avicenna, we can see that this period was very productive and creative.

Before the development of scientific and intellectual life in the Anatolian Seljuks, Islamic science and philosophy had great thinkers such as Ghazzali, Ibn Rushd, Sistani and Fakhr al-Din al-Razi and heated discussions took place. It is seen that the philosophical tradition in the Anatolian Seljuks started during the foundation years. The information Ibn al-Athir gave about Qutalmish confirms this: *"It is surprising that Qutalmish was very well versed in the science of astronomy, although he was a Turk. He also knew the sciences related to the philosophical tradition. After him, his sons and his followers continued to learn the sciences that came from the philosophical tradition. And they took the scientists who are renowned in this field under their auspices. This situation caused trouble in their religious beliefs..."*. (İbnü'l-Esir, 1966, Vol. X, pp. 36-37).

These statements show that there has been a philosophical tradition since the time of Suleiman ibn Qutalmish and his father, the founder of the Anatolian Seljuks. However, according to the famous Seljuk historian Mikail Bayram, the growing number of Seljuk organizations in Türkiye brought the philosophical and scientific tradition to Anatolia. For example, the famous statesman 'Ali Taylu and the Minister of the Great Seljuk's Künduri's men headed towards Anatolia and laid the foundations of the scientific and philosophical tradition there. According to Bayram, both men belonged to the Mu'tazila sect that naturally inclined to philosophy and other mental sciences. Because The Mu'tazilites had their own philosophical views at that time when scientific life was taking shape in Asia Minor. As a result, under the Danishmends dynasty emerged a religious-scientific concept with a rational philosophical dimension in the early twelfth century in Asia Minor. (Bayram, 2001, pp. 1-11).

On the other hand, the Danishmendid Dynasty, which was established in Anatolia just after the Battle of Manzikert, and his Kayseri city guard Ilyas b. Ahmad who was as famous as İbn al-Kamal presented an astronomy treatise called "Kashf al-Aqaba" to Danishmend's son Danishmend Ahmad Ghazi. In the preface

of this book, it was written: *“Many philosophers and virtuous people and intellectuals (ahl-i ‘ukul) from all over the world have turned to that great person and each of them has their knowledge and experience from that sea of generosity.”* (Fatih Süleymaniye Lib. no. 5426, fol. 250a) During this period, Omer b. Mohammed b. ‘Ali as-Savî came to Anatolia and settled in Kayseri, and wrote the book named *“‘Aka'id-i Ahl-i Sunna”* and stated the following in the preface of his book: *“I came to the Anatolian Seljuk country (Bilad-i Rum). I saw that everyone is dealing with and interested in ‘Ilm-i Nujum (Astronomy), but they are aware of religious sciences ...”* For this reason, he says that he wrote his book to meet the need for religious sciences in the Seljuk state (no. 5426, fol. 193a).

2. The Philosophy of Avicenna in the Anatolian Seljuk Sultans and Palace Environments

The tendency of achieving knowledge went neither unnoticed nor limited by the Seljuk sultans in Asia Minor, and as a result, the sultans also became interested in philosophy and science. The Assyrian historian Mikail, who was close to the Anatolian Seljuk sultan Kilich Arslan (1154 – 1182), reports that the Sultan was interested in philosophical issues and participated in the scientific debates on these issues. In the second half of the twelfth century, philosophical views led to a conflict between the Seljuk sultan Kilich Arslan II and Salah al-Din al-Ayyubi. Even Salah al-Din al Ayyubi accused the Seljuk sultan of heresy and called for his repentance. Shortly after this incident, in the same way, Kilich Arslan II's son Rukn al-Din Sulayman Shah I (601/1204), who succeeded him to the throne, was also for his interest in (Turan, 1971, pp. 230-233) philosophical sciences (İbn Bibi, 1956, p. 25) Ibn al-‘Asir said about this sultan: *“People used to say that the sultan was strongly attached to philosophical views, that his faith was corrupted, and that even people in this sect worshiped him and sought his help. Only because he was a wise sultan, he did not reveal his sect and belief so that there is no division between society according to sects and philosophical views and to avoid sectarian separation...”* (İbnü'l-Esir, Vol. XII, p. 196). His sons ‘Izz al-Din Kaykaus (1212–1221) and ‘Ala’ al-Din Kayqubad (1221–1237), who succeeded Ghiyath al-Din Kaykhusraw I (1204–1212) to the Seljuk throne after his death, were also poetic, curious and philosophical. As sultans who loved debate, with these qualities they considered the actions of the people around them.

The philosophy of Avicenna was brought to Anatolia by the Mu‘tazilites, who were supported by the Vizier Künduri, whom we mentioned above. The second came with Shihab al-Din Suhrawardi (d. 1191), the founder of “Ishraq” philosophy, who did his scientific activities in Anatolia for a while and participated in

educational activities here. We know that Suhrevardi had a close relationship with both the Danishmendids and the Seljuk palace environment. This strengthens the possibility that Avicenna's thoughts came through the channel of Shihabeddin Suhrevardi.

Written by Shihabeddin Suhrevardî in the line of Messhai philosophy, his Works such as *Kitab al-Talvihat al-Lavhiyya wa-l-Arshiiyya*, *Kitab al-Mulk*, *al-Mashari' wa-l- Mutarahat* (Şihabuddin, 1993, I/10, 34, 69, 195; Id, 1993, Vol. II, pp. 274-275). He not only deals with the issues of Messhai philosophy, but also discusses in detail the thoughts of Avicenna, such as Bahmanyar (d. 1066), Abu al-'Abbas Lavkari (d. 1109), 'Umar Savi (d. 1169). Some concepts and chapters in Avicenna's book *al-Isarat* and *Tenbihat* had the same effect on Suhrevardî. "Maqamat al-'Arifîn""Hikmat al- Mashriqiyya", which Avicennaincluded in his work "*al-Isharat wa-l-Tanbihat*", "*Hikmat al Mashriqiyya*", concepts such as active mind, intuition, love, symbols and thoughts and similar approaches. They are the counterparts of Suhrevardî in the world of ideas and exactly overlap with the concepts he used (Ibn Sînâ, 2005, pp. 113-114, 183-186,187). His separation of Avicenna from these criticisms shows that he is an Avicennian, although he is directed towards criticisms of the Messhai philosophers. Ishrak philosophy was able to develop on the ground established by Avicenna. The unfinished "Mashriqi Hikmat" project of Avicenna, Suhrevardi, was developed by melting theology, philosophy and mysticism in a pot, under the name of philosophy of Islam. Suhrevardi wrote some of these books during the eight years he stayed in Anatolian cities such as Konya, Tokat and Sivas during the Seljuk period. He also went to Aleppo, where he was executed, from Anatolia (Kutluer, 2011, pp. 92-97; Bekiryazıcı, vol: 50/1, pp. 123-139). According to the information provided by Ibn Ekfânî (d. 1348), Suhrevardi's works were both taught in Seljuk madrasahs and circulated among scholars. In the second half of the twelfth century in Anatolia, Suhrevardi was the first person to bring and teach the philosophy of Avicennain an early period when a serious scientific atmosphere did not begin yet (Mecmua-i Musennefat-i Sheikh Ishrak Shihabuddin ibn Yahya Sühreverdî, ed. Najafkâli Habibi, Vol. I, Tehran 1380). In my opinion, in the twelfth century, the influence of Avicennian philosophy on the Seljuk palace circles and sultans was due to the influence of Suhrevardi and his students. The fact that the subject of philosophy-creed mentioned above between the Ayyubids who executed Suhrevardi later and the Seljuks was a matter of diplomatic crisis also strengthens our prediction.

Anatolia is the most productive area in terms of science and philosophical movements in the thirteenth century. The Mongolian invasion that started in the first quarter of this century devastated the cities, especially in Turkistan and Iran. Consequently, scholars, philosophers, and other people in these cities migrated to the west to save their lives. During this destruction, the followers and works of Avicenna, who were in a new revival, were destroyed. Those who could be escaped from the Mongol massacre took shelter in Seljuk Anatolia. It is possible to see this situation in the prosopography of science, art and culture of men who came to Anatolia during the time of Sultan 'Ala' al-Din Kayqubad, when the Mongolian invasion started in the Eastern Islamic-Turkish countries. Most of the scholars who came to Anatolia were not from Arab countries. They were mostly among the Eastern countries where Turks were concentrated, such as Turkistan, Khwarezm, Khorasan, Iran and Azerbaijan, which were destroyed by the Mongol invasion. Regions outside Anatolia such as Iraq, Syria and Egypt belonged to the Arabi-Ash'ari-Shafi'i sect and did not adopt the philosophical tradition anyway. In this respect, the thirteenth century of the Seljuk Anatolian was the last refuge of Avicennian tradition. For this reason, the Seljuk Anatolian requires special attention and concentration.

3. Studies on the Philosophical Works of Avicennain the 13th Century in Seljukid's Anatolia

Due to the Crusader wars and internal conflicts that continued throughout the 12th century, scientific and civil life activities did not develop yet. Nevertheless, as we have shown above, it is very important and remarkable that some philosophical studies were able to be found around the Seljuk palace and sultans in the 12th century in Konya. However, scientific studies mainly spread and developed in the Seljuk Anatolia in the 13th century. According to the data mentioned above, since the foundation of the Seljuks in the last quarter of the eleventh century in Asia Minor there were sufficient conditions for the development of science and philosophy. This means that this scientific and philosophical tradition continued in Anatolia in the following periods. The earliest Avicennawork in the thirteenth century is seen at the time of 'Ala'ad-Din Kayqubad. Sultan 'Ala' ad-Din Kayqubad translated Avicenna's work "*al-Risala fi Nafsi Natiqa*" from Arabic to Persian by Ahi Evran who was also the founder of the Ahi Organization in Anatolia (Bayram, p. 184, 483). In the Anatolian Seljuk period, as indicated above, Messhai philosophy, that is, of course, was always considered in line with Avicenna. In the same way, one of the last and most perfect Works of

Avicenna's philosophical system on logic, physics and metaphysics and which is the summary of the philosophy of Avicenna, *al-Isharat wa-l-Tanbihat*, and an "al-Isharat commentary" tradition has occurred. Works and books belonging to this tradition, especially *al-Isharat wa-l-Tanbihat*, always were always taught and considered. Many commentaries were written on the works belonging to the philosophical tradition (İbn Sînâ, Vol. I-III, 1338). One of the traditions is 'the Tradition of Sharh al-Isharat', which have begun with al-Mas'udi's and Fakhr al-Din al-Razi's commentaries on *al-Isharat wa al-Tanbihat* which is one of the last and perfect works of the Avicennian thought.

The first major commentary on *al-Isharat* in this tradition is the *Sharh al-Isharat* written by Fakhr al-Din al-Razi (d. 606/1210). Râzî made a serious philosophical criticism in this work, which is also named as "cerh (wounding)" due to the criticisms he directed to Avicenna. Despite this, there is also a summary called *Lubab al-Isharat* in which he summarizes *al-Isharat*. Written by Nasir al-Din al-Tusi (d. 672/1274) in order to answer the criticisms of Avicenna's philosophy in the commentary of Râzî, *Hall al- Mushkilat al-Isharat wa-l-Tanbihat* is one of the biggest and most famous commentaries in this tradition. These two commentaries formed the basis and framework of the "*Isharat commentary tradition*" that would be formed later in Anatolia. Until now, it has been determined that about twenty commentaries and hashiya had been written on Avicenna's *al-Isharat*. Among them; *Kashf al-Tamvihat fî Sharh al-Isharat wa-l-Tanbihat* by Sayf al-Din Amidi (d. 631/1233), *Sharh al-Isharat* of Siraj al-Din Urmavi (d. 653/1255), Najm al-Din Ahmad b. Tecrî Makr al-Havashi wa-l-Ta'liqat al-Kitab al-Isharat of Muhammad al-Nakhjuvani (before 650/1253), Abhari (d. 1265)¹⁴ *Sharh al-Usul wa-l-Jumal* of al-Isharat wa-l-Tanbihat and Ibn Kammuna (d. 683/1284)¹. In this tradition of annotation, the last piece of Mutahhar el-Hillî (d. 726/1325) named *al- Muhakamat bayn al-Shurrah al-Isharat* can be mentioned among important scholars on this subject².

On the other hand, there have also been studies that oppose this intense interest in Avicenna's works and criticize his views. In this sense, one of the earliest criticisms of Avicennain Anatolia during the Seljuk period undoubtedly belongs to 'Abd al-Latif Baghdadi (d. 1231). The philosopher-physician 'Abd al-Latif Baghdadi, who wrote nearly 160 works in different fields in addition to medicine

1 M. Sami Baga, for an evaluation on the Isharat tradition, see. (Coar, 2013 p. 47-66).

2 For detailed information about Avicenna's commentary on *al-Isharat* and manuscripts in libraries, see. Katip Çelebi, 1941, I, 94-95; Brockelman, 1942, I, 597, 1956, I, 816; Anawati, 1950, 4-12.

and philosophy, lived in Erzincan, Erzurum, Kemah, Malatya and Besni under the auspices of the Mengücek Principality for a period of his life (Toorawa, 2004, p. 91-109.). Baghdadi harshly criticizes Avicenna's philosophy and his work *al-Qanun fi al-Tibb* in his book *Kitab al-Nasihatayn*³. Baghdadi, a pure Aristotelian and follower of the Farabi tradition analyses the philosophy of Avicenna's period and warns people about his works. At the beginning of his criticism, Baghdadi says that in a society "it is better not to have any philosophical thought than to spread a distorted philosophical thought" and criticizes Avicenna for it. According to him, the philosophical tradition of Avicenna was distorted by new themes that did not exist in the philosophy of Plato and Aristotle. 'Abd al-Latif Baghdadi criticizes Avicenna and his followers for distorting parts of Plato and Aristotle philosophy. In addition, after reading the works of Avicenna for many years, he finds the works of Iranian scholars on Avicenna insufficient. Despite the obvious truths of Aristotle's philosophy, people's orientation towards the works of Avicenna and the spread of his works everywhere led him to write a rejection of Avicenna's philosophy. Because the works of Avicenna do not contain any wisdom, and he did not use the "burhan" method correctly and completely like Farabi and Aristotle, considering the logic science as analogy (Taş, 2011; Id, 2016/1, pp. 74-95). On this issue, Baghdadi said the following: (Bursa İnebey Lib., Hüseyin Çelebi, no. 823, fol. 94^b 11-16) "*When it comes to the word "logic is a legal tool", it should have been said that logic itself is a tool, an art and a science. Because logic is science in terms of understanding the classes of beings, it is a tool in terms of its use, and art in terms of acting with itself. It is an art in terms of being a tool, not a science and a tool in terms of being an art ...*"

Baghdadi's criticism is not limited to philosophy and mathematics but also criticizes Avicenna's medical works. He makes the following determination by comparing Avicenna's definition of pulse in *al-Qanun fi al-Tibb* and Hunayn's definition of pulse in *Masa'il* (Bursa İnebey Lib., Hüseyin Çelebi, no. 823, fol. 94^a 4-6). Finally, Baghdadi states that there are reports from the followers of Avicenna that he drank alcohol, wrote books drunk, and committed sins. He says that they see these sins as a means of obtaining taste, a result of specialization and wisdom. However, according to Baghdadi, a person who has wisdom must have a virtuous creed. Wisdom should guide people towards righteous deeds. The wisdom of Avicenna and his followers is a bad wisdom that requires being caught up in taste and despising sharia and righteous deeds (Bursa İnebey Lib., Hüseyin Çelebi, no.

3 The work is available in Bursa İnebey Manuscript Library Hüseyin Çelebi Bağhdâdî section at 823 number.

823, fol. 96^a 16-96^b 1). In my opinion, Baghdadi makes unfounded accusations about Avicennain his last accusation, acting with some sensations. The evidence that he used alcohol is very weak and inadequate (Taş, pp. 91-93).

When we follow the chronological development, one of the earliest names who developed Avicennain Anatolia is undoubtedly Sayf al-Din Amidi (d. 1233). Its presence in Anatolia is not known for sure. However, he influenced many students from Anatolia with the lectures he gave while he was in Damascus and Hama (Yüksel, Vol. III, 1991, pp. 57-58). The author, better known for his theologian identity, is essentially an ideal representative of the “Philosophical Kalam” period with his works. He criticizes both the Avicennian line and Fakhr al-Din Razi with his unique theological approach in his work on the philosophy of Avicennanamed “*Kashf al-Tamvihat fi Sharh al-Tanbihat*”⁴. In this respect, it appears as a different voice among Seljuk thinkers. At the beginning of his work, he clearly states that he wrote this book to answer the criticisms made to Avicenna's views. Therefore, the work is an answer to Fahreddin Razi's criticisms rather than annotation. Therefore his work has the feature of “AvicennaDefence” written against the criticisms of Razi (Endress, 2006, pp. 408-410). As a matter of fact, the name of his work clearly shows the purpose of its writing: *Kashf al-Tamvihat fi Sharh al-Isharat wa-l-Tanbihat* on *al-Isharat wa-l-Tanbihat*. Since Amidi's ideas and views were written in his maturity period, this work reflected all his philosophical accumulation and was able to reveal his own opinion on controversial issues with great skill. He says that the mistakes he saw in Râzi's *Sharh al-Isharat* led him to answer. He states that his original intention to write this book, he wants Avicennaand philosophical sciences to be understood correctly and wrong ideas to be eliminated (Coşar, pp. 54-55). Amidi's knowledge in philosophy enables him to easily understand and explain some of the closed expressions of Avicenna. However, this commentary of his is not as systematic as the Commentary of *el-Ishârât* by Tusî, who also defends Avicenna. Despite this, it is important in terms of being a ring of the “*Isharat Sharh tradition*.” Since his philosophical works did not receive the necessary attention, they were rarely copied, so some of his books were lost or not reached today (Özvarlı, 2009, pp. 323-330).

One of the most successful representatives of Fârâbî and Avicenna's philosophical traditions in Anatolia was Asir al-Din Abhari (d. 1265) (Ebherî, 1998, p. 31.). Ebherî spent most of his life in Anatolia. In his philosophical works, Ebheri

4 On the manuscripts of the work, see. Süleymaniye Lib. Laleli no. 2519, 340 fol.; Carullah Efendi no. 1313 243 fol.; Berlin no. 5048 135 fol.

took the traditional trinity classification of Avicenna's works named *al-Isharat wa-l-Tanbihat* and *al-Najat* and classified his work as logic, physics and metaphysics. He took as an example the traditional triad classification of logic, physics and metaphysics in Avicenna's works named *al-Isharat wa-l-Tanbihat* and *al-Najat*. Especially his work named *Hidayat al-Hikma* is a summary of his encyclopaedic Works that deal with the philosophy of Avicenna. In addition, Ebheri in his book named "*Hidayat al-Hikma*", made a summary of Avicenna's book named Healing, which is an encyclopaedia of philosophy (Alper, 2014, p. 24). This work, besides being taught as a textbook in Ottoman madrasas for centuries, has many commentaries written on it (Kılıç, 2014, pp. 425-440; Bingöl, Vol. X, 75-76). Ebheri also wrote other works such as *Kashf al-Haqa'iq fi Tahrir al-Daqa'iq* (Ayasofya, no. 2453.) and *Zubdat al-Asrar* (Millet Lib., Feyzullah Efendi, no. 1210), in which the philosophy of Avicennawas examined in detail. Ebheri, as a philosopher who walked along the line of Avicenna, also wrote a commentary on Euclides's work named *Usul al-Handasa wa-l-Hisab* called "*Kitab Islah al-Ustukussat fi al- Handasa li Iqlidis*" (Bingöl, Vol. X, 1994, pp. 75-76).

Another prominent figure that draws attention in studies on Avicennain Seljuk Anatolia is Siraj al-Din Urmavi⁵. Siraj al-Din Urmavi, who came to Malatya in Anatolia for the first time during the time of 'Ala' al-Din Kayqubad, and then later went back and stayed in Egypt in the last period of the Ayyubids. After the destruction of the Ayyubids and the death of his teacher Huneci, he came back to Anatolia and stayed in Konya, the capital of the Seljuks⁶. In the introduction of *al-*

5 We have enough information about Urmevi's arrival in Anatolia and his life there. Siraceddin Urmevi, who came to Anatolia for the first time during the time of Ala ad-Din Kayqubad, then returned to Malatya, remained in Egypt in the last period of the Ayyubils, and after the collapse of the Ayyubils and the death of his teacher Huneci, he came to Anatolia, the capital of the Seljuks, Konya at the end of the year 655 [/ 1257] Urmevi say in the introduction of his work named Letâif. He says that Keykavus II (d. 677/1278-79) has arrived (be-hazret-i... resîdem). His work named Letaif also presented to Izzettin Keykavus II of Seljuk Sultan and served as a judge for a while. It is understood from here that he was in Konya in 1257. In 1258, the year when Hülagü invaded Baghdad, he was sent to him as an ambassador. On the other hand, we see Urmevi in Konya during the "Cimri incident" in 1277. Mevlevi sources report that he was in close relationship with Mevlânâ Celaledin-i Rûmî (604 – 672 / 1207 – 1273) and other Sufis during his stay in Konya for about twenty years. See. bn Bîbî, 1996, p. 212; *Menakıb-ı Evhadüddîn Hâmid b. Ebî'l-Fahr-i Kirmânî*, 1347/1969, p. 91-92). Eflâkî, 1953, Vol. I, 3/37, 3/83, 3/185, 3/251, 3/268, 3/286, 3/301, 3/480, 3/547; Çağrıç, 2009, p. 262.

6 Sirâceddîn al-Urmevî's real name is Mahmud, his father's name is Abu Bakr and his grandfather's name is Ahmed. His tag is Ebü's-Senâ and his nickname is Sirâcüddîn, which means the lantern and lamp of the religion. He was born in 1198/594 in the city of Urmia (Urmiye, today Iran's Rizaiye) in Azerbaijan. He died in 1283/682 in Konya. For detailed information about the life of Urmevi See. Sübkî, 1413/1993), Vol. 8, p. 371; İbn Şühbe, 1407/1986), Vol. 2, p. 202; Çağrıç, 2009, 37 p. 262.

Lata'if al-Hikma, Urmevî writes; “At the end of the year 655 [/ 1257] (d. 677/1278-79) came to Konya the capital city of Seljuk and presented his work titled *Letaif* to Izzettin Keykavus II (be-hazret-i... resîdem) and was a judge for a while” (Füruzanfer, 1347/1969), pp. 91-92). It is understood from here that he was in Konya after 1257. In the year 1258, when Hülagü invaded Baghdad, we learned that the Seljuk Sultan sent him to Hülagü as an ambassador. On the other hand, we see Urmavi in the Jimri incident, in Konya in 1277 (Çağrıçı, p. 262). The period when Urmevî was the head judge of Seljuks, coincides with the term when Anatolia was invaded by the Mongols. He maintained the title of chief judge until his death (İbn-i Bibi, 1996, 2/212). Mevlevi sources report that he was in close relationship with Mavlana Jalal al-Din Rumi (604 – 672/ 1207 – 1273) and other Sufis during his stay in Konya for about twenty years. On this occasion, some information about his life was reflected in the Mevlevi sources (Eflâkî, Vol. I, 3/37, 3/83, 3/185, 3/251, 3/268, 3/286, 3/301, 3/480, 3/547.). Aksarayî, one of the local sources of Seljuk, saying “*The scholar of science, the sea of virtues, the sun of the sky of Sharia, the center of the ocean of truth and sect; surpassing World scholars in intellectual and transmitting sciences*” (Aksarayî, pp. 69, 93-94). According to Nighdeli Qadi Ahmad, Siraj al-Din Urmavi is “*the sultan of the impudent, the judge of the judges, the Shafii of the later ones and the ruler of Konya ...*” (Niğdeli Kadı Ahmed, Vol. I, p. 335.)

Siraceddin Urmevî wrote a commentary on Avicenna's book named (Katip Çelebi, Vol. I, 95; H. Zirikî, VIII, 42.) *Sharhal-Isharat wa-l-Tanbihat*. In addition, his book written in Persian named “*Lata'if al-Hikma*” (Ed. Gulâm Hüseyin Yûsufî, Tahran 1340), which is accepted as his main work, is based on the philosophy of Avicennaby filtering Ghazali and Fahreddin Razi (Kaya, “Bir Filozof Olarak Sirâceddîn el-Urmevî (v. 1283/682): 17/33, 2012, 1-45). Although the work consists of two main parts as “*Hikmat-i 'ilmi / teorical*” and “*Hikmat-i 'amali / practical*”, it consists of a kind of “mixture” of theology and philosophy. In this respect, it represents the “*Philosophical- Kalam*” period (1-45.).

The Avicennian thought was formulated in Qazvini's works titled *al-Shamsiyya fî al-Mantiq* and Urmevî's *Matali' al-Anvar fî al-Hikma wa-l-Mantiq*. These two works of logic were “retailed” by “*Shaykh al-Mantiqiyyin*” by Qutb al-Din Razî, a student of Qutb al-Din Shirazi, who taught in the cities such as Kayseri, Konya, Sivas and Malatya during the Ilkhanid period. After the 13th century, during the period of Principalities (beylikler) and the Ottoman period, Avicenna's philosophy

and logic were developed in detail with the works written by many philosophers-logicians (Fazlıoğlu, 2006, Vol. I, pp. 413-427). Efdalüddin Huneci is a scholar in the fields of rational sciences, especially medicine and logic, as well as the real sciences recorded as a relative (karib) or teacher of Urmevî. Hûnecî was sent to the Seljuk Sultan Ghiyath ad-Din Kaykhusraw II (slt. 634-644/1237-1246) by the Ayyubid Sultan Melik Kamil in 634/1237. However, Hûneci, who received the news of the death of Melik Kamil on the way back, returned to Anatolia and remained in Anatolia until the Kösedağ War (641/1243), when the Seljuks were defeated by the Mongols, and was appointed as a judge by Kaykhusraw II. The famous medical history writer İbn Ebi Usaybia says that he read the part “*Kulliyat*” of al-Qânûn by Avicenna from Huneci. İbn Usaybia gives us the name of a treatise of Huneci named *Sharu mâkâletü'r-Re'îs İbn Sînâ fî'n-nabz* (Usaybia, pp. 586-587). However, we know that he gave lectures in madrasahs besides the judge (Çağrıçı, Vol. XVIII, 1998, p. 375). Another noteworthy name who made scientific studies on Avicennais Shams al-Din Samarqandi (d. 702/1303), about whose life we have little information. As can be understood from his shore, it is known that he was born in Samarkand, later came to Anatolia and stayed in the capital city of Mardin during the Artukid period⁷. Although it is not known exactly why he came to Anatolia, it is thought that he may have escaped from the Mongol invasion or internal disturbances in the region where he lived. Considering the names of his works in different fields, it is understood that he was a competent scholar in both Islamic sciences, philosophy and natural sciences⁸. Philosophy occupies an important place among Samarqandi's works. He wrote a wide commentary on Avicenna's work named “*al-Isharat wa-l- Tanbihat*” with the name “*Basharat al-Isharat*”. Al-Isharat is considered an essence and summary of Avicenna's last great work and philosophy. Samarqandi presented this work to Artuqid Emir Fakhr al-Din Karaaslan (1260-1292)⁹. In this work, Semerkandî applied to the authorities such as Fârâbî (d.

7 There is not enough information about the life and works of Samarqandî in his that works see. Yörük, 1991, p. 8-14.

8 That is why he is referred as “Muhakkik”, “Hakim”, “Allame” in the sources. His works include Eşkâlüt Tesîs in the field of geometry, Adâbül-Bahs, Kistâsü'l-efkâr fî tahkiki'l-esrâr (and Şerhu'l-Kistâs), el-Mu'tekadât, el-Envârü'lilâhiyye and his work titled Risâle fî âdâbî'l-bahs was taught in madrasahs for a long time in the periods after him. In addition to these, he became famous with his work named as-Sahâ'if in the field of teologi(kalam).For the works done on Samarqandi's, see. Gökçe, 1996, p. 21-25; Sinanoğlu, 2006, p. 32.; Kutluer, 2009, Vol. 36, p. 476-477; Miller, 2019, p. 65-68; Pehlivan & Ceylan & Ensar, 2020, p. 115-207.

9 There are four manuscripts of this book in Türkiye's Manuscript Library. See. Ayasofya no. 2418, 269 fol., 19 line. There are seals of Bayezid II and Mahmud I on the book. Second copy Köprülü Fazıl Ahmet Paşa library, no. 879, 165 fol., 23-25 line. The text will be annotated in this copy is not completely quoted. The

339/950), Ibn Sînâ, Gazzâlî (d. 505/1111), Râzî (d. 606/1210), and did not hesitate to take a critical attitude against the approaches of the scholars mentioned. He analyzed and explained their ideas in the light of evidence. Based on the ideas he put forward, Samarkandî's comments mostly show that Imam Mâtûrîdî (d. 333/944) had a world of ideas parallel to the Sunni theology and other Mavarannahr scholars. In this respect, we can say that this commentary is a Maturid interpretation of Avicenna (Semerkandî 2020, p. 20). Samarkandî, in the introduction of the commentary, complains that some of the al-Isharat annotations made before him unnecessarily prolong the subject and some keep it short.

From this point of view, he wrote his annotation by stating that a commentary was needed, "encompassing all details, but excluding irrelevant elements". It is the most important commentary written not only on certain parts of Basharat al-Isharat Avicenna's work named al-İşarât ve't-Tenbîhât, but on the whole¹⁰. In this commentary, Samarkandî prioritized the text of Avicenna rather than putting his own ideas to the foreground and wrote with an anxiety that prioritized understanding of his views. Samarkandî has annotated all parts of the work by staying with to the plan of the work. In accordance with the plan of Avicenna, the commentary continues with the sections of Tabî'iyya and İlahiyyat, which are intertwined with the Logic section. Although the commentary of Samarkandî was overshadowed by great commentaries such as Razi and Tusi, it also found a certain place in the tradition of Isharat during the Ottoman period, and studies were carried out on it (Coşar, 2013 (43), p. 59-61). Samarkandî's Avicennastudies were not limited to al-Isharat commentary. His work titled 'İlm al-Afaq wa-l-Anfus, like Avicenna's al-Shifa, was written on logic, natural philosophy, geography, meteorology, mineralogy, psychology, botany, biology, mathematics, geometry, arithmetic, music, astronomy and it includes theology topics. Although this similarity is in terms of content and style, Semerkandî never moved away from the theological line. Just as Avicenna followed Aristotle in logic and divinity, Euclides in geometry (330-275 BC), Ptolemy (AD 85 and 165) in geography, Samarkandî followed the same scholars in geometry and geography. Although he came to

third copy is Süleymaniye library. Carullah 1308, nesih 153 fol., 25 line. Last manuscript in Süleymaniye Library, Fatih no. 3195, 81 fol., 25 line.

10 Recently, many academic studies have been conducted on the different parts of this comprehensive commentary written by Samarkandî in Türkiye. See on these studies. Baga, 2008; Korkmaz, 2009; Yılmaz, 2010; Arsan, 2015.

different results, he made maximum use of Aristotle's ideas. He made quotations from Euclides' Elements, and also used the commentary on Ptolemy's work in the relevant chapters in his work. In addition, the spiritual and bodily structure of mankind, who is considered to be the highest of creatures and the perfect one, is explained in a rather Neo-Platonic style in the fourth altar. The general explanation of what the soul is, the features of the body and the soul-body dualism have been made. We also see a brief summary of the understanding of course, which is necessary for the evolution of the soul, in our author who opened the door to Sufism. This part is almost like the summary of the section called "The Authority of the Arifs" in Avicenna's work named *al-Isharat wa-l-Tanbihat* (Semerkandî, 2020, p. 31, 36).

Sadr al-Din Konavi (d.1274), the most important representative of Sufism philosophy, developed by Ibn Arabi, the most prominent thinker of the Anatolian Seljuk world in the second half of the 13th century, considered the results achieved by the apparent philosophy, which limits it to what can be achieved with reason, as well as what discovery has achieved. He seeks to reconcile the results of wise philosophy (*tawfiq*) and a reconciliation. He clearly expressed this intention in his second letter to Nasir al-Din Tusi (d. 1273) (Konevî, 2007, pp. 71-77.). In the correspondence (*Murasalat*) between Sadr al-Din Konavi and Nasir al-Din Tusi, Konevi was very in-depth and superior in the most discussed topics of Avicennian philosophy such as the relationship between God and the universe, the first being and the arrival of the first being in the body, God's knowledge of the universal and the particular. We see that he has a level of fundamental argument. The content of the philosophical debate reflected in the letters also shows how much Konevi dominated Avicenna's philosophy. In addition, these discussion topics, style and point of view, held in the second half of the 13th century, draw attention in terms of revealing the height of scientific and philosophical joy in Anatolia and the influence of the philosophy of Avicennain the world of thought (Kaya, 2012, pp. 27-38; Demirkol, Vol. 2, 2010, pp. 83-102; Demirli, 2005). It is meaningful that Konawî used Avicenna's (d. 1037) *al-Ta'liqat* to realize this association and advised Tusi to read it. It is also noteworthy as it shows the place of Avicenna's encompassing discourse in the reconciliation process¹¹.

11 *el-Murasalat*, 2002, p. 72-77; *Miftahu'l-Gayb*: 2002. About the content of the discussion here: see.. Kaya, 2012, Vol. 37, pp. 27-38.

As a result, the works of Avicenna's followers in the Seljuk period were shaped especially in the axis of his work named *al-Isharat wa-l-Tanbihat*, which is a summary of the philosophy encyclopaedia called *al-Shifa* (the Healing) and the last great work of the philosophy of Avicenna. Avicenna's philosophy mostly influenced madrasahs and philosophical discussions with the following commentaries on *al-Isharat*. A tradition that can be defined as the tradition of sign annotation was formed and continued in the following centuries. Since the commentaries are mostly the product of the philosophical theological period, they have been shaped around the basic discussion topics of philosophy and *kalam*. A lively intellectual and philosophical atmosphere was experienced where different views were defended and opposing views were criticized. In these commentaries and discussions, Avicennian tradition in Anatolia passed through the filter of Ghazzali and the criticisms of Fakhr al-Din Razi, and Najm al-Din Katib al-Qazvini (d. 1276) and Qadi Siraj al-Din Urmavi's (d. 1283) "*Matali' al-Anvar fi al-Hikma*" and *al-Mantiq*. Qutb al-Din Razi (d. 1365), wrote a commentary on both works. A tradition started with Asir al-Din Abhari (d. 1265)-Shams al-Din Samarqandi (d. 1302) – Najm al-Din Qazvini – Siraj al-Din Urmavi – Qutb al-Din Razi. Later, this tradition was developed in the Ottoman period with the works written by many philosopher-logicians, including Sayyid Sharif Jurjani – Mulla Fanari, Sain al-Din Türki – Muhammad Amin Shirvani – Mehmed Darendevis – Isma'il Gelenbevis – Abd al-Nafi Afandi. This tradition, which continued during the Seljuk and later Ottoman periods, left a rich legacy of Avicennian literature. Today, the richest manuscripts of Avicenna are in the manuscript libraries in Türkiye.

Kaynakça

A) Manuscripts

- Amidi, S. *Keşf el-temvihat fi şerh el-tenbihat*. Süleymaniye Library. Berlin, 5048; Süleymaniye Library. Carullah Efendi,1313; Süleymaniye Library. Laleli, 2519.
- Bağdadi, A. *Kitabul Celi ve Hisab*. Afyon Gedik Ahmed Paşa Library.17211.
- Bağdadi, A. *Kitabu'n-Nasihateyn*. Bursa İnebey Library. Hüseyin Çelebi, 823.
- Ebheri, E. *Keşf el-hekaik fi tahrir al-dekaik*. Ayasofya Library.2453.
- Ebheri, E. *Zubdet al-esrar*. Ayasofya Library. 2418.
- İbn Kemal, İlyas b. Ahmed. *Keşfu'l-Akabe*. Fatih Süleymaniye Library.5426.
- Nahcuvani, E. *Şerhu'l-İşarat ve't Tenbihat*. Köprülü Library. 875; Nûruosmâniye Library.2689.
- Sadruşşerî'a. *Şerhu Ta'dili'l-'Ulüm*. Süleymaniye Library.Antalya Tekelioğlu,798.
- Semerkandî, Ş. *Besaretu'l-Isharat*. Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Library.879; Süleymaniye Library.Carullah, 1308; Süleymaniye Library. Fatih,3195.

B) Main Sources and Research

- Alper, Ö. M. (2014). VII/XIII. yüzyılda İbn Sînâcı gelenek: tenkit ve terkip arasında. *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri içinde*, Ankara: YBÜ Publications.
- Anawati, G. C. (1950). *Müellefâtü İbn Sînâ*. Kahire: Dârü'l-Maârif.
- Arslan, H. (2006). *İbni Sînâ ve Mevlânâ'nın Aşk Felsefelerinin Karşılaştırılması* (Unpublished Master Thesis). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Baga, M. S. (2008). *Şemsüddin Semerkandî ve Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Tabîyyât Bölümü: Tahkik, Tercüme ve Değerlendirme* (Unpublished Master Thesis). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Bayat, A. H. (1988). Mevlânâ'nın dostlarından Tabib Ekmeleddîn Müeyyed el-Nahcuvanî. *Selçuk Üniversitesi III. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğler Kitabı içinde* (231-247). Konya.
- Bayram, M. (2001).Türkiye Selçukluları döneminde bilimsel ortam ve Ahiliğin doğuşuna etkisi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1-11.
- Bedevî, A. (2002) *Batı düşüncesinin oluşumunda İslam'ın rolü* (Tan, M. Trans.). İstanbul: İz Publications.
- Bekiryazıcı, E. (2014). İbn Sînâ Düşüncesi İshrâkîliğe zemin hazırlamış mıdır? *Diyanet İlmî Dergi*, 50, 123-138.
- Beyâzî, K. A. (1994). *İşârâtü'l-Merâm min İbârâtü'l-İmâm*. İstanbul.
- Bingöl, A. (1994). Ebherî, Essirüddin. *İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 10, p. 75-76). İstanbul:

- Türkiye Diyanet Vakfı Publications.
- Brockelman, C. (1942). *GAL*. Leiden: Brill Press.
- Çağrı, M. (1998). *Hüncü. İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 18, p. 375). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications.
- Çağrı, M. (2009). *Sirâceddin el-Urmevî. İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 37, p. 262). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications..
- Çoşar, H. (2013). İslam düşüncesinde günümüzde az bilinen bir gelenek İşâret (şerhleri) geleneği. *Dini Araştırmalar*, 16, 47-66.
- Demirkol, M. (2010). İbn Sînâ'nın varlık felsefesi üzerinde Nasîreddin Tûsî ile Sadreddin Konevî arasında geçen tartışmalar. *Şarkiyat İslami Araştırmalar Dergisi*, 2, 83-102.
- Demirli, E. (2005). *Sadreddin Konevî'de bilgi ve varlık*. İstanbul: İz Publications.
- Ebherî. (1998). *İsagucî mantığa giriş metin-çeviri-inceleme* (Sarioğlu, H. Çev.). İstanbul.
- Endress, G. (2006). Reading Avicenna in the madrasa: Intellectual genealogies and chains of transmission of philosophy and the sciences in the Islamic East. James E. Montgomery (Ed.), *Arabic Theologi, Arabic Philosophy: From the Meny to One: Essays in Celebration of Richard M. Frank* (pp. 420-427) Leuven.
- Eflâkî, A. (1973). *Âriflerin menkıbeleri* (Vol. I-II) (Yazıcı, T. Trans.). İstanbul: Kültür Bakanlığı Publications.
- Gökçe, M. C. (1996). *Muhammed b. Eşref es-Semerkindî ve Kelâm İlmindeki Yeri* (Unpublished Master Thesis). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- İbn Ebi Usaybia, Ebu'l Abbas Ahmed. (1965). *'Uyunu'l-Enba Fi Tabakat-ı Etibba* (Riza, N. Thk.). Beyrût: Menşûrâtü Dâri Mektebeti'l Hayât.
- İbn Şühbe. (1986). *Tabakâtü'sşâfiyye* (Hân, H. A. Thk.). Beyrût: Âlemü'l-kütüb.
- İbni Bîbî. (1956). *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* (Erzi, A. S. Neşr.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Publications.
- İbni Bîbî. (1996). *el-Evâmirü'l-alâ'iyye fi'l-umûri'l-alâ'iyye (Selçuk-Name)* (C. 1-2) (Öztürk, M. Trans.). Ankara: Kültür Bakanlığı Publications.
- İbnü'l-Esir, Ali b. Muahmmed. (1966). *el-Kâmil fi't-tarih* (C. 1-12). Beyrut.
- İbn Sînâ. (2005). *İşaretler ve tembihler* (Durusoy, A. vd. Trans). İstanbul: Litera Publications.
- İbn Sînâ. (1383). *el-İşarat ve el-Tenbihat*. Kum.
- İzgi, C. (1998). Hubeyş et-Tiflisî. *İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 18, p. 268-270). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications.
- İzgi, C. (1994). Ekmelüddîn en-Nahcuvânî. *İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 10, p. 548-549).

- İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications.
- Mevlânâ Celâleddin. (1963). *Mektuplar* (Gölpınarlı, A.Trans.). İstanbul.
- Katip Çelebi. (1941), *Keşfu'z-Zunûn* (C. 1-2). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Publications.
- Kaya, M. (1988). “Abdüllatîf el-Bağdadî. *İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 1, p. 254-255). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications.
- Kaya, M. C. (2012). Bir filozof olarak Sirâceddîn el-Urmevî (v. 1283/682): Letâifu'l-hikme bağlamında bir tahlil denemesi. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*. 17/33, 1-45.
- Kaya, M. C. (2012). Sadreddin Konevî'nin metafizik eleştirisi: İbn Sînâ'da zorunlu varlık'ın cüzîleri bilmesi sorunu. *Felsefe Arkivi*, 37, 27-38.
- Keleş, M. R. (2008). *Kutbüddin Şirazî (1236-1311)'nin Hayatı Eserleri ve Ortaçağ İslam Kültüründeki Yeri* (Unpublished Master Thesis). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Keleş, M. R. (2014). Kutbüddin eş-Şirâzî'nin Anadolu'daki faaliyetleri ve Sadreddin Konevî ile ilişkisi. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XIX, 329-345.
- Kılıç C. (2013). İbn Sînâcî Bir Filozof: Esirüddin el-Ebherî ve Osmanlı düşüncesine etkileri. *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri içinde* (pp. 425-440). Ankara: YBÜ Publications.
- Kılıç C. & H. Arslan. (2014). İslam Düşüncesinde aşk metafiziği (İbn Sînâ ve Mevlâna'da aşk felsefeleri. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 2, 321-351.
- Kirmani, E. (1347/1969). *Menakıb-ı Evhadüddîn Hâmid b. Ebi'l-Fahr-i Kirmânî* (Füruzanfer, B. Ed.). Tahran: Bünyâd-ı Terceme ve Neşr-i Kitâb.
- Korkmaz, Z. (2009). Şemsüddin Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkindî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Tabiat Bölümü Sekizinci ve Dokuzuncu Bölümlerinin Edisyonu ve İncelenmesi (Unpublished Master Thesis). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Köker, A. H. (1992). Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi: 1206. *Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi*, Kayseri.
- Kutluer, İ. (2011). *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*. İstanbul: İz Publications,
- Kutluer, İ. (2009). “Muhammed b. Eşref es-Semerkindî. *İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 36, p. 476-477). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications.
- Miller, L. B. (2019). Shams al-Dîn al-Samarqandî (d. 1322). Khaled al-Rouayheb (Ed.), *The Development of Arabic Logic (1200-1800)* (pp. 65-68). Basel: Schwabe Verlag.
- Özvarlı, S. (2009). Amidi'nin iki yazma eseri ışığında felsefe ve kelam ilişkisi. A. Erkol & Abdurrahman Adak & İbrahim Bor (Ed.), *Uluslararası Amidi Sempozyumu*

- Bildirileri içinde* (pp. 323-330), İstanbul.
- Pehlivan, N. C. & Ensar, H. (2020). Şemseddin Muhammed b. Eşref es-Semerkind el-Hüseynî et-Türkî'ye ait iki yeni eser: Şerhu Menşe'i'n-Nazar ve Şerhu'n-Nikât. *Nazariyat*, 6/1, 115-207.
- Rapoport, M. A. (2019). Kutbüddin er-Râzî et-Tahtânî Sünnî miydi Şîî miydi? biyobibliyografik kaynaklar üzerine bir araştırma. *Nazariyat*, 5/2, 113-137.
- Konevî, S. (2002). *Miftahu'l-Gayb: Tasavvuf Metafiziği* (Demirli, E. Trans.). İstanbul.
- Konevî, S. (2007). *Yazışmalar (el-Mürâselât)* (Demirli, E. Trans.). İstanbul: İz Publications.
- Sarioğlu, H. (2007). Razi Kutbüddin, *İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 34, p. 485-487). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications.
- Sinanoğlu, M. (2006). "Burhaneddin en-Neseî. *İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 32, p. 566-567). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications.
- Semerkindî, Ş. (2020). *Âlem ve İnsan, İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfûs* (Okşar, Y. & Yörük, İ. Trans.). İstanbul.
- Sübkî. (1413/1993). *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ* (Tanâhî, M. M. & el-Hulv, A. M. Thk.). Kahire: Hicr li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî.
- Sühreverdî, Ş. (1993). *Kitabü't-Telviâtü'l-Levhiyye ve'l-Arşîyye* (Vol. 1) Corbin, H. Thk.). Mecmû'a-i Musannefâtü Şeyhi'l-İşrâk içinde, Tahran.
- Sühreverdî, Ş. (1380). *Kitâbu't-Telviâtü'l-Levhiyye ve'l-Arşîyye* (Vol. 1) N. Kali Habibi (Ed.). *Mecmua-i Musannefat-i Şeyh İşrak Şihabuddin Yahya Sühreverdî* içinde, Tahran.
- Sühreverdî, Ş. (1993). *Kitabu'l-Meşari ve'l- Mutarahat* (Vol. 1). (Corbin, H. Thk.). *Mecmû'a-i Musannefâtü Şeyhi'l-İşrâk* içinde, Tahran.
- Sühreverdî, Ş. (1993). *Kıssatu Gurbeti'l-Garbiyye* (Vol. 2), H. Corbin (Ed.). *Mecmuatu Musannefati Şeyhi'l-İşrâk* içinde, Tahran.
- Şeşen, R. (1982). *Nevâdirü'l-mahtûtâtü'l-'Arabiyye fî Mektebâti Türkiyâ* (C. 3). Beyrut.
- Şerbetçi, A. (2002). Kutbüddin Şîrâzî. *İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 26, p. 488-489). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications.
- Şeyhzâde, Abdurrahîm b. Ali. (1317). *Nazmü'l-Ferâ'id ve Cemü'l-Fevâ'id*. Mısır.
- Taher, A. (2015). *es-Semerkindî'nin Beşaratü'l-İşarat Adlı Eserinin İlahiyat Bölümünün Tahkik ve Tahlili* (Unpublished Master Thesis) Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Taş, E. (2011). *Abdüllatif el-Bağdâdî'nin Kitâbü'n-nasihatayn Adlı Eseri: Tahkikli Neşir ve Muhteva Analizi* (Unpublished Master Thesis) Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Taş, E. (2016). *Kitâbü'n-nasihatayn bağlamında Abdüllatif el-Bağdâdî'nin İbn Sînâ*

- Eleştirisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25/1, 73-96.
- et-Teftazânî, Sa'düddin Mesud b. Ömer. (1277). *Şerhü'l-Mekâsîd* (Vol. 1), İstanbul.
- Toorawa, S. (2004). A Portrait of Abd al-Latif al-Baghdadi's education and instruction. Joseph E. Lowry&Devin J. Stewart & Shawkat M. Toorawa (Ed.), *law and education in Medieval Islam* (pp. 91-109). Gibb Memorial Trust, Oxford.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu Publications.
- Uzluk, Ş. (1987). Mevlânâ'nın tabibleri, Ekmeleddîn Müeyyet-Beyhekim ve Gazanfer. *Selçuk Üniversitesi I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi Tebliğler Kitabı* içinde (pp. 211-219), Konya: Selçuk Üniversitesi Publications.
- Ünver, S. (1940). *Selçuk Tabâbeti*. Ankara.
- Walbridge, J. (1992). *The science of mystic lights Qutb al-dîn and the illuminationist tradition in Islamic philosophy*. Cambridge.
- Wisnovsky, R. (2014). towards a genealogy of Avicennism. *Oriens* 42/3-4, 358.
- Yemenli, İ. (2001). Bir İbn Sînâ şârihi, Ekmeleddîn en-Nahcuvânî ve varlık anlayışı. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 10, 99-143.

Türkiye Selçuklu Emîri Mübârizeddîn Armağanşâh ve İmar Faaliyetleri

Mahmut Demir | ORCID: 0000-0002-1895-4086 | mahmutdemirr7@gmail.com

Antalya, Türkiye

Öz

Türkiye Selçuklu Emîri Mübârizeddîn Armağanşâh, Selçuklu devlet teşkilatı içerisinde üstâduddârlık, atabeglik ve sübaşılık gibi mühim görevlerde bulunmuş, gulam kökenli bir devlet adamıdır. Türkiye Selçuklularının yükseliş devrinde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ve Melik İzzeddîn Keykâvus'un hizmetlerinde bulunmuştur. Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh, kendisi gibi mühim bir devlet adamı olan Mübârizeddîn Ertokuş'un azatlı kölesidir. Onun yokluğunda hem idarî görevlerini üstlenmiş hem de vakıflarının mütevelliliğini yürütmüştür. Böylelikle Mübârizeddîn Ertokuş'un her anlamda halefi olmuştur. Siyasî kariyeri boyunca Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kardeşlerinin siyaseten katli ve devletin karşılaştığı en büyük isyan hareketi olan Babaî ayaklanmasına müdahale gibi iki büyük görev ona verilmiştir. Nitekim kendisi bu ayaklanmanın bastırılması için vermiş olduğu mücadeleler sırasında asiler tarafından öldürülmüştür. Mübârizeddîn Armağanşâh'a verilen bu kritik görevler, özellikle II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında ona duyulan güveni açıkça ortaya koymaktadır. Devlet içerisinde hayatî bir yer edinmiş olan Mübârizeddîn Armağanşâh'ın, kendisinden önceki büyük emîrlere gibi bâni yönü de bulunmaktadır ve bu yönü pek bilinmemektedir. Özellikle Denizli'de bulunan ve bâni ismi yanlış okunduğu için Mübârizeddîn Armağanşâh ile ilişkilendirilmeyen kitabe onun Denizli'de imar faaliyetlerinde bulunduğunun epigrafik delilidir ve günümüze kadar bu konu üzerinde yeterince durulmamıştır. Hâlbuki kendisi başarılı siyasî kariyerinin yanında, bazı imar faaliyetleri de gerçekleştirmiştir. Emîr, bir yandan Türkiye Selçuklu topraklarına yayılmış durumdaki Ertokuş vakıflarını idare etmiş, diğer yandan da Beyşehir (Konya), Antalya ve Denizli gibi yerleşim bölgelerinde bazı imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Aynı zamanda evlenerek bir aile kurmuş ve Selçuklu tarihinde çok rastlanmayan bir şekilde onun soyundan gelen insanların varlıkları yüzyıllar sonra bile kayıtlarda görülmüştür. Mübârizeddîn Armağanşâh büyük bir zenginliğe sahip olarak Selçuklu topraklarında bazı eserler yaptırmış ve bunlar için vakıflar kurmuştur. Bu vesileyle de Anadolu'nun bir Müslüman-Türk vatani hâline getirilmesinde emeği geçen tarihî şahsiyetlerden olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Türkiye Selçukluları, Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Antalya, Denizli

Atıf Bilgisi

Demir, Mahmut. “Türkiye Selçuklu Emîri Mübârizeddîn Armağanşâh ve İmar Faaliyetleri”. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 22 (Haziran 2025), 23-52.

<https://doi.org/10.23897/usad.1623343>

Geliş Tarihi	20.01.2025
Kabul Tarihi	26.06.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Amir of Türkiye Seljuq, Mubariz al-din Armaganshah And His Reconstruction Activities

Mahmut Demir | ORCID: 0000-0002-1895-4086 | mahmutdemirr7@gmail.com

Antalya, Türkiye

Abstract

Amir Mubariz al-din Armaganshah of Türkiye Seljuqs was a statesman of ghulam origin who held important positions in the Türkiye Seljuqs state mechanism such as ustad al-dar, atabeg and soubashi. He was in the service of Sultan Ala al-din Kayqubad I, Ghiyath al-din Kaykhusraw II and Malik İzz al-din Kaykawus during the rise of the Türkiye Seljuqs. Amir Mubariz al-din Armaganshah was the freed slave of Mubariz al-din Ertokush, who was also an important statesman. In his absence, he undertook his administrative duties and was also the trustee of his foundations. Thus, he became the successor of Mubariz al-din Ertokush in every sense. During his political career, he was entrusted with two major tasks: the political murder of Sultan Ghiyath al-din Kaykhusraw II's brothers and the intervention in the Babaî uprising, which was the biggest revolt the state had ever faced. As a matter of fact, he was killed by the rebels during the intervention to this uprising. These critical duties assigned to Mubariz al-din Armaganshah clearly reveal the trust placed in him, especially during the reign of Ghiyath al-din Kaykhusraw II. Mubariz al-din Armaganshah, who occupied a vital place in the state, also had the aspect of a reconstructor like the great amirs before him and this aspect is not well known. In particular, the inscription found in Denizli, which cannot be associated with Mubariz al-din Armaganshah because the name of the reconstructor was misread, is epigraphic evidence that he was engaged in reconstruction activities in Denizli, and this subject has not been focused on before. However, in addition to his successful political career, he also carried out some reconstruction activities. On the one hand, he administered the Ertokush foundations scattered throughout the Türkiye Seljuqs' lands, and on the other hand, he carried out construction activities in Beyşehir (Konya), Antalya and Denizli. At the same time, he married and created a family, and the existence of his descendants was recorded even centuries later, which is unusual in Seljuq history. Mubariz al-din Armaganshah had great wealth and built some works in the Seljuq lands and established foundations for them. In this way, he was one of the historical figures who contributed to the transformation of Anatolia into a Muslim-Turkish homeland.

Keywords

Türkiye Seljuqs, Amir Mubariz al-din Armaganshah, Ghiyath al-din Kaykhusraw II, Antalya, Denizli

Citation

Demir, Mahmut. "The Amir of Türkiye Seljuq, Mubariz al-din Armaganshah and His Reconstruction Activities". *Journal of Seljuk Studies* 22 (June 2025), 23-52.

<https://doi.org/10.23897/usad.1623343>

Date of Submission	20.01.2025
Date of Acceptance	26.06.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	usad@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Türkiye Selçukluları, Ortaçağ Müslüman Dünyasında *Diyyâr-ı Rûm* olarak bilinen Anadolu topraklarının Türklere ait bir vatan olması sürecinde büyük paya sahiptir. Bu payları onları diğer Müslüman-Türk devletleri arasında ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir. Türkiye Selçukluları Anadolu topraklarını yalnızca fethetmekle kalmamış, bölgeyi yurt hâline getiren halkını da birçok alanda müreffeh bir statüye kavuşturarak toplumsal bir kalkınma ortaya çıkarmışlardır. Onların Anadolu halkına yaşattıkları kalkınma sürecinin bazı somut delilleri günümüzde hâlen tespit edilebilir durumdadır. Günümüzde Türkiye'nin pek çok yerinde Türkiye Selçuklularına ait sağlam yapılar veya bazı yapı kalıntıları bulunmaktadır. Selçukluların bu yapıları başta Türkiye Selçuklu sultanları olmak üzere, hanedan mensubu melikler/melikeler, gulam veya Müslüman emîrler ile toplumun farklı kesimlerine mensup varlıklı kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Selçuklu hâkimiyeti altındaki bölgelerde gerçekleştirilen imar faaliyetleri içerisinde devlet erkânının, özellikle de gulam kökenli emîrlerin ise önemli bir payı vardır. Zira gulam kökenli pek çok emîr Türkiye Selçuklu devlet işlerine hizmet etmiş ve sultanların emrinde Selçuklu topraklarının imarı için çaba sarf etmiştir. Bu emîrlerin bazıları siyasî eylemleri, bazıları ise hem siyasî eylemleri hem de ülkenin kalkınmasına katkı sunmuş olan imar faaliyetleri nedeniyle ön plandadırlar. Bâni yönü ön plana çıkan zengin ve kudretli emîrler arasında Şemseddin Altunaba, Mübârizeddin Ertokuş, Celâleddin Karatay ve Sâhib Ata Fahreddin Ali gibi kişiler sayılabilir. Bunlara ek olarak ismi sayılması gereken ancak hayatı hakkında kapsamlı çalışmalar yapılmayan bir emîr daha bulunmaktadır. Bu emîr hayırsever kişiliği, başarılı siyasî kariyeri, yaşamının trajik sonu ve günümüze kadar karanlıkta kalmış bâni yönüyle ön plana çıkan Emîr Mübârizeddin Armağanşâh'tır. Çalışmamız kapsamında Mübârizeddin Armağanşâh'ın kişiliği, siyasî kariyeri ve özellikle de bâni yönü tüm ayrıntıları ile ele alınmış, Denizli'de bulunan bir kitabenin kendisi ile bağlantısı tespit edilmiştir. Ayrıca onun neden Selçuklu devlet erkânının önde gelenlerinden biri olarak kabul edilmesi gerektiğinin delilleri ortaya konmuştur.

1. Emîr Mübârizeddin Armağanşâh

Türkiye Selçuklularında devlet teşkilatında görev almış ve devlete katkı sağlamış pek çok emîrin ismi kayıtlara geçmiştir. Bunlardan biri de Mübârizeddin Armağanşâh'tır. *Armağanşâh* (ارمغانشاه) onun ismi, *Mübârizeddin* (مبارز الدين) ise lakabıdır. Armağan ismi, *Dîvân-ı Lügât-i Türk*'ten öğrenildiğine göre bir kişinin gittiği yerden elde ettiği bol miktardaki ganimetten, akrabalarına ve yakınlarına verdiği hediye anlamına gelmektedir. Türkçenin Oğuz lehçesine ait olan kelimenin aslının ise *yarmakan* olduğu düşünülmektedir (Kaşgarlı Mahmud, 2005, s. 149; Babacan, 2006, s. 549). Emîrin lakabı olan *Mübârizeddin* ise Arapça bir tamlama olup “dinin savaşçısı” anlamına gelmektedir¹.

¹ Türkiye Selçuklularında savaşçılığı ile ön plana çıkmış pek çok emîr *Mübârizeddin* ünvanıyla anılmaktadır. Bunlar arasında Mübârizeddin Behrâmşâh, Mübârizeddin Ertokuş, Mübârizeddin Çavlı, Mübârizeddin

Mübârizeddîn Armağanşâh, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd (1220-1237) ve halefi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1237-1246) dönemlerinde devlet için mühim hizmetlerde bulunmuştur. Nerede ve ne zaman dünyaya geldiğine dair elde hiçbir veri yoktur. Kendisinin ismi Selçuklu Emîri Mübârizeddîn Ertokuş'a ait olup 13 Recep 669 (25 Şubat 1271) tarihinde Antalya'da hazırlanan vakfiye suretinde, *Abdullah oğlu Hâcî Sadeddîn Armağanşâh* (سعدالدين الحاج ارمانشاه بن عبد الله) şeklinde geçmektedir (Turan, 1947, s. 428. Bk. Resim 1). Türkiye Selçuklularının en mühim kaynağı olan *El-Evâmîrü'l-Alâiyye fî Umûrî'l-Alâiyye*'de ve muahhar kaynaklarda ise Mübârizeddîn Armağanşâh (مبارزالدین ارمانشاه) olarak kaydedilmektedir (İbn Bîbî, 1941, s. 193; İbn Bîbî, 1956, s. 501; İbn Bîbî, 1996, C. II, s. 51; Müneccimbaşı, 2017, C. II, s. 19; Yazıcızâde Âli, 2008, s. 537)². Emîrin ismi, Antalya'da inşa ettirdiği medreseye ait inşa kitabesinde, yazılı kaynaklar ve vakfiye kaydından farklı olarak yalnızca Armağanşâh (ارمانشاه) şeklinde yazılmıştır³. Denizli'de inşa ettirdiği ancak günümüze ulaşamayan binanın kitabesinde ise yine diğer kaynaklardan farklı bir şekilde Armağan (ارمان) olarak kaydedilmiştir (Akçakoca-Akça, 1937, s. 53-54; Akçakoca-Akça, 1945, s. 22-24). Bu veriler ışığında emîrin isminin Armağanşâh olduğu, Sadeddîn ve Mübârizeddîn olmak üzere iki ayrı ünvan ile anıldığı ortaya çıkmaktadır. Ancak literatürde emîrin ismi vakfiyedeki kayıttan ziyade, İbn Bîbî'nin kullandığı şekliyle Mübârizeddîn Armağanşâh olarak yer edinmiştir.

Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'a ait olup hem onun hem de Mübârizeddîn Armağanşâh'ın ölümünden sonra hazırlandığı hem iki emîrin de merhûm (الامير المرحوم) olarak anılmasından ve hem de üzerindeki tarihten anlaşılan vakfiye sureti, başka önemli veriler de içermektedir. Zira bu vakfiyede suretinden Mübârizeddîn Armağanşâh'ın, Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un azatlı kölesi olduğu öğrenilmektedir (Turan, 1947, s. 427; Akkuş, 2019, s. 45). Nitekim kayıtlarda *baba* adının Abdullah olarak kaydedilmesi de onun gulam kökenli bir devlet adamı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Armağanşâh'ın, Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un hizmetine çocuk yaşta girdiği, onunla birlikte I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, I. İzzeddîn Keykâvus ve I. Alâeddîn Keykubâd iktidarlarında devlet görevinde bulunduğu düşünülmektedir (Akkuş, 2019, s. 45). Vakfiyeden Ertokuş'un isteğiyle kendisinden sonra vakıflarının mütevelliliğine Armağanşâh ve ondan sonra evlatlarının getirilmesinin şart koşulduğu da öğrenilmektedir (Turan, 1947, s. 420). Bu bilgi ise Mübârizeddîn Armağanşâh'ın evlendiğini ve çocuklarının olduğunu göstermektedir. Nitekim Osman Turan'ın tespitine göre Isparta'ya bağlı Ağros Köyü'nün Osmanlı dönemi vakıf kayıtlarında, Mübârizeddîn Armağanşâh'ın soyundan gelen kişilerin listesi

İsa ve Mübârizeddîn Yavtâş gibi isimler sayılabilir.

² İbn Bîbî, eserinde emîrin ismini bir defaya mahsus olmak üzere Mübârizeddîn Armağanşeh (مبارزالدین ارمانشاه) olarak kaydetmektedir (İbn Bîbî, 1956, s. 473). Şah (شاه) kelimesi yerine Şeh (شه) yazımının tercih edilmesi, Farsça kaynaklarda rastlanan bir durumdur.

³ Antalya Kaleiçi'nde bulunan söz konusu medresenin kitabesi pek çok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Bk. Erten, 1338-1340, s. 59; Erten, 1940, s. 58; Combe, Sauvaget & Wiet, 1941-1942, s. 119; Yılmaz, 2002, s. 133; Yılmaz & Tuzcu, 2010, s. 177; Riefstahl, 2023, s. 210.

bulunmaktadır (Turan, 1947, s. 422). Burada *Cemaât-i Armağanshâh 'itîk-i Atabeg el-merhûm* olarak zikredilen bu topluluğun 25 haneden oluştuğu da kaydedilmektedir (Turan, 1947, s. 424). Bu kayda ek olarak yine Osmanlı dönemine ait 591 numaralı vakıf defterindeki kayıtlara göre Beyşehir'e bağlı Alpgazi Köyü'nde Hacı Armağanshâh Zaviyesi ve buraya ait vakıflar mevcuttur. Bu vakıflar da Mübârizeddîn Armağanshâh'ın evlatlarının sahipliğindeki vakıflar arasında olmalıdırlar. Aynı şekilde Selçuklu Emîri Sâhib Ata Fahreddîn Ali'nin Konya'daki medresesine ait vakfiyeden öğrenildiğine göre Konya'da Armağanshâh adında bir mahalle bulunmaktadır. Osman Turan'a göre bu mahalle de Emîr Mübârizeddîn Armağanshâh ve soyundan gelenlerle ilişkili olmalıdır (Turan, 1947, s. 422-423). Öte yandan Beyşehir ile ilgili Osmanlı dönemi vakıf kayıtları incelendiğinde Göçü'ye bağlı Yatağan Köyü'nde Hacı Armağan isimli bir mevkinin bulunduğu görülmektedir (Konyalı, 1991, s. 91). Ayrıca Gorgorum ile Beyşehir arasında Armağanshah Mezarlığı isimli bir yer tespit edilmektedir (Konyalı, 1991, s. 330). Bu yerlerin de Emîr Mübârizeddîn Armağanshâh'ın mülkleri, vakıfları veya soyundan gelen kişilerle ilişkili olması ihtimal dâhilindedir.

Emîr Mübârizeddîn Armağanshâh hakkında tespit edilebilen diğer bir bilgi kendisinin hacı olmasıdır. Bu bilgi onun efendisi ve aynı zamanda selefi olan Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un vakfiye kaydından öğrenilmektedir (Turan, 1947, s. 420, 423)⁴. Ancak burada ve başka kaynaklarda onun hac farızasını ne zaman ve ne şekilde gerçekleştirdiğine dair hiçbir kayıt yoktur. Öte yandan özellikle gulam kökenli Selçuklu emîrleri arasında hacı ünvanının çok yaygın olmaması, Mübârizeddîn Armağanshâh'ı bu açıdan da ayrıcalıklı bir konuma taşımaktadır.

2. Emîr Mübârizeddîn Armağanshâh'ın Siyasî Kariyeri

Türkiye Selçuklu Emîri Mübârizeddîn Armağanshâh'ın devlet hizmetine hangi tarihte girmiş olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yalnızca Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarlarında çeşitli devlet görevlerinde bulunduğu dair kayıtlar mevcuttur. İbn Bîbî'den öğrenildiğine göre emîr, I. Alâeddîn Keykubâd iktidarının son yıllarında üstâdüddâr vazifesindeydi. Sultan 1237 yılında vefat edip, yerine II. Gıyâseddîn Keyhüsrev geçtiğinde de bu görevde hizmete devam etmiştir (İbn Bîbî, 1956, s. 472-473; İbn Bîbî, 1996, C. II, s. 26-27). Üstâdüddârlar, Selçuklu saray teşkilatının mühim görevlileri arasındadırlar. Bu görevdeki emîrlar, hem sultanların yakınları arasına girmekte hem de sarayın önde gelen isimlerinden olmaktadır. Üstâdüddârlar, sultanın gelirlerinin toplanıp gerekli yerlerde harcanmasından, saray mutfağı, şaraphane, ahır ve dairelerinin ihtiyaçlarının karşılanmasından, ayrıca saray görevlilerinin idaresinden sorumludurlar. Üstelik sultanların vakıflarına da nezaret etmektedirler (Ayaz, 2012, s. 394)⁵. Tanınmış ve

⁴ Türkiye Selçuklularının en önemli kaynak yazarı İbn Bîbî de Emîr Mübârizeddîn Armağanshâh'ın aynı zamanda hacı olduğunu kaydetmektedir (İbn Bîbî, 1956, s. 501; İbn Bîbî, 1996, C. II, s. 51). Bu konuda ayrıca bk. Müneccimbaşı, 2017, C. II, s. 79.

⁵ Muhtemelen Mübârizeddîn Ertokuş'un kendi vakıflarına Mübârizeddîn Armağanshâh'ı müteveli olarak atamasının tek sebebi elinin altında yetmiş yakın bir adamı olması değildir. Hiç şüphesiz onun bu

saygıdeğer emîrlere arasından seçilen üstâdüddârlar, sultanın aile bireylerinin işleriyle de ilgilendikleri gibi, sultanın huzurunda her daim hazır ve nazır bulunmakla görevliyidiler (Kesik, 2021, s. 98). Dolayısıyla üstâdüddâr görevinde bulunan Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın, I. Alâeddîn Keykubâd devrinde ne gibi siyasî faaliyetlerde bulunduğu dair bilgi olmasa da sultanın mühim ve yakın adamlarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Aynı durum II. Gıyâseddin Keyhüsrev iktidarında da devam etmiş, emîr devlet içerisinde yükselmeye ve siyasî olaylarda doğrudan rol almaya başlamıştır. Nitekim II. Gıyâseddin Keyhüsrev, tahta çıktıktan ve üç oğlu dünyaya geldikten sonra, üstâdüddâr görevindeki Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ı büyük oğlu Melik İzzeddîn Keykâvus'un atabegliğine getirmiştir (İbn Bîbî, 1956, s. 472-473; İbn Bîbî, 1996, C. II, s. 27-28). Sonrasında da Uluborlu'da (Borgulu) bulunan kardeşlerini siyaseten katlettirme işini ona tevdi etmiştir ki⁶, emîrin ismi kaynaklarda doğrudan ilk defa bu görev vasıtası ile geçmektedir. İbn Bîbî'den öğrenildiğine göre Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in emrini aldıktan sonra merhûm Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın, Eyyûbî Melikesi el-Meliketü'l-Âdiliye'den olan oğulları Melik İzzeddîn Kılıçarslan ve Melik Rükneddin'i siyaseten katletmek için Uluborlu'ya gelmiş ve burada görevini yerine getirmiştir. Ancak kendisi Selçuklu ülkesinde iyiliği ve dürüstlüğü ile tanınan bir emîr olduğu için, halk tarafından onun Selçuklu meliklerini katlettiğine inanılmamıştır. Emîrin melikleri öldürmediği, ancak sultanı ikna için gerekli delilleri oluşturduğu rivayet edilmiştir. Kimileri de meliklerin öldürüldüğüne inanmıştır. En nihayetinde halk nazarında meliklerin Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh tarafından öldürülüp öldürülmediği kesinlik kazanmamıştır (İbn Bîbî, 1956, s. 472-473; İbn Bîbî, 1996, C. II, s. 27-28. Ayrıca bk. Yazıcızâde Âli, 2008, s. 515; Turan, 1971, s. 409-410; Uyumaz, 2008, s. 488; Kaymaz, 2009, s. 47)⁷. Her ne kadar İbn Bîbî böyle bir bilgi nakletse de Selçuklu meliklerinin siyaseten katledildikleri muhakkaktır. Zira Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh gibi sultanın güvendiği önemli bir devlet adamının, devletin bekasını ilgilendiren böylesine hayatî bir mevzuda ihmalkârlık göstermesi pek de mümkün görünmemektedir (Demir, 2022, s. 81-82)⁸. Bu durum, toplum nezdinde hiçbir

kararında Mübârizeddîn Armağanşâh'ın, I. Alâeddîn Keykubâd'a üstâdüddâr olarak hizmet etmesi ve sultânî vakıfları idare etme tecrübesine sahip olması da etkili olmuştur.

⁶ Mükrimin Halil Yinanç'a göre Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev arka arkaya oğulları İzzeddîn Keykâvus, Rükneddin Kılıçarslan ve Alâeddîn Keykubâd dünyaya gelince Selçuklu tahtının artık tehlike altında olmadığına kanaat getirmiş ve tahtını kendi oğullarına bırakmak için Uluborlu'da bulunan kardeşlerinin katline karar vermiştir (Yinanç, 2014, s. 143-144). Sultanın kardeşlerinin siyaseten katli hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Turan, 1971, s. 409-410; Arık, 1999, s. 87-88; Kaymaz, 2009, s. 47-48; Demir, 2022, s. 80-82.

⁷ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah'a göre Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in emriyle onun kardeşlerini siyaseten katleden kişi Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh değil, Emîr Sadeddin Köpek'ti (Münecimbaşı, 2017, C. II, s. 76).

⁸ İbn Bîbî'nin naklettiği Mübârizeddîn Armağanşâh'ın Selçuklu meliklerini öldürmediği yönündeki rivayet halk arasında iyice yaygınlaşmışa benzemektedir. Zira çağdaş kaynak yazarı Simon de Saint Quentin'den öğrenildiğine göre Köseadağ Savaşı sonrasında yaşanan karmaşa ortamında, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in iktidarını yıkmaya yönelik bir isyan gerçekleşmiştir. İsyanın başındaki iki kişi tahttaki

zaman kabul görmeyen kardeş katli uygulamasının halk tarafından iyi kalpli ve sevilen bir devlet adamı olan Mübârizeddîn Armağanşâh'a yakıştırılamaması ile alakalı olmalıdır.

Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh, Selçuklu meliklerinin katli hadisesi anlatılırken İbn Bîbî tarafından hem atabeg hem de üstâduddâr olarak kaydedilmiştir (İbn Bîbî, 1956, s. 473; İbn Bîbî, 1996, C. II, s. 27-28). Bu da emîrin o sıralarda II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yakın çevresinde hizmet etmeye devam ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte sultanın büyük oğlu Melik İzzeddîn Keykâvus'un atabegliğine atanması, Mübârizeddîn Armağanşâh'ın siyasî kariyerindeki en önemli gelişmelerden biridir. Zira atabeglerin Selçuklu devlet teşkilatı içerisinde çok mühim bir yeri vardır. Türkiye Selçuklularında atabegler devlet terbiyesi ile yetiştirilmiş gulam kökenli ordu komutanları ve güvenilir devlet adamları arasından seçilirlerdi. Devlet içerisinde hem meliklerin hem de hükümdarların atabegleri olabiliyordu. Hükümdar atabegleri, divan üyeleri arasındaydılar ve devlet idaresinde mühim rol oynamaktaydılar (Uzunçarşılı, 1988, s. 78-79; Kesik, 2021, s. 166). Atabeg olabilmek için gerekli kıstaslara bakıldığı zaman, Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın bu görev için gerekli donanımına sahip, güvenilir bir devlet adamı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu yeni görevle birlikte onun devlet yönetiminde daha yüksek bir mertebe elde ettiği de anlaşılmaktadır. Osman Turan'a (1947, s. 420) göre Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in büyük oğlu Melik İzzeddîn Keykâvus'a atabeg olarak atanması 635 (1237/1238) yılında gerçekleşmiş⁹, ancak emîr bu görevde sadece birkaç yıl kalabilmiştir (Turan, 1947, s. 421). Zira detayları aşağıda görüleceği üzere Mübârizeddîn Armağanşâh 638 (1240/1241) yılında Babâî isyanına müdahale ederken öldürülmüş, bu nedenle de Melik atabegliği görevini sürdürememiştir.

Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın atabeglik görevinin epigrafik delilleri de mevcuttur. Nitekim kendisi Antalya Kaleiçi'nde inşa ettirdiği 637 (1239/1240) tarihli medresenin kitabesinde Atabeg Armağanşâh (Yılmaz & Tuzcu, 2010, s. 177) ve 638 (1240/1241) tarihinde Denizli'de yaptırdığı binanın kitabesinde ise *Armağan el-Atabeg* olarak kaydedilmektedir (Akçakoca-Akça, 1937, s. 53-54). Sultan tarafından büyük oğlunun atabegliğine getirilmesi ve kardeşlerinin siyaseten katli gibi önemli bir görevin ona verilmesi, Emîr Mübârizeddîn

sultanın kardeşleri ve I. Alâeddîn Keykubâd'ın oğulları oldukları iddiasıyla ortaya çıkmışlardır. İsyanları yaklaşık 3 ay sürmüş ve etraflarına çok sayıda Türkmen toplamışlardır. Asiler Alâiyye'ye saldırmak üzere harekete geçtikleri sırada, Selçuklulara tâbi olan Lambron Dükü Ermeni Constantin tarafından ortadan kaldırılmışlardır (Saint Quentin, 2006, s. 59-60). Aynı şekilde Sultan II. İzzeddîn Keykâvus iktidarında da sınır bölgesinde Ahmed olarak bilinen bir Türkmen, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın oğlu olduğu iddiasıyla ortaya çıkarak isyan etmiştir. Bu isyan da güçlükle bastırılabilmiştir (Turan, 1947, s. 421; Turan, 1971, s. 464). Farklı zamanlarda ve birbirinden bağımsız olarak gerçekleşen bu iki isyanın elebaşlarının, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın oğlu oldukları iddiasıyla ortaya çıkmaları hiç şüphesiz tesadüf değildir. Bu durumun Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın Selçuklu meliklerini öldürüp öldürmemesinin halk nezdinde kesinleşmemesi ile alakalı olduğu da muhakkaktır. Zira bu söylenti asiler tarafından isyanlarının meşruiyet kaynağı olarak kullanılmış olmalıdır (Demir, 2022, s. 274 dn. 1016).

⁹ Yazıcızâde Âli de Mübârizeddîn Armağanşâh'ın, Melik İzzeddîn Keykâvus'un atabegi olduğunu kaydetmekte ancak bu atama ile ilgili bir tarih vermemektedir. Bk. Yazıcızâde Âli, 2008, s. 515.

Armağanşâh'a duyulan itimadı göstermektedir. Zira bu dönemde pek çok Selçuklu emîri Sadeddîn Köpek eliyle tasfiye edilirken, Mübârizeddîn Armağanşâh'ın bu tasfiye hareketinden zarar görmediği ve sultanın yakın adamlarından birisi olarak hizmetinde kalmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın siyasî kariyerindeki diğer bir gelişme Antalya Sübaşılığı meselesidir. Zira onun, Mübârizeddîn Ertokuş'tan sonra Antalya Sübaşılığı görevinde bulunduğu düşünülmektedir. Kaynaklarda Mübârizeddîn Armağanşâh'ın bu görevde bulunduğu dair kayıt yoktur. Ancak onun Selçuklu sultanlarının önemli hizmetkârlarından biri olması, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Antalya'da bir medrese inşa ettirmesi, Mübârizeddîn Ertokuş'un yakını ve azatlı kölesi, ayrıca onun vakıflarının mütevellisi olmasından hareketle Mübârizeddîn Ertokuş'tan boşalan Antalya Sübaşılığı görevinde bulunduğu düşünülmektedir (Turan, 1947, s. 420; Flemming, 2018, s. 13; Akkuş, 2019, s. 45). Mevcut gerekçeler ve kaynaklarda Mübârizeddîn Ertokuş'tan sonra Antalya Sübaşılığı görevinde bulunan başka bir emîrin kaydedilmemesinden yola çıkılarak Mübârizeddîn Armağanşâh'ın efendisinden sonra Antalya Sübaşılığı görevine getirilmiş olduğunu kabul etmek mümkündür. Zira bu durumu destekleyecek bilgiler varken, aksini ispatlayacak herhangi bir veri bulunmamaktadır. Öte yandan Mübârizeddîn Armağanşâh'ın, Mübârizeddîn Ertokuş'un yakını olarak uzun yıllar onunla birlikte devlet görevinde bulunduğu muhakkaktır. Dolayısıyla Mübârizeddîn Ertokuş'un sübaşı ve emîrû's-sevâhil¹⁰ olarak uzun yıllar görev yaptığı Antalya'da, Mübârizeddîn Armağanşâh da bulunmuş olsa gerektir. Nitekim Mübârizeddîn Ertokuş'un Antalya Sübaşılığı'ndan alınarak Mengücekoğulları üzerine sefere gönderildiği, sonrasında Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in atabegi olarak Erzincan'a gittiği 1228 yılından, I. Alâeddîn Keykubâd'ın vefat ettiği 1237 yılına kadar Mübârizeddîn Armağanşâh'ın Antalya Sübaşılığı görevinde bulunduğu tahmin edilmektedir (Akkuş, 2019, s. 45). Diğer taraftan selefi Mübârizeddîn Ertokuş'un emîrû's-sevâhil olarak önemli denizcilik faaliyetlerinde bulunmasından hareketle, onun yerine getirilen Mübârizeddîn Armağanşâh'ın da denizcilikten anlayan yetenekli bir emîr olması gerektiğine işaret edilmektedir (Akkuş, 2019, s. 45). Esasında eldeki veriler ve değerlendirmeler Mübârizeddîn Armağanşâh'ın, Mübârizeddîn Ertokuş'tan sonra onun halefi olarak Antalya Sübaşılığı görevinde bulunduğunu göstermektedir. Mübârizeddîn Armağanşâh'ın, Antalya Sübaşısı olarak görev yapmış olması da kariyerindeki en mühim gelişmelerden birisidir. Zira Barbara Flemming'in (2018, s. 12) işaret ettiği üzere *Dârü's-Sugur* ünvanını¹¹ taşıyan Antalya şehrinin valisi sadece bu şehrin değil, etrafındaki tüm sınır

¹⁰ Türkiye Selçukluları, Antalya, Sinop ve Alâiyye gibi liman şehirleri vasıtasıyla Akdeniz ve Karadeniz'e çıkmış, böylelikle bu denizlerdeki uluslararası ticarete dâhil olmuşlardır. Deniz kıyısında liman şehirlerine sahip olmak da bu şehirleri korumak, deniz aşırı seferler düzenleyebilmek ve deniz ticaret filolarını korumak maksadıyla donanmaların oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Türkiye Selçukluları'nda önemli liman kentlerinde oluşturulan deniz güçlerinin başına da Sahiller Emîri (امير السواحل) veya Sahiller Meliki (ملك السواحل) denilmektedir. Bu konuda bk. Yavuzcan, 2020, s. 150-153.

¹¹ *Dârü's-Sugur* (دار السغر) ünvanı, "sınır şehri" anlamına gelmekte olup, Antalya'nın Selçuklular nezdindeki konumunu da açıkça göstermektedir. Bu ünvan Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddîn Keykâvus

bölgesinin yöneticisiydi. Bu konuda bir değerlendirme yapan Tuncer Baykara'ya (1989, s. 43-44) göre de Antalya Sübaşılığı görev ve yetki sahası merkez olarak Antalya yanında Burdur, Isparta ve Denizli'nin bir kısmını kapsamaktadır. Ayrıca bu idarî mıntıkada Antalya ile birlikte diğer bir liman şehri olan Alâîyye de bulunuyordu. Bu durum askerî yönü ağır basan bu idarî mıntikanın yetki sahasının sadece karaları değil aynı zamanda Akdeniz kıyılarını da içerdiğini göstermektedir. Bu nedenle Mübârizeddîn Armağanshâh, Antalya sübasısı olarak Mübârizeddîn Ertokuş'un yerine getirildiğinde, devlet için stratejik ve geniş bir sınır bölgesinin sorumlusu olmuştur.

Türkiye Selçuklularının güneybatı uçlarını teşkil eden Antalya ve çevresinin ilgili dönemdeki idarî durumu hakkında da birtakım tespit ve değerlendirmeler bulunmaktadır ki, bunlar bölgenin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu değerlendirmelerden birine göre, Antalya ile Alâîyye Türkiye Selçukluları için çok mühim bir konumda bulunuyorlardı. Bu nedenle Akdeniz kıyısında bir güney bölgesi genel komutanlığı kurulmuştu. Bu yeni komutanlığın başına ise ilk olarak Mübârizeddîn Ertokuş getirilmişti. Onun idare sahası Antalya ve Alâîyye ile birlikte Isparta ve Uluborlu'yu da kapsıyordu (Cahen, 2002, s. 202)¹². Dolayısıyla Mübârizeddîn Ertokuş'tan sonra onun yerine geçen Mübârizeddîn Armağanshâh da bu geniş bölgenin idaresini devralmış olmalıdır. Zira kendisinin Ertokuş'un halefi olması hem Antalya'da (Yılmaz & Tuzcu, 2010, s. 177) hem de Denizli'de imar faaliyetleri gerçekleştirmesi (Akçakoca-Akça, 1937, s. 53-54), ayrıca II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından Uluborlu'daki meliklerin katliyle görevlendirilmesi (İbn Bîbî, II, s. 27-28) hususları bu üç şehrin de Mübârizeddîn Armağanshâh'ın yetki alanı içerisinde bulunduğunu göstermektedir. Diğer yandan Mübârizeddîn Armağanshâh'ın selefi Mübârizeddîn Ertokuş'un sorumluluğundaki geniş coğrafya dikkate alınarak, onun sıradan bir vali değil de eski Doğu Roma Kibyrrhaiotia Teması'nın askerî valilerinin halefi olarak görülmesi (Redford & Leiser, 2008, s. 19)¹³, Mübârizeddîn Armağanshâh'ın da ne kadar önemli bir göreve getirildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Doğu Roma İmparatorluğu'nun

iktidarında 661 (1262/1263) tarihinde Antalya'da darp edilen sikkelerde *Medinetü's-Sugur* (مدينة السُّغُر) olarak karşımıza çıkmaktadır (Özden, 2005, s. 69-70). Ancak Antalya şehrinin Selçuklular zamanında kullanılan tek ünvanı *Dârü's-Sugur* değildir. Mübârizeddîn Ertokuş'un vakfiyesinden öğrenildiğine göre şehrin diğer ünvanı "şeref şehri" manasını taşıyan *Dârü'l-İzz*'dir (دار العز). Bk. Turan, 1947, s. 427.

¹² Antalya-Alâîyye bölgesi ile Isparta ve Uluborlu arasında idareci olarak bağlantısı kurulabilen kişiler yalnızca Mübârizeddîn Ertokuş ve halefi Mübârizeddîn Armağanshâh değildir. Bu merkezlerle aynı anda irtibatı tespit edilebilen diğer bir kişi Gıyâseddîn II. Mes'ûd iktidarında emîr'ü's-sevâhil (أمير السواحل) görevinde bulunan Bedreddîn Ömer'dir. Kendisi Uluborlu'da 680 (1281/1282) yılında imar faaliyeti gerçekleştirmiştir. Bu faaliyetin delili olan kitabe günümüzde Alâeddîn Câmîi üzerinde bulunmaktadır (Uzunçarşılı, 1929, s. 234-235; Bakır & Demir, 2023, s. 394-397). Bedreddîn Ömer'in aynı zamanda Alâîyye'de bânisi olduğu bir câmîi de bulunmaktadır. Camiinin 676 (1277/1278) tarihli inşâ kitabesi de *in situ* hâlde câmîinin kapısının üzerinde durmaktadır (Yardım, 2002, s. 121). Bedreddîn Ömer'in emîr'ü's-sevâhil yetkisiyle ve birkaç yıl arayla hem Alâîyye'de hem de Uluborlu'da imar faaliyeti yürütmesi, iki şehrin de onun yetki ve sorumluluk alanına girdiğini göstermektedir.

¹³ Bu konuda ayrıca bk. Demir, 2024, s. 220-221.

Kibyrrhaiotion Theması'nın sınırlarına bakıldığında, bu bölgenin Emîr Mübârizeddîn Ertokuş ve haleflerinin sorumluluk alanı ile büyük oranda uyuştugu görülmektedir¹⁴. Bununla birlikte Mübârizeddîn Armağanşâh'ın idare sahasının selefi Mübârizeddîn Ertokuş'tan daha geniş olduğunu gösteren bir veri de mevcuttur. Mevcut araştırmalar Mübârizeddîn Ertokuş'un Antalya, Alâiyye, Isparta ve Uluborlu ile idarî bağlantısını ortaya koymaktadır. Öte yandan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın emriyle hem karadan hem de denizden gerçekleştirilen Kilikya seferiyle beraber Selçuklu hâkimiyet sahası doğuda Anamur'a kadar genişlemiştir. Dolayısıyla bu seferle Kilikya sahilleri de Emîrî's-Sevâhil Mübârizeddîn Ertokuş'un yetki sahasına eklenmiş olmalıdır (Demir, 2024, s. 220-221). Ancak Mübârizeddîn Armağanşâh'ın, selefinin idaresindeki bu merkezlere ek olarak Türkiye Selçuklu-Doğu Roma sınır bölgesinde bulunan Denizli'de de imar faaliyetleri yürüttüğü bilinmektedir (Akçakoca-Akça, 1937, s. 53-54). Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın hem Antalya'daki hem de Denizli'deki imar faaliyetlerinden hareketle de kendisinin Antalya valiliğini daha batıdaki Denizli sınır bölgesiyle birleştirerek yetki alanını Likya, Pisidia ve Karia'nın bir kısmını kapsayacak şekilde genişlettiği düşünülmüştür (Flemming, 2018, s. 12-13). Hatta Mübârizeddîn Armağanşâh'ın, sultanın emriyle Uluborlu'daki kardeşlerini öldürtmekle görevlendirilmesi de Uluborlu'nun onun idarî sorumluluk alanına dâhil bulunduğu şeklinde yorumlanmıştır (Flemming, 2018, s. 13-14). En nihayetinde eldeki veriler, Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın selefinden daha geniş bir sahada Kilikya, Likya, Pisidia ve Karia'nın bir kısmını kapsayan, Türkiye Selçuklularının güneybatı sınır bölgesinde idareci olarak imar faaliyetleri yürüttüğünü, böylelikle de bölgenin Müslüman-Türk coğrafyasına dönüşmesi sürecine katkı sağlayan isimlerden birisi olduğunu göstermektedir.

Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın siyasî kariyerinin son faaliyeti, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarının en büyük olaylarından birisi olan Babaî ayaklanmasının bastırılmasıyla görevlendirilmesidir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev idaresinde Türkiye Selçuklularının 1240-1241 yıllarında el-Cezire'deki Eyyûbî ve Artuklu arazilerine yönelik genişleme faaliyetleri sırasında Baba İlyas-ı Horasanî ve müridi Baba İshak'ın liderliğinde, kalabalık Türkmen topluluklarının ve gayri memnun halk kitlelerinin katılımıyla şiddetli bir isyan çıkmıştır. Hazırlıklarının titizlikle ve yıllar öncesinden yapıldığı anlaşılan bu isyan, kısa sürede Anadolu'nun pek çok yerine yayılarak ülkeyi kasıp kavuran bir ayaklanmaya dönüşmüştür. İsyanın büyük bir tehlike teşkil ettiğini anlayan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise yakın ve güvenilir adamlarından olan Mübârizeddîn Armağanşâh'ı önce Amasya sübaşılığına (سرلشکری اماسیه) getirmiş, sonrasında da kuvvetli bir ordu ile asilerin üzerine göndermiştir (İbn Bîbî, 1941, s. 168-169; İbn Bîbî, 1996, C. II, s. 50-51). İbn Bîbî, Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın kuvvetli bir ordu ve Amasya Sübaşılığı yetkisiyle isyan bölgesine gönderildiğini belirtse de isyanın şiddeti ve kısa sürede yayıldığı geniş Selçuklu

¹⁴ Doğu Roma İmparatorluğu'nun Kibyrrhaiotion Theması, ana hatlarıyla Batı'da Miletos kentinin güneyinden başlayarak Doğu yönünde Kilikya'daki Doğu Roma-Müslüman sınırını oluşturan Lamis Nehri'ne kadar uzanmaktaydı (Güneş, 2018, s. 224-230).

coğrafyası göz önünde bulundurulduğunda, bu atamanın bazı ayrıntılarının eksik olduğu anlaşılmaktadır. Böylesine büyük bir isyanın bastırılması için daha büyük yetkilerin gerektiği muhakkaktır. Bu nedenle Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın yalnızca Amasya Sübaşısı olarak değil, isyanın temel yayılım sahasını oluşturan Dânişmend Vilâyeti'nin genel valisi ve olağanüstü yetkilerle donatılmış komutanı olarak isyan bölgesine gönderilmiş olması gerekmektedir.

Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh, hızlı bir şekilde bölgeye intikal etmiş ve Amasya'ya ulaşarak şehirde güvenlik önlemleri almıştır. Sonrasında isyanın lideri Baba İlyas ve yakınındaki adamlarının bulunduğu zaviyeye bir baskın yaparak onları ele geçirmiş, hepsini Amasya Kalesi'ndeki bir burçta astırarak idam ettirmiştir. Ancak Baba İlyas ve yakın maiyetinin öldürülmesi isyanı bastırmaya yetmemiştir. Zira Amasya'ya gelerek burada toplanan ve liderlerini arayan kalabalık bir Babaî grubu, liderleri Baba İlyas'ın kimse tarafından dokunulamayacak ve zarar verilemeyecek kadar yüce bir makamda bulunduğu söyleyerek öldürüldüğüne inanmamışlardır¹⁵. Üstelik Baba İlyas'ın Allah'ın resulü olduğunu haykırarak Türkiye Selçuklu kuvvetlerine saldırmışlardır. Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh ile diğer Selçuklu kuvvetlerinin Babaîleri ikna çabası sonuç vermemiş ve iki taraf arasında çok şiddetli bir mücadele yaşanmıştır. Bu mücadele sırasında Mübârizeddîn Armağanşâh ve çok sayıda Selçuklu askeri, Babaîler tarafından öldürülmüştür (İbn Bîbî, 1941, s. 168-169; İbn Bîbî, 1996, C. II, s. 50-51)¹⁶. Mübârizeddîn Armağanşâh, isyanı tamamen bastırmaya da

¹⁵ Simon de Saint Quentin'de Babaî ayaklanması ile ilgili ilginç bir hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyeye göre Baba Resul taraftarlarına bir kaleye saldırmalarını, içlerinden hiç kimsenin ölmeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine adamları kaleye saldırmışlar ancak aralarından bazıları ölmüş, bazıları da yaralanmıştır. Ölen ve yaralananların akrabaları Baba Resul'e gelerek neden kendilerini kandırıp sevdiklerinin ölümüne sebep olduğunu sormuşlardır. O da Tanrı'nın habercisinin kendisine adamlarının ölmeyeceğini söylediğine dair yemin etmiştir. Onları ikna edemeyince de ertesi gün herkesin yanında bizzat Tanrı'yla konuşacağını ve neden adamlarının öldürülmesine izin verdiğini soracağını söylemiştir. Sonrasında Baba Resul ve adamları Ermenilerin elindeki bir yere saldırmışlardır. Burada Baba Resul'ün kendisi de yaralanmış, adamlarının kendi ölümünü görmemeleri için bir köşeye saklanmış. Ölmeden önce taraftarlarına soyundan gelen birisini lider olarak kendisinin yerine getirmelerini, ona itaat etmelerini ve her şeye rağmen istekli bir şekilde savaşmaya devam etmelerini vasiyet etmiştir. Yollarından dönmeleri durumunda tüm ülkeyi ele geçirebileceklerinden emin olduğunu söylemiştir (Saint Quentin, 2006, s. 43-44). Süryânî Ebu'l-Ferec'e göre de asilerin lideri olan Baba Resul, Amasya'da Selçuklu emîrleri tarafından pusuya düşürülerek esir alınmış ve boğulmuştur. Ancak müridi İshak ve diğer asiler Baba Resul'un öldürüldüğüne inanmamış, onun yardım getirmek üzere meleklerin yanına gittiğini duyurmuşlardır. Sonrasında Amasya'ya karşı vahşi bir saldırıya geçmişlerdir (Ebu'l-Ferec, 1890, s. 439-440; Ebu'l-Ferec, 1986, s. 285-286). *Menâkıbü'l-Kudsîyye*'de de Baba İlyas hakkında ilginç bir hikâye bulunmaktadır. Kaynağa göre Baba İlyas, Selçuklu kuvvetleri tarafından ele geçirildiğinde katledilmemiş, esir alınarak zindana atılmıştır. Zindanda 40 gün geçirdikten sonra aniden Baba İlyas'ın Boz isimli atı zindanın duvarından geçerek şeyhin hücreğine gelmiştir. Baba İlyas da atına binerek sırta kadem basmıştır. Ertesi gün öğle vaktinde görevliler hücreye geldiklerinde Baba İlyas'ı bulamamışlardır (Elvan Çelebi, 2014, s. 157). Kaynaklarda görüldüğü üzere Baba İlyas etrafındaki adamları üzerinde olağanüstü tesire sahip olan gizemli bir şahsiyettir.

¹⁶ İsyânın ayrıntıları için ayrıca bk. Yazıcızâde Âli, 2008, s. 560; Müneccimbaşı, 2017, C. II, s. 78-79; Turan,

isyanın elebaşlarını ortadan kaldırarak ciddi bir iş yapmış, bu sayede başsız kalan son Babaîler büyük oranda paralı Frank askerleri vasıtasıyla Kırşehir'in Malya Ovası'nda imha edilebilmişlerdir. Böylelikle de Türkiye Selçuklularının yaşadığı en büyük iç isyan bastırılabilmiştir¹⁷. Amasya'da asiler eliyle öldürülen Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın mezarının nerede olduğu belli değildir. Ancak isyan sırasında öldürülmesinden ve isyanın onun ölümünden sonra da devleti meşgul etmesinden hareketle, cenazesiyle ilgilenilemediği kuvvetle muhtemeldir. Bu yüzden onun ve Babaîlerle çatışmalar sırasında öldürülen Selçuklu askerlerinin Amasya'ya veya Amasya yakınlarında bir yere defnedilmiş olması gerekmektedir. Ancak bu konuyla ilgili bir kayıt olmadığı gibi, bölgede bir iz veya söylence dahi bulunmamaktadır.

Mübârizeddîn Armağanşâh'ın öldürülmesine sebep olan Babaî ayaklanmasının tarihi de tartışmalıdır. Konu hakkındaki en önemli kaynağın yazarı olan İbn Bîbî, ne isyanın tarihi ne de emîrin öldürülme tarihi hakkında bir bilgi vermemektedir. Olaydan bahseden diğer kaynakların büyük çoğunluğu ise Babaî ayaklanmasının tarihini 638 (1240/1241) olarak kaydetmektedirler (İbn Tağrıberdî, 1996, C. VI, s. 300; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, C. XXII, s. 370; ez-Zehebî, 1998, C. XLVI, s. 42; Kadı Ahmed-i Niğîdî, 2015, s. 443; Ebu'l-Ferec, 1986, s. 285). Ana kaynaklardan yalnızca el-Makrizî, Babaî ayaklanmasının tarihini 638 yılı Zilhicce ayı (Haziran-Temmuz 1241) olarak vermektedir (el-Makrîzî, 1997, C. I, s. 409). Kaynakların verdiği tarihler, isyanın gerçekleştiği saha, dönemin koşulları ve yaşanan diğer gelişmeler dikkate alındığında, Babaî ayaklanmasının Türkiye Selçuklularının Âmid kuşatması ile meşgul oldukları sırada gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Demir, 2022, s. 179-180)¹⁸. Dolayısıyla Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın asilerle müdahale ettiği ve isyanı bastırma uğrunda hayatını kaybettiği tarih 1241 yılı yaz ayları olmalıdır.

1971, s. 423; Sevim & Merçil, 1995, s. 471; Ocak, 2020, s. 160; Kaymaz, 2009, s. 66; Demir, 2022, s. 170-172. Amasya tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddîn'e göre Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh asilerin liderini ve adamlarını 637 yahut 638 yılı Recep ayı başlarında (Ocak 1241) idam ettirmiştir. Bk. Hüseyin Hüsameddîn, 2022, C. II, s. 350. Baba İlyas-ı Horasânî ahfadından Elvan Çelebi'nin *Menâkıbü'l-Kudsiyye*'nden öğrenildiğine göre Baba İlyas'ın Armağanşâh (ارمغانشاه) adında bir müridi bulunmaktaydı (Elvan Çelebi, 2014, s. 132). Eser ilginç bir şekilde Baba İlyas-ı Horasânî'nin öldürülmesinden hiç bahsetmemekte, bir keramet göstererek zindandan kurtulduğunu kaydetmektedir. Kaynağın şeyhin ölümünden hiç bahsetmemesi ve onun Armağanşâh isimli müridini zikretmesi ise dikkat çekici bir durumdur. Zira kaynağın Baba İlyas-ı Horasânî'nin müridi olarak kaydettiği kişiden kastı belki de Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'tır. Elvan Çelebi'nin burada halk tarafından çok sevildiği bilinen Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ı, Baba İlyas'ın katili olarak değil de müridi olarak kaydederek dedesine ve onun hareketine meşrûfiyet kazandırmak gayesi gütmüş olması ihtimal dâhilindedir.

¹⁷ Babaî ayaklanmasını sürdüren son topluluğun Malya Ovası'nda yok edilmesi ve isyanın tamamen bastırılması süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Bîbî, 1956, s. 502-503; İbn Bîbî, 1996, C. II, s. 51-52; Turan, 1971, s. 423-425; Ocak, 2020, s. 160-164.

¹⁸ Osman Turan, Mübârizeddîn Armağanşâh'ın Antalya'daki 637 tarihli medresesinden hareketle bu yılda hayatta olduğunu, daha sonraki bir tarihte asilerle mücadele ederken öldüğünü belirtmektedir (Turan, 1971, s. 424, dn 32). Mübârizeddîn Armağanşâh'ın 1240 yılı Ağustos ayında Babaîler tarafından öldürüldüğü yönündeki görüş için ayrıca bk. Akkuş, 2019, s. 46.

3. Mübârizeddîn Armağanshâh'ın İmar Faaliyetleri

3. 1. Atabeg Armağanshâh Medresesi (Antalya)

Türkiye Selçuklu Emîri Mübârizeddîn Armağanshâh, başarılı siyasî kariyeri ve devlet içerisindeki önemli konumu dışında bâni yönü de olan kıymetli bir isimdir. Nitekim onun bâni yönünün delili olan birtakım veriler bulunmaktadır. Bunlardan ilki kronolojik sıraya da uygun olarak ele aldığımız Antalya Atabeg Armağanshâh Medresesi'dir. Antalya'nın Selçuklular tarafından fethedilip Müslüman-Türk çehresine büründürülmeye başlandığı dönemin önemli izlerinden olan bu medrese, üzerindeki inşa kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla 637 (1239-1240) senesinde inşa edilmiştir. Medresenin altı satırdan oluşan ve Selçuklu sülûsü ile yazılmış Arapça inşa kitabesi, *in situ* hâlde binanın taç kapısı üzerindedir. Günümüzde Gıyâseddîn Keyhüsrev Medresesi olarak da bilinen söz konusu eser Antalya Kaleiçi'nde Selçuk Mahallesi, Korkut Sokak üzerinde Yivli Minare'nin yanı başında ve İmaret Medresesi'nin hemen karşısında bulunmaktadır. Binanın günümüze sadece taç kapısı ulaşmıştır (Resim 2)¹⁹. Bu taç kapı basık kemerli olup, kapı kemeri taşları zikzak desenleri ile birbirine bağlanmıştır. Kapının üst kesiminde sivri kemerli bir niş içerisinde altı satırlık Arapça inşa kitabesi bulunmaktadır. Taç kapının iki yanında süsleme şeridini oluşturan yarım yıldız motifleri ve silmeli birer kısım vardır. Bu kısımların kapıyı çevrelediği anlaşılmaktadır. Taç kapı kemeri silmeli üzengilerle sona ermektedir (Antalya Kültür Envanteri, 2003, s. 35).

Antalya Atabeg Armağanshâh Medresesi pek çok çalışmaya konu olmuştur. Medrese hakkında değerlendirme yapan isimlerden biri Rudolf Meyer Riefstahl'dır. Kendisi binayı Alâeddîn Medresesi olarak kaydetmektedir. Ancak binanın ahali tarafından mı bu isimle anıldığı, yoksa yazarın kendisinin mi bu ismi tercih ettiği bilinmemektedir. Riefstahl, ayrıca binanın yalnızca kapısının alt bölümünün ayakta kalabildiğini belirtmektedir (Riefstahl, 2023, s. 114). Atabeg Armağanshâh Medresesi hakkında değerlendirmeler yapılan diğer bir çalışmaya göre medrese yapımına başladıktan sonra yukarıda değindiğimiz üzere bânisinin Babaî ayaklanması sırasında öldürülmesi nedeniyle tamamlanamamıştır. Binanın tek izi olarak da taç kapısı günümüze kadar gelebilmiştir. Taç kapının arkasına düşen alan dikkate alındığında ise burada çok büyük değil, ancak mütevazı bir medresenin bulunabileceği düşünülmektedir (Yılmaz, 2002, s. 55)²⁰. Nitekim Riefstahl da binanın harap durumundan ve sadece taç kapısının ayakta olmasından hareketle medrese olup

¹⁹ Atabeg Armağanshâh Medresesi'nin taç kapısının sol iç yüzü üzerinde, inşa edildiği dönemde ustalar ve yapı ekibi tarafından bırakılmış taşçı işaretleri bulunmaktadır. Ayrıca aynı kısımda sonraki yüzyıllarda farklı farklı zamanlarda ve ebatlarda kazınmış Arapça ibareler de mevcuttur. Binanın şehir ahali için önemini ortaya koyan bu şekil ve duvar yazıları hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Demir, Duggan & Kurul, 2020, s. 484-487, 494-495.

²⁰ Oldukça harap durumdaki Antalya Atabeg Armağanshâh Medresesi hakkında pek çok araştırmacı tarafından yapılan birbirinden oldukça farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bunlar için bk. Turfan, 1955, Fiş No: 36; Kuran, 1969, s. 107; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, I, 1983, s. 532-533; Kırmızı, 1986, s. 39; Durukan, 1988, s. 28; Yılmaz & Tuzcu, 2010, s. 178-179.

olmadığının bilinemediğini, binanın asıl mahiyetinin anlaşılması için etrafında kazı yapılmasının gerektiğini belirtmiştir (Riefstahl, 2023, s. 118). Bununla birlikte 2017 yılı sonları itibarıyla Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Antalya Müze Müdürlüğü gözetiminde Atabeg Armağanşâh Medresesi'nin bulunduğu alanda kapsamlı bir kazı çalışmasına başlanmış ve medresenin temelleri açığa çıkarılmıştır. Böylelikle medresenin 637 (1239-1240) senesinde tamamlanarak hizmete girdiği, ancak bilinmeyen bir tarihte tahrip olduğu, sonraki devirlerde bünyesinde birden fazla yapılaşma gerçekleştiği, belirli yerlerine sonradan mezarlar eklendiği ve sadece taç kapısının orijinal hâline yakın bir şekilde ayakta kalabildiği anlaşılmıştır. Medresenin *in situ* hâldeki inşaa kitabesi taç kapı üzerindeki sivri kemerli nişin içerisinde bulunmaktadır. Arapça olarak Selçuklu sülüsü ile yazılan kitabe mermerden mamul olup, 6 satırdan oluşmaktadır. Üzerindeki bazı karakterler dökülmüşse de, Selçuklu kitabelerine özgü kalıplardan ve karakterlerin izlerinden hareketle eksik harfler tanımlanabilmektedir (Resim 3). Kitabenin metni ve tarafımızdan yapılan tercümesi şöyledir:

Arapça Metin:

- ١ الملك الله وحده
- ٢ أمر بعمارة هذه المدرسة المباركة
- ٣ في دولة السلطان الأعظم ظل الله في
- ٤ العالم غياث الدنيا و الدين أبو الفتح كيخسرو بن كيقباد
- ٥ قسيم أمير المؤمنين خلد الله سلطانه العبد الضعيف
- ٦ المحتاج إلى رحمة ربه اتابك ارماغانشاه في سنة سبعة و ثلثين و ستمائة²¹

Türkçe Tercüme:

Mülk yalnızca Allah'ındır. Bu mübarek medresenin yapımını, Yüce Sultan, Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi, Dünyânın ve Dînin Yardımcısı (*Giyâsü'd-dünya ve'd-dîn*), Fethin Babası (*Ebu'l-Feth*), Keykubâd oğlu Keyhüsrev, Mümînlerin Emîrinin (*Emîrü'l-Mü'minîn*) Ortağı -Allah saltanatını daim kılsın- iktidarında, Rabbinin rahmetine muhtaç Atabeg Armağan 637 (1239-1240) yılında emretti.

Antalya Atabeg Armağanşâh Medresesi'nin, bir vakfiyesinin ve vakıf gelirlerinin olduğu muhakkaktır. Ancak bu vakfiyenin mahiyeti hakkında hiçbir bilgi yoktur. Zira medresenin

²¹ Atabeg Armağanşâh Medresesi'nden ünlü Osmanlı Seyyahi Evliya Çelebi de bahsetmektedir. Kendisi eserinde medrese bânisinin adını vermese de kullandığı Yivli Minare Camii'ne bitişik medrese ifadesinden Atabeg Armağanşâh Medresesi'ne işaret ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kendisinin verdiği kitabe metni de bu durumu açıkça ortaya koyar. Bununla birlikte Evliya Çelebi medrese kitabesinin metnini de tarihini de yanlış olarak nakletmiştir (Evliya Çelebi, 2011, C. 9/1, s. 312-313). Medresenin kitabe metni için ayrıca bk. Erten, 1338-1340, s. 59; Erten, 1940, s. 58; Combe, Sauvaget & Wiet, 1941-1942, s. 119; Yılmaz, 2002, s. 133; Yılmaz & Tuzcu, 2010, s. 177.

kendi devrine ait kayıtlarda da Osmanlı dönemine ait sonraki vakıf kayıtlarında da binanın vakıflarına ait bir bilgi bulunmamaktadır. Vakıf kayıtlarında herhangi bir bilginin bulunmaması, medresenin erken bir tarihte tahrip olduğunu, bu nedenle de vakfiyesinin sürdürülemediğini düşündürmektedir.

3. 2. Anonim Yapı (Denizli)

Türkiye Selçuklu Emîri Mübârizeddîn Armağanshâh'ın bânisi olduğu diğer eser, Denizli'de bulunan anonim bir yapıdır. Yapı günümüze ulaşmadığı gibi, kitabesi de Fahri Akçakoca-Akça tarafından yürütülen çalışmalar sırasında 1932 yılında Denizli Büyük Mezarlığı'nda²² bulunmuştur. Kitabe bilinmeyen bir tarihte ihmalkâr kişiler tarafından bir çeşmeye yerleştirilmiş, tam ortasından delinerek tahrip edilmiş ve içinden çeşme lülesi geçirilmiştir. Kareye yakın dikdörtgen şekilli kitabe, 64x70 cm ebadındadır (Akçakoca-Akça, 1937, s. 53). Kitabe, Denizli Büyük Kabristanı'nda bulunduktan sonra o zamanki Maarif Vekâleti eski eser deposuna kaldırılmıştır (Akçakoca-Akça, 1945, s. 22). Resmî kayıtlardan ise 27 Eylül 1966'da Gazi İlkokulu Koleksiyonu'ndan Denizli Müzesi'ne nakledildiği anlaşılmaktadır. Envanter numarası 186'dır. Günümüzde ele geçen diğer Selçuklu kitabeleri ile birlikte Denizli/Pamukkale (Hierapolis) Müzesi bahçesinde sergilenmektedir (Şahin, 2002, s. 686-687). Söz konusu kitabenin ait olduğu bina hakkında hiçbir bilgi yoktur. Ne zaman ve ne şekilde yıkılmış olduğu da belli değildir. Yapının eldeki tek delili inşa kitabesidir. Ancak kitabe de ait olduğu binanın mahiyeti hakkında herhangi bir somut veri sağlamamaktadır. Mübârizeddîn Armağanshâh'ın Denizli'deki imar/tahkim faaliyetinin delili olan bu kitabe daha önce 3 defa yayınlanmıştır (Akçakoca-Akça, 1937, s. 53-54; Akçakoca-Akça, 1945, s. 22-24; Şahin, 2002, s. 686-687). Bu çalışmalarda kitabenin bânisi yanlış olarak “*Erdoğan el-Atabeg*” şeklinde okunduğu için, bina Emîr Mübârizeddîn Armağanshâh ile ilişkilendirilememiştir. Ancak günümüzde Denizli/Pamukkale (Hierapolis) Müzesi'nde sergilenen kitabe incelendiğinde bâniyi kaydeden kısımda “*Erdoğan el-Atabeg*” değil de “*Armağan el-Atabeg*” yazdığı görülmektedir²³ (Resim 4). Ayrıca bu yayınlarda “*Armağan el-Atabeg*” ifadesinden sonraki üç kelime, kitabedeki fiziksel tahribat nedeniyle okunamamıştır. Çalışmamız sırasında kitabe ve eski görselleri tekrar incelenmiş, daha önce okunamayan kısımda “*fî şuhuri (فی شهر)*” ibaresinin yazılı olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle de kitabenin eksiksiz ve doğru okunmuş tam metni ortaya konmuştur. Arapça 5 satır hâlinde Selçuklu sülüsü ile yazılmış olan söz konusu kitabenin metni ve tarafımızdan hazırlanan tercümesi şöyledir:

²² Fahri Akçakoca-Akça'nın Büyük Mezarlık olarak andığı yer, içerisinde Antikçağ, Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı dönemlerine ait pek çok iz ve mezar yapısını içeren tarihi ilbadı Mezarlığı'dır. Bu mezarlık hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Pektaş, 2018.

²³ Söz konusu yanlış okuma, Prof. Dr. Andreas Tietze tarafından düzeltilmiştir. Bk. Flemming, 2018, s. 13, dn. 64.

Arapça Metin:

١ في أيام الدولة السلطان

٢ الاعظم ظل الله في العالم

٣ غياث الدنيا و الدين ابو الفتح كيخسرو

٤ بن كيقباد قسيم امير المومنين العبد المذنب

٥ ارماغان الاتابك في شهور سنة ثمان و ثلاثين و ستمائة

Türkçe Tercümesi:

[Bu binanın yapımını] Yüce Sultan, Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi, Dünyânın ve Dînin Yardımcısı (*Giyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn*), Fethin Babası (*Ebu'l-Feth*), Keykubâd oğlu Keyhüsrev, Müminlerin Emîrinin (*Emîr-ü'l-Mü'minîn*) Ortağı iktidarında, günahkâr kul Atabeg Armağan 638 (1240/1241) yılı aylarında [emretti].

Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın bölgedeki inşa faaliyetlerinin bir delili olduğu anlaşılan bu kitabe, emîrin burada gerçekleştirdiği imar faaliyetinin mahiyeti hakkında kesin bir bilgi içermemektedir. Zira metninde bir bina türüne atıf yoktur. Kitabenin metin ve şekilsel bütünlüğü büyük oranda korunduğu için, bu şekilde hazırlandığı ve ilk andan beri bir binaya atıf yapmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu kitabenin ait olduğu yapı hakkında tahmin yürütmemize imkân veren bazı veriler mevcuttur. Bunların ilki genellikle Türkiye Selçuklularında sur kitabelerine ait metinlerin bir bina ismi içermeden hazırlanmasıdır. Diğer veri ise Denizli'de II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemine ait olduğu anlaşılan diğer bir kitabeden hareketle elde edilmektedir. Büyük oranda tahrip olan bu kitabe II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Denizli çevresinde bir tahkimat çalışması yapıldığının delilidir ve metni açıkça kale tamirine atıf yapmaktadır (Uzunçarşılı, 1929, s. 191)²⁴. Dolayısıyla Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'a ait olduğu anlaşılan 638 (1240/1241) tarihli kitabenin de Denizli'deki tahkimat çalışmaları sırasında kale, burç veya surlara yerleştirilmiş bir kitabe olması ihtimal dâhilindedir. Esasında bu durum kitabenin neden bir bina ismi içermediğini de bir oranda açıklamaktadır.

Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın Antalya'daki medresesi ve Denizli'deki binası dışında onunla ilişkilendirilen başka eserler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi Beyşehir ilçe merkezinde bulunan ve Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'a atfedilen Hacı Armağan Câmii'dir. 1239-1240 yıllarında inşa ettirildiği düşünülen bu câmii, Cuma Câmii ve Meydan Mahallesi Câmii olarak da anılmaktadır. Vakıfları hakkında elde pek bilgi bulunmamaktadır. Ancak sonraki devirlere ait kayıtlardan çarşı içerisinde câmiinin vakfiyesine ait bazı

²⁴ Fahri Akçakoca-Akça'ya göre de söz konusu kitabe Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Denizli'de ilk iş olarak gerçekleştirilen tamirat ve tahkimat çalışmalarının delilidir. Kitabe bir zamanlar Kayalık Camii'nin dış duvarında iken Maarif Müdürlüğü tarafından Denizli Müzesi'ne taşınmıştır. Kitabe aşırı derecede tahrip olmuştur. Metni Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e, kale tecdidine ve bu işe nezaret eden bir Selçuklu emîrine atıf yapmaktadır. Ancak tamir faaliyetinin tam tarihini ve emîrin ismini kaydeden kısımları kitabe kırık ve diğer parçaları kayıp olduğu için meçhuldür (Akçakoca-Akça, 1937, s. 51).

dükkânların bulunduğu öğrenilmektedir. Aynı kayıtlardan câmiinin imam, hatip, vaiz ve ferrâş gibi görevlilerinin bulunduğu ve bu görevlilerin maaşlarının yüzyıllar boyunca vakıf gelirlerinden karşılandığı anlaşılmaktadır (Muşmal, 2005, 167). Söz konusu câmii günümüzde ayakta ve kapısının üzerinde bir kitabe bulunmaktadır. İki satırdan oluştuğu anlaşılan kitabenin ilk satırı kısmen korunmuş olmakla birlikte, ikinci satırı tamamen tahrip olmuştur. Kitabenin okunabilen kısımlarından ise Selçuklu dönemine ait olmadığı anlaşılmaktadır²⁵. Câmii taştan inşa edilmiştir ve çatısı dokuz adet ahşap sütun ile desteklenmektedir. Hiçbir yerinde bânisine dair bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. 1956 yılında câmiinin girişinin solunda bulunan Hacı Hafız Çeşmesi kaldırılarak yerine bir minare eklenmiştir (Konyalı, 1991, s. 248-249). Bu câmiinin etrafında Beyşehir'in en eski ve en önemli mahallelerinden birisi olan Hacı Armağan Mahallesi oluşmuştur. Beyşehir'in resmî dairelerini, bazı mağaza ve dükkânlarını barındıran mahalle, Osmanlılar zamanında Beyşehir'in merkezi hâline gelmiştir (Muşmal, 2005, s. 26-29). Bu camiiin yüzyıllar boyunca Armağanşâh ismini taşıması ve günümüze de bu isimle ulaşması, kuvvetle muhtemel olarak Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh hayrâtından olması ile alakalıdır. Ancak zamanla camiiin özgün yapısını yitirip şekilsel anlamda değişime uğradığı, XIII. yüzyıla ait kitabesinin varsa da kaybolduğu, sonraki bir tarihte üzerine bugünkü bozuk kitabenin konulduğu anlaşılmaktadır.

Beyşehir'de Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh ile ilişkilendirilen diğer bir yapı da ismini Hacı Armağan Câmii'nden alan mahallede bulunan Hacı Armağanşâh Türbesi'dir. Osmanlı dönemine ait kayıtlarda bu türbenin adı geçen mahallede bulunduğu kaydedilse de türbe günümüze ulaşamamıştır (Muşmal, 2005, s. 210). Beyşehir'de bulunup Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh ile bağlantılı olduğu düşünülen son yapı Beyşehir'e bağlı Alpgazi Köyü'ndeki Hacı Armağan Zaviyesi'dir. Vakfiyesinden anlaşıldığı kadarıyla zaviyenin tevliyeti Hacı Armağanşâh'ın evladına bırakılmıştır. Ayrıca Osmanlı dönemi kayıtlarından öğrenildiğine göre Hacı Armağanşâh'ın soyundan gelenler yüzyıllarca bu zaviyenin tevliyetini sürdürmüşlerdir (Muşmal, 2005, s. 207). İbrahim Hakkı Konyalı, Hacı Armağanşâh Zaviyesi vakıflarını Fatih Sultan Mehmed dönemine ait vakıf kayıtlarından tespit etmiştir. Eski devirlerden intikal eden bu vakıf, padişah fermanıyla tasdik edilmiştir. Buradaki bilgilere göre zaviyenin gelir kaynağı Alpgazi mezrasında bulunan 50 dönüme yakın tarla ve Göçü'ye bağlı Çubuklu Mezrası'ndan oluşmaktadır. Ancak bu zaviyenin bulunduğu Alpgazi Köyü zamanla yıkılmış, yalnızca harabesi ve mezarlığı kalmıştır (Konyalı, 1991, s. 101). Bu nedenle

²⁵ İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre Cuma Câmii'nin giriş kapısının üzerindeki kitabe bozuk şekillidir ve 0,85 metre uzunluğunda, 0,38 metre eninde iki satırlık Arapça bir kitabedir. Sahibinin ve babasının ismini veren kısımları aşırı derecede tahrip olmuştur. Ona göre söz konusu kitabe bir mezar taşı olup sonradan câmii üzerine yerleştirilmiştir. Okunan yerlerinde ise “*el-merhûm ... bin ... fî târih seneti ihda ve selasîn ve semânemî*” yazmaktadır ki bu kayıt kitabenin 831 (1427/1428) tarihli olduğunu göstermektedir (Konyalı, 1991, s. 248). Günümüze kitabe yakından incelendiğinde İbrahim Hakkı Konyalı'nın okuduklarına ek olarak birkaç kelime daha tespit edilebilmektedir. Bu hâliyle kitabenin metninin “*el-merhûm Silahdâr Ali bin Ahmed? fî târih gurre-i ... seneti ihda ve selasîn ve semânemî*” olduğu görülmektedir.

Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın imar faaliyetleri kapsamında değerlendirilebilecek olan bu zaviye hakkında daha fazla veri elde edilememektedir.

Sonuç

Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh, Türkiye Selçuklu devlet mekanizması içerisinde atabeglik, üstâdüddârlık ve sübaşılık gibi üst düzey görevlerde bulunmuş kıymetli bir devlet adamıdır. Özellikle II. Gıyâeddîn Keyhüsrev'in iktidarında Türkiye Selçuklu Devleti için hayatî konularda doğrudan sultan tarafından görevlendirilmiş güvenilir bir emîrdir. Onu çağdaşı olan çoğu emîrden ayıran önemli bir özelliği vardır. Bu özellik *hacı* olarak anılması ve kişiliği sayesinde halk nezdinde çok sevilen bir şahsiyet olmasıdır. Muhtemelen halk nezdinde sevilmesinin bir sebebi de hacı olarak anılmasıdır ki, bu durum gulam kökenli Selçuklu devlet erkânı arasında çok sık rastlanan bir durum değildir. Ayrıca hacı olması emîrin özellikle toplum nezdinde ayrıcalıklı bir konum elde etmesini sağlamıştır. Emîrin diğer bir özelliği selefi Mübârizeddîn Ertokuş ile Şemseddîn Altunaba, Celâleddîn Karatay ve Sâhib Ata Fahreddîn Ali gibi büyük emîrlerle benzer şekilde Selçuklu topraklarında büyük ölçekli hayratı bulunması ve büyük bir zenginliğe sahip olmasıdır. Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh, önde gelen Selçuklu emîrlerinden Mübârizeddîn Ertokuş'un yanında yetişmiştir. Böylesine mühim bir emîrin yanında yetişmiş olması da onun ciddi bir eğitim ve devlet terbiyesi görmüş tecrübeli bir emîr olduğunu göstermektedir. Mübârizeddîn Armağanşâh, Mübârizeddîn Ertokuş'un tam anlamıyla varisi ve halefi olarak onun devlet içindeki konumunu ve gücünü tevarüs etmiştir. Ayrıca Mübârizeddîn Ertokuş'un uzun yıllar valilik yaptığı bölgenin başına getirilmesi ve gerçekleştirdiği faaliyetler Armağanşâh'ın da selefi gibi Doğu Roma siyasî, askerî ve idarî geleneğine vakıf olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu durum Armağanşâh'ın Anadolu Rum çevreden devşirilmiş bir gulam olduğunu düşündürmektedir. Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh, selefi Mübârizeddîn Ertokuş gibi kuvvetli bir emîrin her anlamda varisi olduğu için oldukça zenginleşmiş, vakıf tevliyeti sebebiyle de Selçuklu topraklarının farklı yerlerindeki Ertokuş hayratını yönetip idare etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Mübârizeddîn Ertokuş'tan devraldıkları dışında kendisi de birtakım imar faaliyetlerinde bulunmuş, böylelikle de Selçuklu topraklarının kalkınıp mamur hâle gelmesinde emeği geçen tarihi şahsiyetlerden birisi olmuştur. Ancak onun inşa ettirdiği yapıların büyük çoğunluğu günümüze ulaşamamıştır. Bu nedenle bu eserler hakkındaki fiziksel bilgiler oldukça sınırlıdır.

Extended Summary

Mubariz al-din Armaganshah was an important statesman who performed important services for the state during the reigns of Sultan Ala al-din Kayqubad I (1220-1237) and his successor Ghiyath al-din Kaykhusraw II (1237-1246). According to the foundation charters of Amir Mubariz al-din Ertokush, Mubariz al-din Armaganshah was his freed slave. The fact that his father's name is recorded as Abdullah in the records shows that he was of ghulam origin. Mubariz al-din Armaganshah's first position in the Seljuqs of Türkiye state mechanism was *ustad al-dar*. He continued to serve in this position during the reign of

Sultan Ala al-din Kayqubad I and the early years of Ghiyath al-din Kaykhusraw II. The fact that the ustad al-dars were important officials of the Seljuq court organization shows that Mubariz al-din Armaganshah was also an important person who was close to the sultans. The reign of Ghiyath al-din Kaykhusraw II was a turning point in the career of Mubariz al-din Armaganshah. It was during this period that the emir began to rise within the state and to take a direct role in political events. After his accession to the throne and the birth of his sons, Malik Izz al-din Kaykawus, Rukn al-din Qilic Arslan and Ala al-din Kayqubad, Ghiyath al-din Kaykhusraw II appointed Amir Mubariz al-din Armaganshah, who had been the ustad al-dar, as the atabeg of his eldest son Izz al-din Kaykawus. Afterwards, he entrusted him with the task of having his brothers in Borgulu (Uluborlu) politically executed, and it is through this matter that the amir's name is mentioned directly in the sources for the first time. The fact that the Sultan appointed his eldest son as atabeg and entrusted him with such an important task as the political slaughter of his brothers shows the confidence in Amir Mubariz al-din Armaganshah.

Another development in Amir Mubariz al-din Armaganshah's political career was the post of Soubashi of Antalya. Although there is no record in the sources that Mubariz al-din Armaganshah held this position, he was an important servant of the Seljuq sultans and built a madrasa in Antalya Kaleiçi during the reign of Sultan Ghiyath al-din Kaykhusraw II. Since he built a madrasa in Antalya Kaleiçi during the reign of Sultan Ghiyath al-Din Kaykhusraw II, was a relative and one of the freed slaves of Amir Mubariz al-Din Ertokush, and served as the trustee of his waqf, it is thought that he may have assumed the position of soubashi of Antalya, which became vacant after Mubariz al-Din Ertokush. It is estimated that Mubariz al-Din Armaganshah served as the soubashi of Antalya for approximately 10 years, from 1228, when Mubariz al-Din Ertokush was dismissed from the position and sent to fight against the Menguekids, later becoming the atabeg of Malik Ghiyath al-Din Kaykhusraw in Erzincan, until 1237, the year Sultan Ala al-Din Kayqubad I passed away. The association of Mubariz al-din Armaganshah with the soubashi of Antalya is an important matter. For the governor of Antalya was the ruler not only of this city but also of the entire border region around it. The available data and research identify Amir Mubariz al-din Ertokush's administrative connection with Antalya, Alaiyya, Isparta, and Uluborlu. However, it is known that in addition to these centers, Mubariz al-din Armaganshah also carried out construction activities in Denizli, located in the Seljuqs-Eastern Roman border region. Based on Amir Mubariz al-din Armaganshah's construction activities in both Antalya and Denizli, it is thought that he extended his jurisdiction to Lycia, Pisidia and parts of Caria by combining the governorship of Antalya with the border region of Denizli further west. In fact, the fact that Mubariz al-din Armaganshah was commissioned to have his brothers in Uluborlu killed by order of the sultan has been interpreted as indicating that Uluborlu was within his administrative responsibility. In the end, the available evidence suggests that Amir Mubariz al-din Armaganshah carried out reconstruction activities as an administrator

in the southwestern border region of the Seljuqs of Türkiye, thus contributing to the transformation of the region into a Muslim-Turkish geography.

The last activity of Amir Mubariz al-din Armaganshah's political career was the suppression of the Babaî uprising, one of the biggest events of Sultan Ghiyath al-din Kaykhusraw II's reign. During the expansion activities of the Seljuqs of Türkiye under Sultan Ghiyath al-din Kaykhusraw II towards the Ayyûbid and Artuqid territories in Al-Jazira in 1240-1241, a violent revolt broke out under the leadership of Baba İlyas al-Khorasani and his disciple Baba İshak, with the participation of large Turkmen communities and dissatisfied masses of people. Sultan Ghiyath al-din Kaykhusraw II, realizing that the rebellion posed a great danger, first appointed one of his close and trusted men, Mubariz al-din Armaganshah, to the post of the soubashi of Amasya and then sent a strong army against the rebels. Amir Mubariz al-din Armaganshah quickly moved to the region and reached Amasya and took security measures in the city. In the meantime, he captured Baba İlyas, the leader of the rebellion, by raiding the zawiya where he was staying with his men and killed them all by hanging them on a bastion in Amasya Castle. However, the killing of Baba İlyas and his close entourage was not enough to suppress the rebellion. The rebels did not believe that their leader had been killed and attacked the Seljuq forces. Amir Mubariz al-din Armaganshah and many Seljuq soldiers were killed by the rebels during the fierce struggle between the two sides.

In addition to his successful political career and important position in the state, Amir Mubariz al-din Armaganshah was a valuable figure who also had the aspect of a founder. As a matter of fact, there are several data that are evidence of his founder aspect. The first of these is the Antalya Atabeg Armaganshah Madrasa, which we have discussed in chronological order. This madrasa, which is one of the important traces of the period when Antalya was conquered by the Seljuqs and started to be transformed into a Muslim-Turkish face, was built in 637 AH (1239-1240 AD), according to the construction inscription on it. The other work of which Mubariz al-din Armaganshah was the founder is an anonymous building in Denizli. The building has not survived to the present day, and the inscription was found in the Denizli Great Cemetery in 1932 during the studies conducted by Fahri Akçakoca-Akça. The building to which the inscription belongs has not survived and there is no information about it. The only evidence of the building is the construction inscription. Since the name of the founder in this inscription, which was evaluated in some studies of different dates, was misread as “*Erdoğan al-Atabeg*”, the building could not be associated with Amir Mubariz al-din Armaganshah. However, when the inscription exhibited in Denizli/Pamukkale (Hierapolis) Museum is analyzed, it is seen that the part recording the owner reads “*Armagan al-Atabeg*”, not “*Erdoğan al-Atabeg*”. This inscription, which is evidence of Amir Mubariz al-din Armaganshah's activities in the region, is probably related to the fortification works carried out in Denizli. Apart from Amir Mubariz al-din Armaganshah's madrasa in Antalya and the inscription in Denizli, there are other works associated with him. These are the Haji Armagan Mosque in the center of Beyşehir and the

Haji Armagan Zawayah in Alpgazi Village of Beyşehir. According to Ottoman records, the descendants of Haji Armaganshah continued to be the trustees of this zawayah for centuries.

Mubariz al-din Armaganshah not only held important positions in the Seljuqs of Türkiye state mechanism as atabeg, ustad al-dar and soubashi, but also became a popular figure among the people thanks to his personality. It is understood that Mubariz al-din Armaganshah, as a relative of the Seljuq sultans, not only performed great services in the state mechanism, but also carried out construction activities in centers such as Konya, Antalya, Denizli, Isparta and Beyşehir. Therefore, Amir Mubariz al-din Armaganshah is one of the prominent figures of the Seljuqs of Türkiye with his successful political career and the aspect of founder.

Kaynakça

- Akçakoca-Akça, F. (1937). Laodikya (Yunanlılardan-Selçukluların İnkıraza Kadar). Denizli: Çatalçeşme Pazarı.
- Akçakoca-Akça, F. (1945). Küçük Denizli Tarihi (Yunanlılardan Osmanlılara). Denizli: Salih Kitapçıoğlu.
- Akkuş, M. (2019). Türkiye Selçukluları'nın Antalya Valilerinden Mübârizeddin Armağanşah (Ö.638/1240). B. Koçakoğlu & B. Karşı & D. Çakılcı (Ed.). Antalya Kitabı Antalya'da Türk-İslam Medeniyetinin İzleri 2 (s. 45-48). Konya: Palet Yayınları.
- Arik, F. Ş. (1999). Türkiye Selçuklu Devleti'nde Siyaseten Katl (1075-1243). Belleten, C. LXIII, S. 236, 43-93.
- Ayaz, F. Y. (2012). Üstadüddâr. TDV İslam Ansiklopedisi (C. 42, s. 393-395). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Babacan, İ. (2006). Armağan Kelimesinin Kökeni ve XIV. ve XVI. Yüzyıl Divanlarında Oluşturduğu İmajlar. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 660, 549-556.
- Bakır, A. & Demir, F. (2023). Uluborlu'daki Türkiye Selçuklu ve Hamidoğulları Dönemine Ait Kitabelerin İnceleme ve Değerlendirilmesi. Turkish Studies, C. 18, S. 2, 385-412.
- Baykara, T. (1989). Selçuklu Devrinde Antalya'nın İdari Durumu. Antalya 3. Selçuklu Semineri Bildirileri (Seyirci, Musa, Yay. Haz.). İstanbul: Antalya Valiliği Yayınları, 39-44.
- Cahen, C. (2012). Osmanlılardan Önce Anadolu (Üyepazarcı, Erol, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Combe, E., Sauvaget, J. & Wiet, G. (1941-1942). Répertoire Chronologique D'Épigraphie Arabe. Caire: Publications De L'Institut Français D'Archéologie Orientale, Tome XI.
- Demir, M. & Duggan, T. M. P. & Kurul, E. (2020). Observations and Assessments of Some Epigraphic Graffiti Found on Entrances in Kaleiçi/Antalya. Adalya, S. 23, 479-496.
- Demir, M. (2022). II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi 1237-1246 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

- Demir, M. (2024). Yeni Bir Kitabe Işığında Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'ın Antalya'daki Faaliyetleri. *Cedrus*, S. XII, 217-230.
- Durukan, A. (1988). Alaeddin Keykubat Döneminde Antalya. *Antalya 2. Selçuklu Eserleri Semineri 26-27 Aralık 1987* (s. 26-51). Antalya: Antalya İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- el-Makrîzî, Takiyüddin Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Ubeydî (1997). *Es-Sülûk li Marifeti Düveli'l-Mülûk* (Ata, Muhammed Abdülkadir, Thk.). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, C. I.
- Elvan Çelebi (2014). *Menâkıbü'l-Kudsiyye fî Menâsibü'l-Ünsiyye Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi* (Erünsal, İsmail E. & Ocak, Ahmet Yaşar, Yay. Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erten, S. F. (1338-1340). *Antalya Livası Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Erten, S. F. (1940). *Antalya Tarihi*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Evliya Çelebi (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Kahraman, Seyit Ali, Yay. Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, C. 9, K. 1.
- ez-Zehabî, El-Hâfız el-müverrih Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (1998). *Tarihü'l-İslâm Vefiyyetü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm* (Tedmürî, Ömer Abdüsselâm, Thk.). Beyrut: Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, C. 46.
- Flemming, B. (2018). Geç Ortaçağ Dönemi'nde Pamfilya, Pisidya ve Likya'nın Tarihî Coğrafyası (Bağçeci, Hüseyin Turan, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Güneş, C. (2018). Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- İbn Bibi, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî (1941). *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden* (Gençosman, Mehmet Nuri, Çev.). Ankara: Uzluk Yayınevi.
- İbn Bibi, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî (1956). *el-Evami'rü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye Tıpkıbasım*. (Lugal, Necati & Erzi, Adnan Sadık, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Bibi, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî (1996). *El-Evami'rü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye Selçukname* (Öztürk, Mürsel, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I-II.
- İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebu'l-Hâsin Yûsuf b. (1992). *en-Nücümü'z Zâhire fî Mülûk Mısır ve'l-Kahire* (Şemseddîn, Muhammed Hüseyin, Thk.). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, C. VI.
- İbnü'l-İbrî, Gregory Ebu'l-Ferec (1890). *Târîhu Muhtasarü'd-Düvel* (Yesûî, el-Ebû Anton Sâlihânî, Thk.). Beyrut: el-Matbaatü'l-Katolikîyye.
- İbnü'l-İbrî, Gregory Ebu'l-Ferec (1986). *Târîhü'z-zaman* (Ermele, el-Ebu İshâk, Thk.). Beyrut: Dârü'l-Maşrık.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Ferman-Berat ve Vakfiye Arşivi, Demirbaş No: MC Fr 000008.

- Kadı Ahmed-i Nigîdî (2015). *El-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk* (Ertuğrul, Ali, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I-II.
- Kaymaz, N. (2009). *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaşgârlı Mahmûd (2005). *Divânü Lugâti't-Türk* (Erdi, Seçkin & Tuğba Yurtsever, Serap). İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Kesik, M. (2021). *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kırmızı, M. (1986). *Yivli Minare ve Külliyesi*. Antalya 1. Selçuklu Eserleri Semineri 22-23 Mayıs 1986 (s. 37-48). Antalya: Antalya İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Komisyon (1983). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, C. I.
- Komisyon (2003). *Antalya Kültür Envanteri (Merkez)*. Antalya: Antalya İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Konyalı, İ. H. (1991). *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Beyşehir Târîhi* (Savran, Ahmet, Haz.). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Kuran, A. (1969). *Anadolu Medreseleri*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, C. I.
- Lanckoronski, G. Von K. (2005). *Pamhlyia ve Pisidia Kentleri* (Bulgurlu Gün, Selma, Çev.). İstanbul: Suna-İnan Kırâç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, C. I.
- Muşmal, H. (2005). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı 1790-1864 (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah (2017). *Câmiü'd-Düvel Selçuklular Tarihi Anadolu Selçukluları ve Beylikler*. (Öngül, Ali, Yay.). İstanbul: Kabcacı Yayınları, C. II.
- Ocak, A. Y. (2020). *Babaîler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özden, B. (2005). *Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'un "Sınır Şehri Antalya" Lâkaplı ve Hicri 661 Tarihli Sikkesi*. Türk Nümizmatik Derneği Sevgi Gönül Hatıra Sayısı (Perk, Haluk & Öztürk, Hüsnü, Haz.). İstanbul: Türk Nümizmatik Derneği Yayınları, 69-70.
- Pektaş, K. (2018). *Denizli'de Türk Varlığının Kadim Tarihi İlbadı Mezarlığı I*. Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Redford, S. & Leiser, G. (2008). *Taşâ Yazılan Zafer Antalya İç Kale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi* (Türkoğlu, İnci, Çev.). İstanbul: Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Riefstahl, R. M. (2023). *Cenubu Garbî Anadolu'da Türk Mimarisi* (Adıvar, İsvan, Çev.). Ankara: Dorlion Yayınları.
- Saint Quentin, Simon De (2006). *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248* (Özbayoğlu, Erendiz, Çev.). Alanya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Vakfı Yayınları.
- Sevim, A. & Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddîn Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıl oğlu b. Abdullah (2013). *Mirâtü'z-Zamân fi Tevârihü'l-Ayan* (ez-Zibu, İbrahim, Thk.). Beyrut: Er-Risaletü'l-Alemiyye, C. XXII.
- Şahin, M. K. (2002). Denizli/Pamukkale (Hierapolis) Müzesi'nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemine Ait Yazıtlar. M. Denктаş & Y. Özbek & A. Sağıroğlu-Arslan (Ed.). VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (08-10 Nisan 2002) Bildirileri (s. 679-694). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Taneri, A. (1995). Ertokuş. TDV İslam Ansiklopedisi (C. 11, s. 312-313). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turan, O. (1947). Selçuklu Devri Vakfiyeleri II Mübarizeddin Ertokuş ve Vakfiyesi. *Belleten*, C. XI, S. 43, 415-445.
- Turan, O. (1971). Selçuklular Zamanında Türkiye. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turfan, K. (1955). 1955 Yılı Antalya Merkez Eski Eser Fişleri. Antalya: Antalya Müzesi Yayınları.
- Uyumaz, E. (2008). Türkiye Selçuklu Devleti'nde Atabeglik Müessesesi. A. Özaydın & F. Başar & E. Altan & B. Küçüksipahioğlu & M. Kesik (Yay. Haz.). Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına (s. 483-495). İstanbul: Dünya Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1929). Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yardım, A. (2002). Alanya Kitabeleri (Teskîl, Tescîl, tasnîf ve Değerlendirme). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Yasar, A. H. H. (2022). Amasya Tarihi (Keçeci Kurt, Songül & Özel, Recep Orhan & Hakverdioğlu, Metin, Ed.). Amasya: Amasya Üniversitesi Yayınları, C. II.
- Yavuzcan, G. (2020). Selçuklu Türkiye'sinde Bir Melikü's-Sevâhil: Emir Bahâeddin Muhammed. İ. H. Demircioğlu & Y. Yiğit & A. Özcan & E. Demircioğlu & C. Ünver & G. S. Karabacak (Ed.). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Sahil Güvenlik (s. 139-154). Ankara: Pegem Yayınları.
- Yazıcızâde Âli (2008). *Tevârih-i Âl-i Selçuk* (Bakır, Abdullah, Haz.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Yılmaz, L. & Tuzcu, K (2010). Antalya'da Türk Dönemi Kitabeleri. Haarlem: SOTA Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, L. (2002). Antalya Bir Ortaçağ Türk Şehrinin Mimarlık Mirası ve Şehir Dokusunun Gelişimi (16. Yüzyılın Sonuna Kadar). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yinanç, M. H. (2014). Türkiye Tarihi Selçuklular Devri (Yinanç, Refet, Yay. Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. II.

Ekler

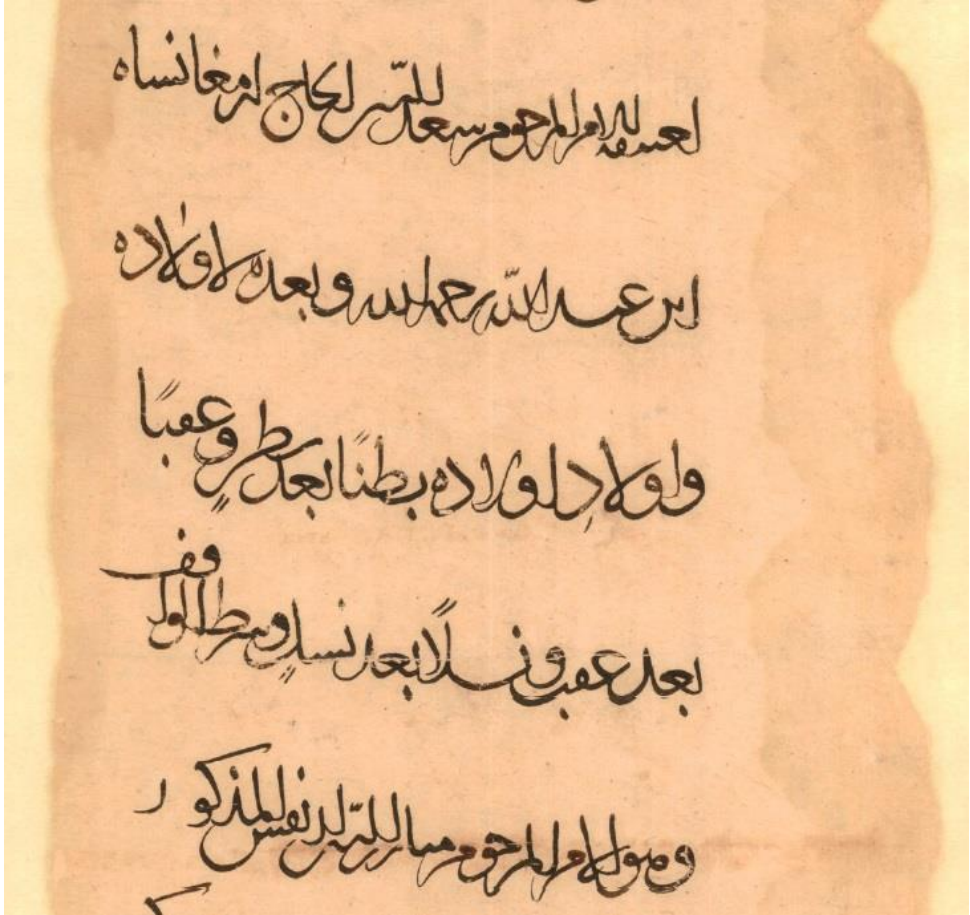

Foto 1: Mübârizeddîn Ertokuş'un vakfiyesinde Armağanshâh'ın kaydedildiği kısım (İBB, Atatürk Kitaplığı, MC Fr 000008).

Foto 2: Antalya Mübârizeddîn Armağanşâh Medresesi Taç Kapısı (M. Demir, 2017).

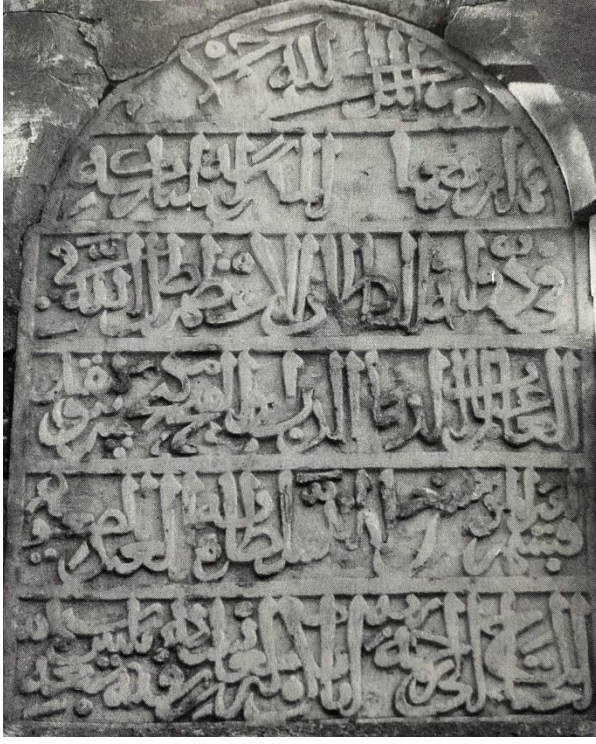

Foto 3: Antalya Mübârizeddîn Armağanşâh Medresesi İnşa Kitabesi

(Yılmaz & Tuzcu, 2010, s. 177).

Foto 4: Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın Denizli'de bulunan kitabesi (Akçakoca-Akça, 1937, s. 54).

10. Yüzyılda Yaşamış Deylemli Bir Kumandan: Mâkân b. Kâkî

Cihan Gençtürk | ORCID: 0000-0002-8802-7632 | cihan.gencturk@batman.edu.tr

Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Batman, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/051tsqh55>

Öz

Ebû Mansûr Mâkân'ın babası (Kâkî) ve amcaları (Fîrûzân, Leylâ, Şîrec Vehsûdân) Deylemliler'in önde gelen kabilelerinden Fûlâdvend kabilesine mensupturlar. Mâkân ve aile tarihi süreçte Taberistân'da hüküm süren Taberistân Zeydîleri ile ittifak kurarak, dönemin ana aktörlerinden olan Sâ mânîler'e karşı mücadele etmiş, Mâkân b. Kâkî ise bu mücadeleler sırasında temayüz ederek tarih sahnesinde yer almıştır.

Mâkân b. Kâkî, Deylemliler'in lideri konumunda olan amcası Leylâ b. Numân'ın ölümünün ardından Deylemlileri kendi etrafında toplamıştır. Sonrasında ise gücünü artırarak Taberistân Zeydîleri ile birlikte hareket ederek Taberistân'da hâkimiyet mücadelesine girişmiş ve bölgenin önemli şehirlerinden olan Âmûl'e hâkim olmuştur. Ayrıca Taberistân Zeydîleri'nin lideri olan Hasan b. Ali el-Utrûş'un ölümünün ardından başlayan hanedan içi çekişmelere müdahil olarak nüfuz alanını genişletmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda Sâ mânîler ile karşı karşıya gelmiş ve onlar adına savaşan eski adamlarından Esfâr b. Şîreveyh tarafından bozguna uğratarak Taberistân'dan uzaklaştırılmıştır. Fakat mücadelesinden vaz geçmeyerek önce Cibâl bölgesinin önemli şehirlerinden olan Rey şehrinde, daha sonra da Tabersitân'da tekrar hâkimiyet sağlamıştır. En nihayetinde ise bu yerlerin hâkimiyeti için bir başka Deylemli kumandan Merdâvîc b. Ziyâr ile mücadele etmek sorunda kalmış ve bu mücadele sonucunda Sâ mânîler'e biat etmek zorunda kalmıştır. Mâkân b. Kâkî bu biatin ardından Sâ mânîler'den aldığı yardımla Taberistân başta olmak üzere Cürcân ve Kirmân'da hâkimiyet kurmuşsa da sonrasında Sâ mânîler'e isyan etmiş ve 329 (940) yılında Rey yakınlarında bulunan İshakâbâd'da meydana gelen savaşta öldürülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Cürcân, Esfâr b. Şîreveyh, Merdâvîc b. Ziyâr, Sâmânîler, Taberistân Zeydîleri

Atıf Bilgisi

Gençtürk, Cihan. “10. Yüzyılda Yaşamış Deylemli Bir Kumandan: Mâkân b. Kâkî”. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 22 (Haziran 2025), 53-78.

<https://doi.org/10.23897/usad.1632193>

Geliş Tarihi	03.02.2025
Kabul Tarihi	09.06.2025
Yayım Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kõrleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

A 10th Century Deylemite Commande: Mâkân b. Kâkî

Cihan Gençtürk | ORCID: 0000-0002-8802-7632 | cihan.gencturk@batman.edu.tr

Batman University, Faculty of Islamic Sciences Department of Islamic History and Arts, Batman,
Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/051tsqh55>

Abstract

Ebû Mansûr Mâkân's father (Kâkî) and uncles (Fîrûzân, Leylâ, Şîrec Vehsûdân) belonged to the Fûlâdwand tribe, one of the prominent tribes of the Deylemites. In the historical process, Mâkân and his family formed an alliance with the Zaydîs of Tabaristân and fought against the Sâ mânîds, one of the main actors of the period, and Mâkân b. Kâkî distinguished himself during these struggles and appeared on the stage of history.

After the death of his uncle Leylâ b. Numan, who was the leader of the Deylemites, Mâkân b. Kâkî gathered the Deylemites around him. Afterwards, he increased his power and acted together with the Zaydîs of Taberistân in a struggle for sovereignty in Taberistân and dominated Âmul, one of the important cities of the region. He also expanded his sphere of influence by intervening in the intra-dynastic struggle for the throne that started after the death of Hasan b. Ali el-Utrûş, the leader of the Zeydîs of Taberistân. As a result of all these developments, he confronted the Sâ mânîds and was defeated and expelled from Taberistân by Esfâr b. Şîreveyh, one of his former men who fought on their behalf. However, he did not give up his struggle and regained control first in Rey, one of the most important cities of the Jibâl region, and then in Taberistân. In the end, he had to fight with another Deylemite commander Merdâvîc b. Ziyâr for the control of these places and because of this struggle, he had to swear allegiance to the Sâ mânîds. After this allegiance, Mâkân b. Kâkî, with the help he received from the Sâ mânîds, established control over Taberistân, Cürcân and Kirmân, but later rebelled against the Sâ mânîds and was killed in a battle at Ishakâbâd near Rey in 329 (940).

Keywords

Esfâr b. Şîreveyh, Merdâvîc b. Ziyâr, Sâ mânîds, Taberistân, Zeydîs of Taberistân

Citation

Gençtürk, Cihan. “A 10th Century Deylemite Commande: Mâkân b. Kâkî”. *Journal of Seljuk Studies* 22 (June 2025), 53-78.

<https://doi.org/10.23897/usad.1632193>

Date of Submission	03.02.2025
Date of Acceptance	09.06.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	usad@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Tarihi M.Ö. II. yüzyıla kadar uzanan Deylemliler, eskiden Deylem bölgesi olarak zikredilen, günümüz de ise İran'ın kuzeyinde yer alan Gılân bölgesinde yaşamaktaydılar. Tarihin ilk dönemlerinde itibaren savaşçı özellikleriyle temayüz eden Deylemliler özellikle Sâsânî ordusunda paralı askerler olarak görev almış, içlerinde Deylemli Vehrîz gibi ordu kumandanlığına kadar yükselenler olmuştur (Gençtürk, 2021, s. 27 vdd). Sâsânîler'in Müslüman ordularının hücumları sonucunda yıkılınca, varlıklarını Deylem bölgesinde muhafaza etmeyi başarmakla birlikte Abbâsîler (750-1258) ve Sâmânîler (819-1005) döneminde önemli birer siyasi güç olarak ortaya çıkmışlardır. Özellikle Abbâsîler'e karşı giriştikleri isyanlar sonucunda günümüzde İran'ın kuzeyinde yer alan ve Mâzenderân adıyla anılan Taberistân'a kaçmak zorunda kalan Zeydîler (864-1526) ile kurdukları ilişkiler onlara bu imkânı sağlamıştır. Nitekim Zeydîler bölgeye geldikten sonra Deylem ve Taberistân bölgesi Bâvendîler sonrasında ise Zeydîler ile Abbâsîler ve Sâmânîler'in nüfuz mücadelesi yürüttükleri bir bölge olmuştur. Deylemli kumandanlar ise bu mücadelede genelde Zeydîler ve Bâvendîler'den yana taraf olurken bazen de Abbâsîler ile Sâmânîler'e biat ederek birer siyasi güç olarak ortaya çıkmışlardır. Bunların başında ise Mâkân b. Kâkî'nin amcası Leylâ b. Numân, sonrasında ise Mâkân b. Kâkî, Esfâr b. Şîreveyh ve en nihayetinde bir zamanlar Mâkân'a hizmet etmiş olan Büveyhoğulları gelmektedir.

Mâkân b. Kâkî'nin Mensup Olduğu Hanedan ve Bu Hanedana Dair Bilgiler

Mâkân b. Kâkî ve ailesine dair ilk bilgiler, Mâkân'ın babası Kâkî'nin mensup olduğu ve Deylemliler arasında nüfuz sahibi olan Fûlâdvendîler hakkındadır. Beyhâkî'nin Deylemli kabileler arasında en şerefli ve en güçlü kabilelerden birisi olarak ifade ettiği bu kabilenin reisi Mâkân'ın büyükbabası Numân Fûlâdvend'dir (Beyhakî, 1317 hş., s. 93).

Kaynaklarda geçen bilgilere göre Numân Fûlâdvend'in Kâkî, Fîrûzân, Leylâ, Şîrec ve Vehsûdân adında beş oğlu vardı¹ (Rabino, 1343 hş., s. 212; Fûlâdvend, 1388 hş., s. 96 vdd.). Bunlardan Mâkân'ın babası Kâkî (Kîyâkî) Gılânîlîler'in,² amcası Fîrûzân ise Deylemliler'in emîrleriydiler (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 260; Beyhakî, 1317 hş., s. 93). Her ikisi de Taberistân ve Deylemde hâkimiyet kuran Taberistân Zeydîleri (864-1526) ile müttefiklerdi. Nitekim Taberistân Zeydîleri'nin üçüncü hükümdarı olan ve en-Nâsîrî'l-Kebîr, el-Nâsîrî-Lî'l-hâk gibi unvanlara sahip Hasan b. Ali el-Utrûş (914-917)'ün Sâmânîler'e karşı giriştiği mücadele sonucunda ölen selefi Muhammed b. Zeyd'in intikamını almak üzere Sâmânîler ile yapılan savaşta Kâkî ve kardeşi Fîrûzân, el-Utrûş'un saflarında yer almışlardı. Fakat kaynaklarda Felâs (Falâs) Savaşı olarak kaydedilen bu savaşta el-Utrûş bozguna uğratılmış, ayrıca savaş sırasında Kâkî ve Fîrûzân da öldürülmüştü (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 259-260; Fûlâdvend, 1388 hş., s. 96; Türkmenî Âzer, 1392 hş., s. 24; Usta, 2013, s. 96; Yaşaroğlu, 2012, s. 111.).

¹ Beyhakî, sadece Kâkî ve Fîrûzân isimlerini kaydetmektedir. Bkz. (Beyhakî, 1317 hş., s. 93).

² Kâkî, Gılân nahiyyelerinden olan Eşkevar'da hüküm sürmekteydi. Bkz. (Rabino, 1368 hş., s. 212).

Numân Fûlâdvend'in diğer oğullarından Şîrec ve Vehsûdâ'na dair fazla bilgi bulunmamakla birlikte bunlara dair bilgiler daha çok çocuklarının yer aldığı olaylar hakkındadır (Rabino, 1368 hş., s. 219; Fûlâdvend, 1388 hş., s. 109 vdd). Leylâ'ye dair ise diğerlerine nazaran daha geniş bilgiler yer almaktadır. Taberistân Zeydîleri ile müttefik olan Leylâ, Sâmânîler karşısında yapılan birçok savaşta Zeydîler'in saflarında yer almıştır. Fakat en nihayetinde Leylâ de kardeşleri gibi Sâmânîler ile girdiği savaşlar sonucunda 921 yılında öldürülmüştür (es-Sâbî, 1987, s. 46; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 278; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 471-472; Zerrînkûb, 1377 hş., C. II, s.139; Usta, 2013, s.119; Yaşaroğlu, 2012, s. 125).

Mâkân b. Kâkî'ye Dair İlk Bilgiler

Ebû Mansûr künyesiyle adlandırılan Mâkân b. Kâkî'ye (Miskeveyh, 2016, s. 410) dair ilk bilgiler Cürcân hâkimiyeti için Sâmânîler ile Taberistân Zeydîleri arasında 310 (923) yılında meydana gelen savaş hakkındadır. Şöyle ki Leylâ b. Numân öldürüldükten bir yıl sonra Ebû'l-Hüseyn Ahmed babası Hasan b. Ali el-Utrûş'un yerine Taberistân Zeydîleri'nin başına geçen Hasan b. Kâsım ed-Dâî³ adına, Cürcân'a hâkim olmuştu. Sâmânî Emîri Saîd Nasr b. Ahmed (914-943) ise şehri tekrar hâkimiyet altına almak için Sîmcûr ed-Devâtî'yi dört bin kişilik bir orduyla Cürcân'a göndermişti. Bunu haber alan Ebû'l-Hüseyn Ahmed, başında Mâkân b. Kâkî'nin amcasının oğlu Sürhâb b. Vehsûdân'ın bulunduğu Deylemli ve Cürcânlılar'dan müteşekkil sekiz bin kişilik bir orduyla Sîmcûr ed-Devâtî'ye karşı harekete geçti (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 283-284; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 477; Zerrînkûb, 1377 hş., C. II, s.139; Usta, 2013, s.120-121; Yaşaroğlu, 2012, s. 127; Merçil, 1979, s. 184). İbn İsfendiyâr'da geçen bilgilere göre Sîmcûr ed-Devâtî savaşmadan önce Ebû'l-Hüseyn Ahmed'e haber göndererek Cürcân'ı barış yoluyla teslim etmesini istemişe de Ebû'l-Hüseyn Ahmed bu teklifi kabul etmemişti (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 284). İki taraf arasında Celâyim köyünde (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 284; Usta, 2013, s. 121; Yaşaroğlu, 2012, s. 127) meydana gelen şiddetli çarpışmalar sonucunda Sîmcûr ed-Devâtî, pusuya yatırdığı askerlerin zamanında yardıma gelmemeleri üzerine yenilgiye uğratıldı. Fakat Ebû'l-Hüseyn Ahmed'in adamları ganimet peşine düşünce, pusuda yatan Sîmcûr'un askerleri onlara ani bir şekilde saldırıp, ağır kayıplar verdirdi. Öyle ki; Deylemliler ve Cürcânlılar'dan dört bin kişilik bir kuvvet bu saldırı sonucunda öldürülmüştü. Ebû'l-Hüseyn Ahmed ise bu yenilgi sonrasında savaş alanını terk ederek Esterâbâd'a kaçmıştı. Tüm bu gelişmelerden habersiz bir şekilde savaşın başında yenilip geri çekilen Sîmcûr ed-Devâtî'yi takip eden Sürhâb b. Vehsûdân, savaş meydanına geri döndüğünde adamlarından birçok kimsenin öldürüldüğünü görünce, sağ kalanlarla birlikte Esterâbâd'a Ebû'l-Hüseyn Ahmed'in yanına gitti. Sîmcûr ed-Devâtî ise askerlerinin zafer kazanmaları üzerine 310 (923) yılında Cürcân'a giderek şehri hâkimiyet altına aldı.

³ Hasan b. Ali el-Utrûş yaşı ilerleyince tahtan feragat ederek, halefi olarak çocuklarının yerine Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi tayin etmişti. Bkz. (Yaşaroğlu, 2012, s. 120).

Öte yandan Sürhâb b. Vehsûdân Esterâbâd'da bulunduğu sırada hastalanıp vefat etmiş, Ebû'l-Hüseyn Ahmed de Sârîye'ye gitmişti. Fakat gitmeden önce yerine vekil olarak Mâkân b. Kâkî'yi bırakmıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi liderleri peş peşe ölen Deylemliler bu gelişmeyle birlikte Mâkân'ın etrafında toplanarak onu kendilerine emir tayin etmişlerdi.⁴

Bu olayların akabinde Sîmcûr ed-Devâtî, Muhammed b. Ubeydullah el-Belamî ile birlikte Esterâbâd'ı muhasara altına aldı. Fakat şehri savunan Mâkân b. Kâkî'ye karşı üstünlük sağlayamayınca Mâkân ile mal ve para karşılığında anlaşmaya vardı. Varılan anlaşma gereği, Mâkân, düşmanları karşısında yenilmiş gibi görünerek, Sârîye çekilmiş, şehir de Sîmcûr ed-Devâtî'ye teslim edilmişti. Gerçekte ise bu bir hileydi. Zira Mâkân'a karşı üstün gelemeyen Sîmcûr ed-Devâtî, bu yolla zafer elde etmiş gibi görünerek, Buğra Han'ı Esterâbâd'da vekil bırakarak Nişabur'a gitmişti. Onun ayrılmasıyla birlikte anlaşma şartları gereği, Mâkân geri gelerek Esterâbâd'ı geri almış, Buğra Han ise Cürcân'a çekilmişti. Bu arada Mâkân b. Kâkî Esterâbâd'ı tekrar aldıktan sonra Cürcân üzerine yürüdü ve şehri Buğra Han'dan alarak oraya yerleşti (310/922-923) (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 477-478; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 555-556).⁵

İbn İsfendiâr savaş ve sonrasında meydana gelen olayları İbnü'l-Esîr'den farklı bir şekilde kaydetmektedir. İbn İsfendiâr'a göre; Ebû'l-Hüseyn Ahmed ile Sürhâb b. Vehsûdân, Sîmcûr'un kuvvetlerine saldırarak onları mağlup edince, Sîmcûr adamlarıyla birlikte ovaya kaçmıştı. Fakat hızlıca geri dönerek, kendilerini takip edenleri ok yağmuruna tutmuş ve böylece onları mağlup etmişlerdi. Bu mağlubiyetin ardından Ebû'l-Hüseyn Ahmed; Ali b. Büveyh, Mâkân b. Kâkî ve beraberinde bulunan diğer adamlarla birlikte kaçmak zorunda kalmışlardı. Türkler ise onları Âbeskûn'a kadar takip etmişlerdi. Bu takip sonucunda Ebû'l-Hüseyn Ahmed ve beraberinde bulunanlar Tamîşâ (Temîşâ) gelerek burada konuklamak zorunda kalmışlardı. Daha sonra Ebû'l-Hüseyn Ahmed asker toplamak üzere oradan ayrılarak Âmul'e gitmişti. Takviye kuvvetlerini topladıktan sonra Türklerle hücum ederek onları yenmiş ve böylece 210 yılının Zilhicce ayının sonunda (Nisan 923) Cürcân'a hâkim olmuştu (İbn İsfendiâr, 1396 hş., C. I, s. 284).

Bu bilgiler dikkate alındığında Cürcân'ın Sâmanîler'in hâkimiyetinden çıktığı, Taberistân Zeydîleri'nin hâkimiyetine geçtiği, Mâkân b. Kâkî'nin ise şehri Zeydîler'in adına yönettiği anlaşılmaktadır.

⁴ es-Sâbî'ye göre; Leylâ b. Numân'ın ölümünün (309/921) ardından Deylemliler, Leylâ b. Hurşîd'i kendilerine lider seçmişlerdi. Fakat kısa bir sürede Leylâ b. Hurşîd ölünce onun yerine ilk olarak Leylâ b. Numân'ın yeğeni Ebû'l-Hüseyn b. Kâkî b. Numân'ı sonrasında ise onun kardeşi Mâkân b. Kâkî'yi lider seçmişlerdi (es-Sâbî, 1987, s. 34). İbnü'l-Esîr'e göre ise Leylâ b. Numân'ın ardından Deylemliler'in başına Leylâ'nın yeğeni Sürhâb b. Vehsûdân b. Numân geçmişti. Fakat Sürhâb b. Vehsûdân 310 (922-923) yılında hastalanıp ölünce, onun yerine Deylemliler, Mâkân b. Kâkî'nin etrafına toplanarak, onu kendilerine lider seçmişlerdi (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 477-478).

⁵ Bu konuda ayrıca bkz. (Usta, 2013, s. 121-122; Yaşaroğlu, 2012, s. 127-128; Merçil, 1979, s. 184 vd.).

Mâkân b. Kâkî'nin Âmul ve Sârîye'deki Faaliyetleri

Bu gelişmelerden sonra Taberistân Zeydîleri arasında yaşanan iktidar mücadelesi Mâkân b. Kâkî'nin muktedir bir kişi olarak tarih sahnesine çıkmasına olanak sağlamıştır. Şöyle ki Hasan b. Ali el-Utrûş 304 (917) yılında vefat edince onun yerine halefi olarak tayin ettiği Hasan b. Kâsım ed-Dâî geçmişti. Fakat her ne kadar el-Utrûş'un oğlu Ebû'l-Hüseyn Ahmed ilk başlarda kendisine itaat etmiş olsa da sonrasında kardeşi Ebu'l-Kâsım Cafer ile birlikte isyan ederek hükümdarlık mücadelesine girişmişti. Mâkân b. Kâkî ise Ali b. Hürşîd, Esfâr b. Şîreveyh ve Raşâmuc b. Şîr gibi kumandanlarla birlikte bu mücadelede Ebû'l-Hüseyn Ahmed ile Ebu'l-Kâsım Cafer'in yanında yer almıştı. Başta Mâkân b. Kâkî olmak üzere Deylemliler'den yardım alan el-Utrûş'un oğulları, Taberistân'ın önemli şehirlerinden olan Âmul'de bulunan Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi şehirden uzaklaştırarak yönetimi ele geçirdiler (311/923) (es-Sâbî, 1987, s. 34-35; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 285-286; Madelung, 1975, s. 211; Âştîyanî ve Pîrnîya, 1385 hş., C. 2, s. 538-539; İslâmî, 1390 hş., C. 1, s. 331-332; Yaşaroğlu, 2012, s. 123). Fakat bu durum fazla uzun sürmedi. Zira Ebû'l-Hüseyn Ahmed Âmul'e hâkim olduğu yıl vefat etti. Ondan sonra kardeşi Ebû'l-Kâsım Cafer de vefat edince oğulları arasında iktidar mücadelesi başladı (es-Sâbî, 1987, s. 34-35; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. s. 286 vd.; Madelung, 1975, s. 211; İslâmî, 1390 hş., C. 1, s. 332-333; Yaşaroğlu, 2012, s. 123-128). Bu durum ise Deylemli kumandanların saflarını belli etmelerine neden oldu. Bu iktidar mücadelesinde daha önce Mâkân'ın emrinde olan ve sonrasında isyan edip Sâmanîler'e biat eden Deylemli kumandan Esfâr b. Şîreveyh ve destekçileri, Ebû'l-Hüseyn Ahmed'in oğlu Ebû Ali Muhammed'i desteklemekteyken, Ebu'l-Kâsım Cafer tarafından Cürcân'a vali olarak tayin edilmiş olan Mâkân ise Ebu'l-Kâsım Cafer'in oğlu İsmail'i⁶ desteklemekteydi (es-Sâbî, 1987, s. s. 35; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 287; Mar'aşî, 1345 hş., s. 69; Madelung, 1975, s. 211; Âştîyanî ve Pîrnîya, 1385 hş., C. 2, s. 540; İslâmî, 1390 hş., C. 1, s. 333-334; Fûlâdvend, 1388 hş., s. 121; Yaşaroğlu, 2012, s. 128-129; Nazım, 1972, C. 7, s. 201).

Mâkân b. Kâkî, İsmâîl'i tahta oturtmak için ilk olarak, İsmâîl'in rakibi Ebû Ali Muhammed'in Memtîr (veya Mâmetîr)'e⁷ gittiği sırada üzerine bir birlik gönderip onu tutuklatarak hükümdarlık sembolü olan külâhı ondan aldı. Daha sonra Âmul'e giderek, İsmail'i tahta çıkardı ve bu durumu Gîlân'da bulunan Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye bildirdi (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 287; İslâmî, 1390 hş., C. 1, s. 334; Yaşaroğlu, 2012, s. 128-129). Ayrıca kardeşi Ebu'l-Hüseyn b. Kâkî'yi de Ebû Ali Muhammed'i öldürmesi için Horasan'a gönderdi. Ebu'l-Hüseyn Horasan'a gittikten sonra kardeşinden aldığı emir doğrultusunda o sırada Cürcân'da⁸ tutulan Ebû Ali Muhammed'i öldürmek için harekete geçti. Fakat Ebu'l-

⁶ İsmail, Hasan b. Firûzan'ın üvey kardeşiydi ve aynı zamanda Mâkân b. Kâkî'nin ağabeyi Kenâr (Kenâb) b. Kâkî'nin kızı ile evliydi. Bkz. (es-Sâbî, 1987, s. 35; Yaşaroğlu, 2012, s.128).

⁷ Taberistân (Mâzenderân)'da yer alan bu şehir Âmul ve Sârîye'den bir merhale uzaklıktadır. Bkz. (Strange, 2015, s. 458).

⁸ es-Sâbî, Cürcân'a değil, Sârîye'de bulunduğunu kaydetmektedir. Bkz. (es-Sâbî, 1987, s. 35).

Hüseyin b. Kâkî bu düşüncesini gerçekleştireceği sırada Ebû Ali Muhammed tarafından öldürüldü (es-Sâbî, 1987, s. s. 35; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 287; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 557; Madelung, 1975, s. 211; İslâmî, 1390 hş., C. 1, s. 334; Fûlâdvend, 1388 hş., s. 121-122; Yaşaroğlu, 2012, s. 129).

Ebû Ali Muhammed bu olaydan sonra Mâkân b. Kâkî'ye karşı Esfâr b. Şîreveyh⁹ ile birleşmeye karar verdi ve bu doğrultuda Ebu'l-Hüseyin b. Kâkî'yi öldürdüğü sırada ele geçirdiği hükümdarlık mührünü Esfâr b. Şîreveyh'e göndererek onu Cürcân'a davet etti. Esfâr da tâbi olduğu Sâ mânîler'den yardım alarak Ebû Ali Muhammed'in Cürcân'a hâkim olmasını sağladı (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 287-288; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 557; Madelung, 1975, s. 211; İslâmî, 1390 hş., C. 1, s. 334; Fûlâdvend, 1388 hş., s. 122; Yaşaroğlu, 2012, s. 129; Gençtürk, 2024, s. 51).

Mâkân b. Kâkî tüm bu gelişmelerden haberdar olunca Rûyân, Kûm, Gîl ve Deylemliler'den müteşekkil bir orduyla birlikte Cürcân'a gitti. Fakat Cürcân'da Esfâr ile yaptığı savaşta mağlup oldu ve zorlu bir yolculuğun ardından Sârîye (Sârî)'nin dağlık bölgelerine çekildi.¹⁰ Böylece Ebû Ali Muhammed; Esfâr ve dolayısıyla Sâ mânîler'den aldığı yardım sonucunda Cürcân ve çevresine hâkim oldu (314/926)¹¹ (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 287-288; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 557; Madelung, 1975, s. 211; Fûlâdvend, 1388 hş., s. 116-122; Yaşaroğlu, 2012, s. 129; İslâmî, 1390 hş., C. 1, s. 334; Gençtürk, 2024, s. 51; Nazım, 1972, C. 7, s. 201). Fakat onun bu iktidarı fazla uzun sürmemiştir. Zira Ebû Ali Muhammed, Cürcân'a hâkim olduktan kısa bir süre sonra çevgân ya da cirit oynarken atından düşüp ölmüştür (es-Sâbî, 1987, s. 35; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 288-289; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513; Madelung, 1975, s. 211; İslâmî, 1390 hş., C. 1, s. 334-335; Gençtürk, 2024, s. 51). Onun ölümünün ardından yerine kardeşi Ebû Cafer Hasan geçmiştir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 289; Mar'aşî, 1345 hş., s. 69; Madelung, 1975, s. 211).

Yukarıda zikrettiğimiz şekilde mağlup olan Mâkân b. Kâkî bu gelişme sonucunda Âmül ve Cürcân'a hâkim olmak üzere etrafına topladığı beş yüz kişiyle birlikte Nâtil (veya Nâtile)¹² gelerek burada karargâh kurdu. Ayrıca Gîlân'a çekilmiş olan Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye mektuplar yazarak onu Taberistân'a davet etti. Bu sırada Âmül'de bulunan Ebû Cafer bu

⁹ Esfâr b. Şîreveyh; Mâkân b. Kâkî'nin emrinde bulunan Deylemliler kumandanlardandı. Fakat orduda bulunduğu sırada emirlere uymayarak, bağımsız bir şekilde hareket edince, Mâkân b. Kâkî tarafından ordudan uzaklaştırılmıştı. Bu gelişme üzerine Esfâr b. Şîreveyh, Nişâbûr'a giderek Sâ mânîler'e sığınmıştı. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Gençtürk, (2024, s. 51).

¹⁰ İbn İsfendiyâr; Mâkân b. Kâkî'nin savaş meydanından yaralı bir şekilde kendisini takip eden askerlerden kaçarak bir bahçıvana sığındığını, bahçıvanın da onu saklayarak yaralarını tedavi ettiğini, Mâkân b. Kâkî'nin ise güç ve kudret sahibi olduktan sonra, kendisine yardım eden bu bahçıvanı ödüllendirdiğini kaydetmektedir. Bkz. (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 288).

¹¹ İbn İsfendiyâr (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 290) bu olayları 314 (926) yılında meydana geldiğini kaydederken, İbnü'l-Esîr (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 507-512) bunu 315 (927-928) yılında meydana gelen olaylarda anlatmaktadır.

¹² Nâtil, Âmül'ün beş fersah batısında yer alan bir kasabadır. Bkz. (Strange, 2015, s. 456).

durumu öğrenince Nâtil'e yürüdü. Buna karşın Âmul'de bulunan ve aralarında şehrin reisi Ebû Cafer Muhammed b. Ali gibi isimlerin yer aldığı muhalifler ise Mâkân'a haber göndererek bu mücadelede kendisine destek vereceklerini bildirdiler. Her ne kadar Mâkân, muhaliflere bu fiillerini gizli tutmalarını söylediye de onlar bunu dikkate almayıp Ebû Cafer'e karşı açıkta cephe almaya başladılar. Ebû Ca'fer bunu haber alınca bin iki yüz kişiden oluşan seçkin bir birliği önder göndererek, kendisi de Nâtil'den ayrılarak Âmul'e doğru ilerledi. Bu öncü birlikler Âmul'e ulaştıkları zaman muhalifleri kılıçtan geçirdi ve böylece bu isyan bastırılmış oldu. Bu arada yaşanan bu iktidar mücadelesi sonucunda Esfâr b. Şîreveyh bağımsız hareket etmeye başlamış ve Sârîye şehrini ele geçirerek hükümdarlığını ilan etmiştir (314/926).

Tüm bu gelişmelerin ardından Mâkân b. Kâkî Âmul'e gelerek Ebû Cafer'i oradan uzaklaştırıp, şehre hâkim oldu. Ardından da Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye tekrardan haber göndererek onu şehre davet etti. Hasan b. Kâsım ed-Dâî bu daveti kabul ederek Âmul'e gitti. İkisi daha sonra Sârîye şehrini ele geçirmiş olan Esfâr b. Şîreveyh'in üzerine yürüyerek onu şehirden uzaklaştırdılar (315/927-928) (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 289-290; Mar'aşî, 1345 hş., s. 69; Madelung, 1975, s. 211; Âştîyanî ve Pîrnîya 1385 hş., C. II, s. 540-541; İslamî, 1390 hş., C. I, s. 335; Fûlâdvend, 1388 hş., s. 116-117-124-125; Yaşaroğlu, 2012, s. 130; Gençtürk, 2024, s. 51).

Mâkân b. Kâkî ile Hasan b. Kâsım ed-Dâî Taberistân'a hâkim oldukları sırada Sâmanî Emîri Nasr b. Ahmed Taberistân'ı ele geçirmek için harekete geçmiş, fakat başarılı olamamıştır (314/926) (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 290-291; Âştîyanî ve Pîrnîya, 1385 hş., C. 2, s. 540-541; İslamî, 1390 hş., C. 1, s. 335; Usta, 2013, s.124-125; Yaşaroğlu, 2012, s. 131). Bu gelişme sonucunda Sâmanîler'in Taberistân üzerindeki tehlikesi son bulunca Mâkân b. Kâkî'nin Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye karşı olan davranışları menfi şekilde değişmişti. Hasan b. Kâsım ed-Dâî ise bu durumdan endişe duymaya başlamış ve bunun sonucunda Âmul şehrini terk ederek Gîlân'da bulunan Bâvendî¹³ hükümdarı İspehbed Şervîn b. Rüstem (II. Şervîn)'in yanına gitmişti. Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin ayrılması sonucunda iktidarı kaybedeceğini anlayan Mâkân b. Kâkî, davranışlarından dolayı özür dileyerek, Âmul'e geri gelmesi için kendisine haberci göndermişse de Hasan b. Kâsım ed-Dâî, onun özrünü kabul etmeyerek Gîlân'da kalmaya devam etmişti.

Bu gelişmeleri kendi lehine çevirmek isteyen Esfâr b. Şîreveyh, Cürcân'dan harekete geçerek; Türk, Gîl ve Deylemliler'den müteşekkil yedi bin kişilik bir orduyla Mâkân b. Kâkî'nin üzerine yürüdü. Âmul'de bulunan Mâkân'ın da karşı saldırıya geçmesiyle birlikte iki ordu arasında şehir kapılarının dışında dört gün süren bir savaş meydana geldi. Savaşın dördüncü gününde ise Raşâ muc b. Şîr'in Mâkân'a yardıma gelmesiyle birlikte Esfâr b. Şîreveyh mağlup oldu ve Cürcân'da bulunan Sâmanî kumandanı Bekr b. Muhammed b. İlyasa (Bekr b. Muhammed b. Elisâ)'nın yanına dönmek zorunda kaldı (315/927-928) (İbn

¹³ Bâvendîler, 665-1349 yılları arasında Taberistân'da hüküm süren İran asıl bir hanedandır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Tokuş, 2018, s. 421 vdd.; Merçil, 1992, C. 5, s. 214-215).

İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 290-291; Mar'aşî, 1345 hş., s. 69; Âştîyanî ve Pîrnîya, 1385 hş., C. 2, s. 540-541; Fûlâdvend, 1388 hş., s. 116-117-122; Usta, 2013, s.125; Yaşaroğlu, 2012, s. 131; Gençtürk, 2024, s. 51). Bu arada Esfâr b. Şîreveyh savaş meydanından kaçınca onun tarafından daha önce esir alınmış olan Ali b. Hûrşîd¹⁴, Mâkân tarafından serbest bırakıldı (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 291).

Mâkân b. Kâkî; Esfâr b. Şîreveyh'e karşı elde ettiği zaferin ardından hâkimiyet alanını genişletmek üzere Esterâbâd'a ordu göndererek kendisi de Sârîye gitti. Ayrıca Hasan b. Fîrûzân'ı Şehriyâr Vendâd Hürmüzkuh'un yanına kaçmış olan Ebû Cafer Hasan'ı yakalamakla görevlendirdi. Hasan b. Fîrûzân da ona yakalayarak zelim bir halde Sârîye'ye getirerek Ebû'l-Abbâs'ın sarayına hapsetti. Mâkân b. Kâkî'nin Ebû Cafer'e bu şekilde davranması, Kâsım ed-Dâî'nin tepkisine neden olmuştu. Zira Kâsım ed-Dâî, kendisini gönderdiği mektupta bu tepkisini açıkça ortaya koymuştu. Bunun sonucunda Mâkân b. Kâkî iyi niyetini göstermek üzere Ebû Cafer'i serbest bırakarak, Kâsım ed-Dâî'nin yanına gönderdi. Mâkân'ın bu olumlu davranışı sonucunda Kâsım ed-Dâî, Gîl ve Deylemlilerin desteğini alarak Şervîn b. Rüstem ile birlikte Âmûl'e gitti. Mâkân, onları karşıladıktan birkaç gün sonra Sârîye gittiler (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 290-293; Yaşaroğlu, 2012, s. 231-232).

Mâkân b. Kâkî'nin Rey Şehrine Hâkim Olması

Mâkân b. Kâkî yukarıda da belirttiğimiz gibi Hasan b. Kâsım ed-Dâî ile aralarındaki sorunları hallettikten sonra iki taraf bir anlaşma yaptı. Buna göre Hasan b. Kâsım ed-Dâî Taberistân Zeydîleri'nin yeni hükümdarı olarak Cürcân'a giderken, Mâkân b. Kâkî ise ordunun başkumandanı olarak Rey şehrini ele geçirmek üzere harekete geçti (es-Sâbî, 1987, s. 35-36). Bu arada Rey şehri o sırada Sâmanîler'in hâkimiyetindeydi ve şehri onların adına Muhammed b. Ali Sûlûk (veya Sa'lûk) yönetmekteydi. Mâkân b. Kâkî ve ordusu Rey şehrine ulaştıklarında Muhammed b. Ali Sûlûk'u yenerek şehri hâkimiyet altına aldılar (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 292; Mar'aşî, 1345 hş., s. 70). İbn İsfendiyâr ve Mar'aşî'nin verdiği bu bilgiler İbnü'l-Esîr ve Hândmîr tarafından farklı bir şekilde kaydedilmektedir. İbnü'l-Esîr ve Hândmîr'e göre; Sâmanî Emîri Nasr b. Ahmed Rey şehrinin valiliğini Muhammed b. Ali Sûlûk'a vermişti. Muhammed de 316 yılının Şaban ayı başlarında (Eylül-928) gelip şehre yerleşmiş, fakat bu sırada hastalanınca, Hasan b. Kâsım ed-Dâî ile Mâkân b. Kâkî'ye mektuplar göndererek, onları Rey'e davet etmiş ve gelmeleri halinde şehrin yönetimini kendilerine teslim edeceğini söylemiştir. Hasan b. Kâsım ed-Dâî ile Mâkân b. Kâkî de Rey'e gelerek şehrin yönetimini Muhammed b. Ali Sa'lûk'dan almışlardır. Muhammed b. Ali Sûlûk ise Rey'den ayrılarak Dâmğân'a gitmiş ve oraya ulaştıktan sonra vefat etmişti (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 505; Hândmîr, 1380 hş., C. II, s. 358). Bu kaynaklardan farklı olarak el-Mesudî, ayrıntıya girmeden 317 (929-930) yılında Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin Mâkân b. Kâkî ile birlikte Rey şehrine geldiğini ve burada bulunan Sâmanî askerlerini uzaklaştırarak şehri

¹⁴ Esfâr b. Şîreveyh, Sârîye hâkim olduktan sonra Ebû Cafer Hasan tarafından buraya tayin edilmiş olan Ali b. Hûrşîd'i yakalayıp tutsak etmişti. Bkz. (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 290).

hâkimiyet altına aldığını kaydetmektedir (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 297).

Mâkân b. Kâkî Rey şehrine hâkim olduktan sonra Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye haber göndererek onu Rey şehrine davet etti. Zira Esfâr b. Şîreveyh, Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye saldırarak Cürcân ve Âmül başta olmak üzere birçok yeri ele geçirmişti.¹⁵ Bundan dolayı Mâkân b. Kâkî, savunmasız kalan Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi Rey'e çağırış ve Hasan da oraya gitmişti (es-Sâbî, 1987, s. 36; Rahmeti, 1392 hş., s. 86-87; Gençtürk, 2024, s. 52). Mâkân b. Kâkî bu gelişmenin ardından harekâtına devam ederek Cibâl bölgesinin önemli şehirlerinden olan Kazvîn, Zencân, Ebher ve Kum şehirlerini de hâkimiyeti altına aldı (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 297; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 523; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 558; Usta, 2013, s.126).

Bu arada Târîh-i Sîstân adlı eserde geçen bi rivatte göre Mâkân b. Kâkî bir süreliğine de olsa Rey'deki hâkimiyetini kaybetmiştir. Bu rivayete göre: "Sîstân hâkimi Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. Halef b. el-Leys, Mâkân'a bir elçi göndermişti. Mâkân ise sarhoş olduğu bir esnada bu elçinin sakallarını kestirmiş, sonrasında ise bu fiilinden dolayı elçiden üzür dileyerek sakalları uzayana kadar onu yanında tutup, daha sonra Ebû Câfer Ahmed'in yanına göndermişti. Ebû Câfer Ahmed bu hadiseden haberdar olunca bir geçe ansızın Rey'de bulunan Mâkân'a saldırarak onu esir almış, sonrasında ise elçiye yapılan fiilin aynısını Mâkân'a uyguladıktan sonra onu serbest bırakmıştı (Târîh-i Sîstân, 1381 hş., s. 301-302).

Mâkân b. Kâkî'nin Taberistân ve Cürcân'a Hâkim Olması

Mâkân b. Kâkî ile Hasan b. Kâsım ed-Dâî Rey ve çevresinde hâkimiyet alanlarını genişletirken, onların Taberistân'dan uzak olmalarını fırsat bilen Esfâr b. Şîreveyh ise Cürcân'ı ele geçirdikten sonra Taberistân ve çevresinde hâkimiyet alanını genişletmekle meşgul olmaktadır.

el-Mesudî'nin verdiği bilgilere göre Mâkân b. Kâkî ile Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin Rey ve çevresinde elde ettikleri bu başarıların ardından dönemin Abbâsî halifesi el-Muktedir-Billâh (908-932), Sâ mânî Emîri Nasr b. Ahmed'e haber göndererek bu gelişmelerden duyduğu hoşnutsuzluğu kendisine iletmişti. Bunun üzerine Nasr b. Ahmed, Mâkân ve müttetiklerine karşı Esfâr b. Şîreveyh'i görevlendirmiş, Esfâr da kendisine verilen görev doğrultusunda Sâ mânî askerleriyle birlikte harekete geçmişti (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 297-298). Bu noktadan sonra Mâkân b. Kâkî ile Esfâr b. Şîreveyh arasında meydana gelen olayların seyri kaynaklarda farklı şekillerde rivayet edilmektedir.

el-Mesudî'ye göre; Esfâr b. Şîreveyh, aldığı emir doğrultusunda Rey şehrine doğru harekete geçmiş ve iki taraf arasında savaş meydana gelmişti. Fakat savaş esnasında Mâkân b. Kâkî'nin ordusunda bulunan Gîlânlı komutanlar emân dileyerek Esfâr'ın safına geçince, Mâkân, Esfâr karşısında tutunamayarak Taberistân'a oradan da Deylem'e kaçmak zorunda

¹⁵ Bu konuya dair daha fazla bilgi için bkz. (es-Sâbî, 1987, s. 36; İbnü'l-Esîr, 2016, C. 6, s. 513; Gençtürk, 2024, s. 52).

kalmıştı. Hasan b. Kâsım ed-Dâî ise Âmul yakınlarına kaçarak orada bulunan bir değirmene sığınmıştı. Fakat adamları onu terk edince yalnız kalmış ve sonunda orada öldürülmüştü (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 298).

es-Sâbî'ye göre; Esfâr b. Şîreveyh, Taberistân'da başarılar elde edince, Hasan b. Kâsım ed-Dâî, Mâkân'dan Taberistân'a gidip, Esfâr ile savaşmasını istemişti. Buna karşın, Mâkân, doğru olanın kendisinin yani Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin harekete geçmesi gerektiği zira imam olduğu için Taberistân'da bulunan gönüllülerin yanında savaşacağını söylemişti. Mâkân'ın ısrarı üzerine Hasan b. Kâsım ed-Dâî, Esfâr'la savaşmak için harekete geçmek zorunda kalmıştı. Hasan b. Kâsım ed-Dâî Âmul'e gelip Esfâr ile savaşa tutuştuğu zaman gönüllülerden beklediği desteği almamakla birlikte meydana gelen savaşta yenilmiş ve savaş meydanından kaçarak kızının evine saklanmıştı. Fakat Ziyârilere kurucusu Merdâvîc b. Ziyâr, onu takip edip yakalamış ve ardından öldürmüştü (Ramazan 316/Ekim-Kasım 928-929) (es-Sâbî, 1987, s. 37).

İbn İsfendiyâr'a göre; Mâkân b. Kâkî, Esfâr b. Şîreveyh'in faaliyetlerini haber alınca harekete geçmeye karar vermiş ve Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye de Rey'de kalmasını söylemişti. Fakat Hasan bunu kabul etmeyerek Esfâr ile savaşmak üzere beş yüz kişilik bir orduyla Âmul'e gitmişti. Hasan Âmul'e geldiği zaman şehir halkı, Ebû'l-Abbâs'ın telkinleri sonucunda kendisine yardım etmemişlerdi. Sârîye'de bulunan Esfâr ise bu gelişmelerden haberdar olunca harekete geçerek Âmul'e gelmişti. Neticede iki ordu karşı karşıya gelmiş ve Hasan b. Kâsım ed-Dâî yenilerek savaş meydanından yaralı bir halde kaçarak kızının evine saklanmak zorunda kalmıştı. Fakat kendisini takip eden Ziyârilere kurucusu Merdâvîc b. Ziyâr tarafından yakalanarak öldürülmüştü (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 292).

İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn'a göre ise; Mâkân b. Kâkî ile Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi Esfâr'ı Taberistân'dan uzaklaştırmak için birlikte harekete geçmişlerdi. İki taraf Sârîye'de karşı karşı gelmiş ve meydana gelen şiddetli savaşın ardından Mâkân ile Hasan yenilerek kaçmak zorunda kalmışlardı. Fakat Esfâr'ın askerleri Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi takip edip yakalamış ve sonrasında da öldürmüşlerdi (316/928-929) (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 523; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 558).

Bu kaynaklar dışında Hândmîr, iki taraf arasında meydana gelen savaştan bahsederek Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin savaşın ardından yenilerek kaçtığını, fakat yakalanarak öldürüldüğünü kaydetmektedir (Hândmîr, 1380 hş., C. II, s. 415).

Olaylara dair kaynaklarda geçen rivayetler bu şekilde olmakla birlikte, hepsi de Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin Esfâr b. Şîreveyh ile giriştiği savaş sonucunda öldürüldüğü konusunda hemfikirdir.

Esfâr b. Şîreveyh bu başarının ardından Taberistân, Rey, Kazvîn, Zencân, Ebher, Kum ve Kerh'e hâkim olmuş ve bu yerlerde hutbeyi Sâ mânî Emîri Nasr b. Ahmed'in adına okutmaya başlamıştı (es-Sâbî, 1987, s. 37; el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 298; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524;

İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 558; Hândmîr, 1380 hş., C. II, s. 358; Yaşaroğlu, 2012, s. 134; Gençtürk, 2024, s. 53). Mâkân b. Kâkî'ye gelecek olursak; Mâkân, Esfâr karşısında tutunamayınca Taberistân'a (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 292; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, 524) sonrasında da Deylem'e çekilmek zorunda kaldı (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 292). İbn İsfendiyâr'a göre; Mâkân b. Kâkî Deylem'e gittikten sonra etrafına topladığı adamlarla gücünü bir hayli artırmıştı. Bunun üzerine Esfâr, kendisine haber göndererek hâkimiyetinde bulunan yerlere saldırmaması karşılığında kendisine Âmul'un yönetimini vereceğini, söylemişti. Zira Esfâr isyan edip bağımsızlığını ilan edince hem Sâmânîler hem de Abbâsîler kendisine karşı harekete geçmişlerdi. Mâkân ise her ne kadar bu anlaşmayı kabul etmişse de Âmul'e geldikten sonra anlaşmaya uymayarak Taberistân'a saldırarak orayı hâkimiyeti altına almıştı (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 293).

Mâkân b. Kâkî'nin Taberistân'a ve etrafına hâkim olması şu şekilde gerçekleşmişti: Esfâr b. Şireveyh yukarıda bahsettiğimiz şekilde hâkimiyet alanını genişletince halka karşı zorba bir yönetim anlayışı sergilemeye başlamıştı. Bu durum ise ordusunda bulunan kumandanların kendisine karşı cephe almasına neden olmuştu¹⁶. Bunların başında ise Merdâvîc b. Ziyâr gelmekteydi. Merdâvîc, Esfâr'ın halka kötü davranması sonucunda isyan etmiş ve daha sonra ona karşı Mâkân b. Kâkî ile anlaşmıştı. Bu durum ise Mâkân b. Kâkî'nin Cürcân ve Taberistân'a hâkim olması için beklediği fırsatı sunmuştu. Şöyle ki Mâkân ile Merdâvîc arasında anlaşma sonucunda iki kuvvet arasında sıkışan Esfâr b. Şireveyh Alamut Kalesi'ne doğru kaçtığı sırada Merdâvîc'in adamları tarafından yakalanarak öldürülmüştü. Bu gelişme sonucunda Merdâvîc; Rey, Hemedân ve İsfâhân gibi önemli şehirlere hâkim olurken, Mâkân da Cürcân ve Taberistân'a hâkim olmuştu (İbn Miskeveyh, 2016, s. 258; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 527 vd.; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 559-560; Gençtürk, 2024, s. 54-55).

Mâkân b. Kâkî ile Merdâvîc b. Ziyâr Arasında Meydana Gelen Olaylar

Mâkân b. Kâkî ile Merdâvîc b. Ziyâr ilk başlarda ortak düşmanları olan Esfâr'a karşı ittifak etmiş olsalar da onun ölümünün ardından bu ittifak son bulmuştu (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294). Bu ittifakın son bulması ve Merdâvîc'in Taberistân'a ordu sevk etmesine dair iki farklı rivayet bulunmaktadır.

İbn İsfendiyâr'a göre; Mâkân b. Kâkî, Merdâvîc ile sulh yaptıktan sonra, Merdâvîc'in yakın adamı olan Mutarrîf b. Muhammed el-Cürcânî'nin¹⁷ akrabası Ebû'l-Fazl Şâgîrd'i yakalayıp, işkence ederek kendisinden mal talep etmişti. Bunu haber alan Mutarrîf ise Merdâvîc'i Mâkân'a karşı harekete geçmeye zorlamış, bunun üzerine Mâkân Âmul'e çekilmek zorunda kalmıştı. Bu durum karşısında kendisi Rey'in kuzeyinde bulunan Denbâvend'e gitmiş, Taberistân Zeydîleri'nin yeni imâmı el-Utrûş'un torunu Ebû Ca'fer

¹⁶ Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Gençtürk, 2024, s. 54).

¹⁷ Bu kişi, Esfâr b. Şireveyh'in veziriydi. Fakat Merdâvîc, Esfâr'a karşı isyan ettiğinde, Esfâr'a karşı Merdâvîc'in yanında yer almıştı. Bkz. (Gençtürk, 2024, s. 54).

Muhammed b. Ahmed'i ise Gîlân kasabalarından olan Lâricân (Lâhîcân)'a doğru göndermişti. Ancak Mâkân Delâveh Nehri (دلاوه رود)'i geçerek Ebû Ca'fer'e saldırmış ve ordusunda bulunan pek çok kimseyi öldürmüştü. Bu olay karşısında Merdâvîc Denbâvend'den ayrılarak Rey'e geri dönmüştü (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294-295).

İbn Miskeveyh ve ondan nakil yapan İbnü'l-Esîr'e göre ise; Merdâvîc iktidarını sağlamlaştırıp, gücünün artırınca Mâkân'ın hâkimiyetinde bulunan Cürcân ve Taberistân üzerine ordu sevk etti. Mâkân b. Kâkî ise Merdâvîc karşısında direniş göstermişse de yenilmekten kurtulamamıştı. Böylece Merdâvîc Taberistân'ı ele geçirdi ve oraya vali olarak gücü ve cesaretiyle temayüz etmiş olan Ebû'l-Kâsım b. Bâncîn (veya Belkâsım b. Bilhasan)'i vali olarak tayin etti. Merdâvîc b. Zîyâr bu gelişmenin ardından Mâkân'ın hâkimiyetinde bulunan Cürcân üzerine de ordu sevk etmişti. O sırada şehirde yönetici olarak Şîrzîl b. Salar ve Ebû Ali b. Türkî adlarında iki şahıs bulunmaktaydı. Fakat bunlar Merdâvîc'in şehre doğru geldiğini haber alınca şehirden kaçmışlardı. Onların kaçmasıyla Merdâvîc hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Cürcân'ı ele geçirmişti (İbn Miskeveyh, 2016, s. 258; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 529-530).

Merdâvîc Cürcân'a hâkim olduktan sonra şehre vali olarak Serhâb (Surhâb) b. Bâvis'i tayin etti. Ebû'l-Kâsım b. Bâncîn'in oğlunun dayısı¹⁸ olan bu şahıs aynı zamanda onun vekili durumundaydı. Böylece hem Cürcân'ı hem de Taberistân'ı hâkimiyeti altına alan Merdâvîc, bölgede Ebû'l-Kâsım b. Bâncîn'i gibi güçlü birini vali olarak tayin edip, 316 (928-929) yılında zafer ve ganimetlerle Taberistân'dan ayrılarak İsfahân'a gitti (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s.530; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 560).

Mâkân b. Kâkî'ye gelecek olursak, Merdâvîc karşısında aldığı yenilgiler sonucunda Mâkân, Deylem'e giderek orada bulunan Ebû'l-Fazl es-Sâir'den yardım istemişti (İbn Miskeveyh, 2016, s. 258; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 530). Tam künyesi Ebu'l Fazl Cafer b. Muhammed olan bu şahıs es-Sâir-Fillâh unvanını kullanarak Deylem'e sığınan Zeydîler arasında imamlığını ilan eden ilk kişiydi. Bu yüzden Mâkân b. Kâkî, Taberistân'ı tekrar ele geçirmek için bölgenin eski hamilerinden yardım istemek zorunda kalmıştı (Rahmeti, 1392 hş., s. 88; Yaşaroğlu, 2012, s. 137; Yaşaroğlu, 2013, C. XLIV, 325). Ebu'l Fazl es-Sâir, Mâkân'ı iyi ağırlayarak kendisine gerekli desteği verip, ikisi birlikte Taberistân üzerine yürüdüler. Fakat Taberistân valisi Ebû'l-Kâsım b. Bâncîn, her ikisini de mağlup edince başarısız olup geri çekilmek zorunda kaldılar. Ebu'l Fazl es-Sâir Deylem'e geri dönerken, Mâkân kendisine daha güçlü bir müttefik bulmak için Nîşâbûr'a giderek Sâmanî Emîri Saîd Nasr b. Ahmed'in emrine girerek¹⁹ ondan yardım istedi. Nasr b. Ahmed de Mâkân'a gerekli yardımlarda

¹⁸ İbnü'l-Esîr (İbnü'l-Esîr, 2016, C. 6, s. 530)'ın Türkçe tercümesinde sehven Serhâb b. Bâvis'in Belkâsım'ın dayısının oğlu yani kuzeni olduğu belirtilmektedir. Zira orijinal metinde bu şahsın, Belkâsım, dayısının oğlu değil, oğlunun dayısı olduğu kaydedilmektedir. Bkz. (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 7, s. 47).

¹⁹ İbn Miskeveyh'e göre Sâmanî (Horâsân) emiri, kendisine mektup gönderip, Mâkân'ı yanına davet etmiş ve bunun üzerine Mâkân'da onun yanına giderek emrine girmişti. Bkz. (İbn Miskeveyh, 2016, s. 154). Bununla birlikte Târîh-i Sîstân (Târîh-i Sîstân, 1381 hş., s. 302) adlı eserde Sâmanî Emîri Saîd Nasr b.

bulunarak onu, Horâsân ordularının kumandanı olan Ebû Bekir Muhammed b. Muzaffer b. Muhtâc'ın oğlu Ebû Ali Ahmed ile birlikte Taberistân'a gönderdi. Fakat müttetikler, Ebû'l-Kâsım b. Bâncîn'a karşı giriştikleri şiddetli bir savaşın ardından yenilerek Nîşâbûr'a geri dönmek zorunda kaldılar.

Mâkân b. Kâkî bu şekilde üst üste yenilgiye uğrayınca Taberistân'dan umudunu keserek Dâmğân'ı ele geçirmek üzere harekete geçti. Fakat Ebû'l-Kâsım b. Bâncîn'in orayı muhafaza eden el-Ceyş b. Ümidvâr'ın yardımına gelmesi sonucunda Mâkân emeline ulaşmadan Nîşâbûr'a geri döndü (İbn Miskeveyh, 2016, s. 258-259; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 530; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 560-561; Âştîyanî ve Pîrnîya, 1385 hş., C. II, s. 551; Usta, 2013, s.129).

Bu arada Mâkân b. Kâkî'nin Merdâvîc karşısında peş peşe aldığı bu yenilgiler ordusunda bulunan bazı Deylemliler'in ondan ayrılmasına neden olmuştu. Zira 934-1056 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren Büveyhîler'i kuran Ali b. Büveyh (İmâdüddeve), Hasan b. Büveyh (Rüknüddeve) ve Ahmed b. Büveyh (Muizzüddeve) adlı kardeşler kendisinden izin alarak hizmetinden çıkmış, sonrasında ise Mâkân'ın düşmanı Merdâvîc'in hizmetine girmişlerdi (İbn Miskeveyh, 2016, s. 258-259; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 530; Müstevfî-yi Kazvînî, 1364 hş., s. 408-409; Minorsky, 1932, s. 9; Gençtürk, 2021, s. 61-62).

Mâkân b. Kâkî'nin Kirmân ve Cürcân'a Hâkim Olması

Mâkân b. Kâkî, Taberistân'dan uzaklaşıp Nîşâbûr'a gittikten sonra Sâ mânî Emîri Saîd Nasr b. Ahmed'in kardeşleri Ebû Zekerîyyâ Yahyâ, Ebû Salih, Mansûr ve Ebû İshâk İbrahim tutuklu bulundukları hapisten kaçarak Buhârâ'da kendisine isyan etmişlerdi. Saîd Nasr b. Ahmed bu isyanı bastırmak için adamlarını görevlendirmesi sonucunda Nîşâbûr'da bulunan dönemin Horâsân orduları kumandanı Ebû Bekir Muhammed b. Muzaffer b. Muhtâc, Mâkân'ı Nîşâbûr'da yerine vekil bırakarak isyancılarla mücadele etmek için harekete geçmişti (317/929-930) (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 539-540; Usta, 2013, s.113-114).

Mâkân b. Kâkî Nîşâbûr'da kalıp şehri bir süre isyancılara karşı muhafaza ettikten (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 541) sonra Sâ mânîler'in hâkimiyetine girmiş olan Cürcân şehrine gitti (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 541; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 570; Usta, 2013, s.129-130).²⁰

Mâkân b. Kâkî, Cürcân'da bulunduğu sırada Hicri 322 (Miladi 933-934) yılında Sâ mânî Emîri Saîd Nasr b. Ahmed'in emri üzerine günümüzde İran'ın güneydoğusunda yer alan Kirmân üzerine yürümüştü. Zira şehir, o sıralarda emrinden çıkıp isyan eden Ebû Ali Muhammed b. İlyâs Kirmân şehrini ele geçirmişti. Mâkân b. Kâkî aldığı emir doğrultusunda kalabalık bir orduyla Kirmân'a gelerek, Muhammed b. İlyâs'ı mağlup ederek Kirmân'ı ele geçirip, şehri Saîd Nasr b. Ahmed adına yönetmeye başlamıştı (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 597; Usta, 2013, s.131; Bosworth, 1991, s. 115; Nazım, 1972, C. VII, s. 202).

Ahmed'in Mâkân'ı hiç sevmediği kaydedilmektedir.

²⁰ İbn İsfendiyâr, ayrıntıya girmeden sadece Mâkân ile Ebû Bekir Muhammed b. Muzaffer b. Muhtâc'ın Cürcân'da bulunduklarından bahsetmektedir. Bkz. (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 295).

Mâkân b. Kâkî, Kirmân'da ikamet etmeye başladıktan 1 yıl sonra ezeli düşmanı Merdâvîc, adamları tarafından öldürülünce, Ziyârîler'in başına kardeşi Veşmgîr geçmişti (İbn Miskeveyh, 2016, s. 291 vdd.; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 295; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 613-618; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 567 vdd.). Bu gelişme üzerine Sâ mânî Emîri Saîd Nasr b. Ahmed, Nîşâbûr'da bulunan Ebû Bekir Muhammed b. Muzaffer b. Muhtâc'a haber göndererek Kûmis'e gitmesini emretmişti. Ayrıca Kirmân'da bulunan Mâkân'a da haber göndererek Ebû Bekir Muhammed'in yanına gitmesini emretmişti (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 618). Zira Veşmgîr, Sâ mânîler'e karşı harekete geçerek adamı Ebû'l-Kâsım Bâncîn'i Cürcân ve Taberistân üzerine sevk ederek Ebû Bekir Muhammed ile Mâkân'ı bölgeden uzaklaştırmış ve oraları 323 (935) yılında hâkimiyeti altına almıştı (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 295).

323 (934-935) yılında aldıkları emir doğrultusunda Mâkân b. Kâkî ile Ebû Bekir Muhammed Kûmis'te bir araya gelip, Cürcân ve Rey üzerine yürümek üzere harekete geçtiler. Mâkân çölü aşarak Dâmğân'a giderken, Ebû Bekir Muhammed de Dâmğân yakınlarında bulunan Bistâm şehrine ulaştı. Buna rağmen Ziyârî ordusu iki kuvvetin birleşmesini engellemişti. Şöyle ki Veşmgîr, Mâkân'ın Dâmğân'a ulaştığını haber alınca Ebû'l-Kâsım Bâncîn'i üzerine sevk etmişti. Bunun üzerine Mâkân o sırada Bistâm'da bulunan Ebû Bekir Muhammed'den yardım istemiş, fakat kendisine yardımcı olmak üzere kalabalık bir orduyu göndermişse de Mâkân yenilmekten kurtulamamıştır (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 295; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 618-619; Usta, 2013, s.132). Bu yenilgiyle birlikte Mâkân Cürcân'a ulaşmadan, Nîşâbûr'a dönmek zorunda kaldı (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 619; Gerdîzî, 1363 hş., s.195; Usta, 2013, s.132).

Mâkân b. Kâkî her ne kadar Nîşâbûr'a geri dönmüşse de Cürcân'ı ele geçirme emellerinden vaz geçmemişti. Şehri Ziyârîler adına yöneten Ebû'l-Kâsım Bâncîn'in 324 (935) yılında çevgân oynadığı esnada atından düşüp ölmesi (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 295; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 638; Gerdîzî, 1363 hş., s.195; Fûlâdvend, 1388 hş., s. 123; Usta, 2013, s.132-133).), Mâkân'a emelini gerçekleştirmek için beklediği fırsatı vermişti. Zira Mâkân bu olayı haber alınca Ebû Bekir Muhammed'in oğlu Ebû Ali Ahmed'den izin alarak Cürcân üzerine yürüyüp şehri hâkimiyeti altına aldı (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 295; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 638; Fûlâdvend, 1388 hş., s. 123; Usta, 2013, s.133). Bu arada konuya dair bilgi veren İbn Miskeveyh bu olayı farklı şekilde rivayet etmektedir. İbn Miskeveyh'e göre; Mâkân'ın Veşmgîr ile irtibata geçerek kendisinden Cürcân şehrinin hâkimiyetini istemiş, Veşmgîr de bunu kabul ederek, Cürcân'da bulunan Ebû'l-Kâsım b. Bâncîn'e haber göndererek şehri kendisine teslim etmesini emretmişti. Daha sonra ise Mâkân'ın isteği doğrultusunda Veşmgîr Sârîye şehrini de kendisine teslim etmişti. Bu durum ise aralarının düzeltilmesi ve dostluklarının kuvvetlenmesini sağlamıştı (İbn Miskeveyh, 2016, s. 408-409).

Mâkân b. Kâkî Cürcân'a hâkim olup, gücünü artırınca Sâ mânîler'e karşı isyan ederek, Sâ mânîler adına okunan hutbeyi kesmekle (İbn Miskeveyh, 2016, s. 409) birlikte Nîşâbûr şehrine saldırdı. O sıralarda şehirde bulunan Ebû Bekir Muhammed ise Mâkân'a karşı duramayarak Serahs'a doğru çekildi. Ancak buna rağmen Mâkân Nîşâbûr'da istediği desteği

bulamadı ve Cürcân'a geri dönmek zorunda kaldı (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 638; Hândmîr, 1380 hş., C. II, s. 359).

Mâkân b. Kâkî'nin Kirmân ve Cürcân'daki Hâkimiyetinin Sona Ermesi

Yukarıda Mâkân b. Kâkî'nin Kirmânâ hâkim olması ve sonrasında Sâ mânî Emîri Saîd Nasr b. Ahmed'den aldığı emir doğrultusunda Kirmân'dan Kûmis'e doğru harekete geçtiğinden bahsetmiştik. Mâkân Kirmân'dan ayrılınca bir zamanlar Sâ mânîler'in emrinde bulunan Ebû Ali Muhammed b. İlyâs bu durumu fırsat görerek Kirmân'a saldırmış ve Sâ mânî askerleriyle giriştiği savaşların ardından şehrin hâkimiyetini elde etmişti. Böylece Mâkân'ın Kirmân'daki hâkimiyeti 323 (935) yılında son bulmuştu (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 619).

Daha önce de belirttiğimiz gibi Mâkân b. Kâkî, Veşmgîr b. Ziyâr ile müttefik olduktan sonra Nîşâbûr şehrine saldırıp Sâ mânîler'e isyan etmişti. Bu olay üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra, babası Ebû Bekir Muhammed b. Muzaffer b. Muhtâc'ın yerine Horâsân ordularının başına geçen Ebû Ali Ahmed, Mâkân'ı itaat altına almak üzere 328 yılının Muharrem (Ekim-Kasım 939) ayında Nîşâbûr'dan Cürcân'a doğru harekete geçti²¹ (İbn Miskeveyh, 2016, s. 409; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 30; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 296; Gerdîzî, 1363 hş., s.337; Hândmîr, 1380 hş., C. II, s. 359). Mâkân b. Kâkî ise bu gelişme karşısında harekete geçerek Ebû Ali Ahmed'in harekât güzergâhında yer alan bütün su kaynaklarını kuruttu. Bunun üzerine Ebû Ali Ahmed yolunu değiştirip başka bir yoldan Cürcân üzerine yürüdü (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 30). Böylece Mâkân ve adamlarına fark ettirmeden Cürcân'a ulaşarak şehre yakın bir yerde ordugâhını kurarak şehri muhasara altına aldı. Ayrıca içerdekilerin her türlü yiyecek maddesine erişimini de engelledi (Miskeveyh, 2016, s. 409; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 30; Gerdîzî, 1363 hş., s. 337). Bunun üzerine Mâkân'a bağlı birçok kişi Mâkân'ı terk ederek Ebû Ali Ahmed'den emân dilemek zorunda kaldılar (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 30; Gerdîzî, 1363 hş., s. 337).

Mâkân b. Kâkî bu güç durum karşısında Rey'de bulunan Veşmgîr'den yardım istemiş, Veşmgîr de yardımcı olmak üzere ileri gelen kumandanlarından ve aynı zamanda Mâkân'ın maçası olan Şîrec b. Numân'ı askerleriyle birlikte yardıma gönderdi (Miskeveyh, 2016, s. 409; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VII, s. 30; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 296, Âştîyanî ve Pîrnîya, 1385 hş., C. II, s. 551; Fûlâdvend, 1388 hş., s. 108) 296. Fakat Şîrec b. Numân şehre ulaştığında durumun vahametini görünce, bir çıkış yolu bulmak üzere Ebû Ali Ahmed ile Mâkân b. Kâkî arasında barış yapmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştu (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 30). İbn Miskevey'e göre; Veşmgîr, Büveyhîler ile Ebû Ali Ahmed'in kendisine karşı birleştiği haberini alınca Mâkân'a mektup gönderip, Cürcân'ı Sâ mânîler'e teslim etmesini söylemişti. Bunun dışında Şîrec b. Numân'a da haber göndererek askerlerle birlikte geri dönmelerini

²¹ Târîh-i Sîstân'da Mâkân'a karşı Ebû'l Hüseyin Tâhir b. Muhammed'in harekete geçtiği, fakat Mâkân tarafından bozguna uğratılarak esir alındığı kaydedilmektedir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Târîh-i Sîstân, 1381 hş., s. 313-314).

emretmişti (İbn Miskeveyh, 2016, s. 409).

Tüm bu gelişmeler sonucunda Mâkân b. Kâkî Cürcân'dan ayrılıp Sârîye veya Taberistân'a gitmek zorunda kaldı ve böylece bir kez daha Cürcân Mâkân b. Kâkî'nin hâkimiyetinden çıkmış oldu. Ebû Ali Ahmed ise Cürcân'a hâkim olduktan sonra orada bir müddet ikamet edip şehirde yönetim işlerini yoluna koydu. Daha sonra da yerine vekil olarak İbrahmi b. Sîmcûr ed-Devâtî'yi bırakarak 329 yılı muharrem ayında (Ekim-Kasım 940) Cürcân'dan Veşmgîr'in hâkimiyetinde bulunan Rey'e doğru harekete geçti²² (Miskeveyh, 2016, s. 409; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 30-38; Âştîyanî ve Pîrnîya, 1385 hş., C. II, s. 552).

Mâkân b. Kâkî'nin Öldürülmesi

Yukarıda Ebû Ali Ahmed'in 329 (940) yılında Rey'e doğru harekete geçtiğinden bahsetmiştik. Kaynaklarda geçen bilgilere göre o sıralarda Fars ve Cibâl bölgesinin hâkimiyeti için Ziyârîler ile mücadele eden Büveyhoğulları'ndan İmâdüddele ile Rûknüddele sürekli olarak Ebû Ali Ahmed'e haber göndererek düşmanlarına karşı harekete geçmeye teşvik etmekteydiler. Ayrıca Ziyârîler'e karşı girişeceği bir savaşta kendisine yardımcı olacaklarını da vaad ediyorlardı. Aslında onların gayesi Rey'in Veşmgîr'in elinden alınması idi. Zira Ebû Ali Ahmed Rey'i alacak olursa hâkimiyet alanının genişleyeceği ve dolayısıyla Rey'e gerekli önemi veremeyeceğini ve en nihayetince şehri ele geçireceklerini düşünüyorlardı (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VII, s. 38; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 578). Gerçekte de öyle olmuştur. Nitekim bu olaydan bir yıl sonra Sâmanî ülkesinde meydana gelen taht değişikliği sonucunda Büveyhîler Rey şehrine hâkim olmakla birlikte Ebû Ali Ahmed'in şehri ele geçirme girişimlerini de sonuçsuz bırakmışlardır (Gençtürk, 2021, s. 247-248).

Veşmgîr b. Ziyâr tüm bu gelişmelerden haberdar olunca daha önce de belirttiğimiz gibi Taberistân'a çekilmiş olan Mâkân b. Kâkî'ye haber göndererek, Büveyh ve Sâmanîler'e karşı girişeceği savaşta yardımcı olmak için yanına çağırdı (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VII, s. 38; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 578; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 292; Mar'aşî, 1345 hş., s. 74). Mâkân da amcasının oğlu Hasan b. Fîrûzân'ın Sârîye'de bırakarak Veşmgîr'in yanına gitmek üzere harekete geçti (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VII, s. 38; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 578; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 292; Mar'aşî, 1345 hş., s. 74; Âştîyanî ve Pîrnîya, 1385 hş., C. II, s. 552; Gençtürk, 2021, s. 247). Ebû Ali Ahmed ise müttefiki Büveyhîlerden Rûknüddele b. Büveyh ile İshakâbâd'da bir araya geldi. Bunun üzerine Mâkân ve Veşmgîr'de İshakâbâd'a gittiler. Böylece her iki ordu da 21 Rebîülevvel 329 (24 Aralık 940) yılında savaşmak üzere karşı karşıya gelerek savaş düzenine geçti. Bu noktadan sonra savaşın gelişimi hakkında kaynaklarda iki farklı rivayet geçmektedir.

İbn Miskeveyh ve İbnü'l-Esîr'e göre; Veşmgîr ordunun ihtiyaçlarını temin işiyle uğraşırken, Mâkân b. Kâkî savaşı idare etmeyi üstlenerek askerlerini ordunun merkezine

²² İbn İsfendiyâr, ayrıntıya girmeden Ebû Ali Ahmed'in Veşmgîr'in hâkimiyetinde bulunan Rey'i ele geçirmek üzere harekete geçtiğini kaydetmektedir. Bkz. (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 297).

yerleştirmişti. Veşmgîr'in askerleri ise sağ ve sol kanatlarda yer almıştı. Buna karşın Ebû Ali Ahmed bütün ordusunu süvari birliklerden oluşturarak, bunlara ilk olarak Mâkân'ın idaresinde bulunan düşmanın merkez kuvvetlerine şiddetli bir şekilde saldırılarını, buna karşın düşmanın sağ ve sol kanatların merkez kuvvetlerine yardıma gelmesini engellemelerini emretmişti. Sonrasında ise askerlerine yavaş yavaş geri çekilerek düşmanın merkez kuvvetlerini üzerlerine çekmelerini emretmişti. Askerler de aldıkları bu emir doğrultusunda hareket ederek bir süre savaştıktan sonra yenilmiş gibi geri çekilmişlerdi. Onların bu şekilde geri çekildiklerini gören Mâkân ve askerleri, bunun düşmanın bir hilesi olduğunu bilmeden düşmanın kaçtığını zannederek bulundukları yeri derk ederek onların peşinden gitmişlerdi. Nitekim Mâkân'ın ordunun düzenini bozarak yerini terk etmesiyle birlikte Ebû Ali Ahmed, bütün askerlerine düşmanın merkez kuvvetlerine saldırılarını emretmiş ve bu şekilde düşmanın çember içine alarak onlara ağır kayıplar verdirmişti. Bu durumu gören Mâkân b. Kâkî atından inerek savaşı yaya olarak sürdürmüştü de alına isabet ederek miğferini ve kafatasını delerek başının arka tarafından çıkın bir ok sonucunda savaş meydanında ölmüştü. Veşmgîr ise bu hadise sonucunda savaşa devam etmeyerek askerleriyle birlikte Taberistân'a kaçmıştı. Böylece Ebû Ali Ahmed Rey şehrini ele geçirmiş ve daha sonra da Mâkân'ın başını keserek, içindeki okla birlikte Sâmânî emîrine göndermişti. Mâkân'ın kesik başı 329 (940-941) yılına kadar orada kalmış ve bu tarihten sonra Bağdat'a gönderilmişti²³ (Miskeveyh, 2016, s. 410-411; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 38-39).

İbn İsfendiyâr ve Mar'aşî'ye göre ise; Ebû Ali Ahmed yönetimindeki Sâmânî ordusunun ilk saldırısından sonra Veşmgîr savaş meydanından kaçmıştı. Mâkân ise bin dört yüz Deylem ve Gılânlı muhafızıyla birlikte savaşmaya devam etmişti. Fakat muhafızları öldürüldükten sonra 20 Türk savaştı mızrak ve kılıçlarıyla Mâkân'a saldırarak onu öldürmüşlerdi. Ayrıca Deylemliler'in önde gelenlerinden birçok kişi de esir alınarak Buhârâ'ya gönderilmişti (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 297; Mar'aşî, 1345 hş., s. 73-74).

Bu arada Hamdullah Müstevfî-yi Kazvîni ve ondan nakil yapan Hândmîr, olaya dair ayrıntıya girmeden Ebû Ali Ahmed'in Sâmânî Emîri Saîd Nasr b. Ahmed'in emri doğrultusunda isyan eden Mâkân b. Kâkî'ye saldırarak onu öldürdüğünü, sonrasında ise kâtibine bu durumu Sâmânî emîrine az ama manası çok olan sözle söylemesini, bunun üzerine kâtibin de: "Mâkân ismi gibi yok oldu" şeklinde bir mektup yazdığını ve bu olayın 327 (938-939) yılında meydana geldiğini kaydetmektedirler (Müstevfî-yi Kazvîni, 1364 hş., s.380-381; Hândmîr, 1380 hş., C. II, s. 359).²⁴ Yine aynı şekilde Nizâmî Arûzî de kâtipliğin

²³ Miskeveyh ve İbnü'l-Esîr'de geçen bilgilere göre eskiden Mâkân b. Kâkî'nin hizmetinde bulunan ve sıralarda Bağdat'ı istila eden Beckem, Mâkân'ın öldürülmesi üzerine onun yasını tutarak taziyeleri kabul etmişti. Bu yüzden o hayatta olduğu süre zarfında Mâkân'ın başı Buhârâ'da kalmıştı. Fakat Beckem 329 (941) yılında ölünce kesik baş Bağdat'a gönderilmişti. Bkz. (Miskeveyh, 2016, s. 411-413-414; İbnü'l-Esîr, 2016, C. 6, s. 18-39-40).

²⁴ Bu konuda ayrıca bkz. (Fûlâdvend, 1388 hş., s. 138; Dihhudâ, 1377 hş., C. 13, s. 19979; Bosworth, 1991, s. 115; Nazım, 1972, C. 7, s. 202).

özellği ve niteliğine dair bilgileri verirken bu olaya ve kâtibin: “Mâkân ismi gibi yok oldu”²⁵ şeklindeki mektubuna yer vermiştir (Nizâmî Arûzî, 2016, s. 28-29).

Bu kaynaklar dışında Gerdîzî de ayrıntıya girmeden Mâkân b. Kâkî ile Ebû Ali Ahmed arasında meydana gelen savaşta Mâkân’ın öldürüldüğü ve başının Buhârâ’ya gönderildiğini ve sonrasında Bağdat’a gönderildiğini kaydetmektedir (Gerdîzî, 1363 hş., s. 337).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi meydana gelen olaylar neticesinde öldürülen Mâkân b. Kâkî; Gîl ve Deylemliler arasında cesareti ve savaşçılığı ile ön plana çıkmıştır. (Miskeveyh, 2016, s. 408-409; Nizâmî Arûzî, 2016, s. 28). Özellikle onun hem cesareti hem de Deylemliler’e özgü birtür mızrak olan ve zûbîn²⁶ olarak adlandırılan bu savaş aletini etki bir şekilde kullanması XI. yüzyılda yaşamış ünlü İranlı şair Katrân-i Tebrîzî ile XII. yüzyılda yaşamış Hâkânî-yi Şîrvânî’nin şiirlerinde yer almıştır (Fûlâdvend, 1388 hş., s. 120-140).

Onun ölümünün ardından, geride bıraktığı mirasını daha önce de belirttiğimiz gibi Sârîde kendi yerine vekil olarak bırakmış olduğu Hasan b. Fîrûzân devralarak, Mâkân’ın oğlu Muhammed’i de hizmetine almıştı (İbnü’l-Esîr, 2016, C. VI, s. 55-56-136). Böylece Kâkî hanedanı Mâkân’ın ardından bu şekilde varlığını muhafaza etmiştir.

Sonuç

Deylemli kumandanlar ve askerler İran’da başlayan İslâm fetihlerinin ardından özellikle bölgede varlık gösteren Abbâsîler, Sâ mânîler, Bâvendîler ve Taberistân Zeydîleri’nin hâkimiyet sahasına dönüşen Deylem, Taberistân ve Cürcân’da varlık göstermeye başlamışlardır. Bunların başında ise Mâkân b. Kâkî’nin mensup olduğu Fûlâdvend hanedanlığına mensup olan Kâkî b. Numân ve kardeşleri Fîrûzân ile Leylâ gelmekteydiler. Bunlar Zeydîler’in hizmetinde bulunarak Sâ mânîler’e karşı onların saflarında savaşmışlardır. Fakat farklı tarihlerde meydana gelen savaşlarda her üç kardeşte öldürülmüşlerdir. Onların ölümlerinin ardından hanedan adına siyasî faaliyetleri Kâkî’nin oğlu Mâkân yürütmeye başlamıştır. Bu durum ise Deylemliler’in tarih kitaplarında daha fazla yer almalarına imkân sağlamıştır. Zira Mâkân iktidarı devraldıktan sonra Zeydîler’in himayesinde ilk olarak Taberistân’da daha sonra ise Rey şehrinde varlık göstermeye başlamıştır. Aynı şekilde bir zamanlar onun hizmetinde bulunan Deylemli kumandan Esfâr b. Şîreveyh, Büveyhîler’i kuran Ali b. Büveyh (İmâdüddevle), Hasan b. Büveyh (Rûknüddevle) ve Ahmed b. Büveyh (Muizzüddevle) adlı kardeşler ile Merdâvîc b. Ziyâr da siyasî bir güç olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır.

Taberistân’da özellikle Zeydîler’in ve Bâvendîler’in zayıflamasıyla birlikte güç elde etmeye başlayan Mâkân b. Kâkî başta olmak üzere diğer Deylemli kumandanlar bu sefer

²⁵ Nizâmî Arûzî bu cümleyi şu şekilde açıklamaktadır. “Ma- ما” dan yokluk anlamı hasıl oldu ve “Kan- کان” dan fiili mazi. Farsça öyle idi ki “Mâkân-ماکان” kendi adı oldu yani yok oldu. Bkz. (Nizâmî Arûzî, 2016, s. 29).

²⁶ Zûbîn, Deylemliler’in savaşlarda düşmanlarına karşı etkili bir şekilde kullandıkları sapı kısa, iki ucu sivri bir tür mızraktır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Gençtürk, 2021, s. 355-356).

kendi aralarında iktidar mücadelesine girişmeye başlamışlar ve bu mücadelede Sâ mânîler'in desteğini alan kumandan rakibine karşı üstünlük sağlamıştır. Özellikle Mâkân b. Kâkî ile Sâ mânîler'in desteğini alan Esfâr b. Şîreveyh bu mücadelenin ilk halkasını oluşturmuşlardır. Nitekim Mâkân'a karşı Sâ mânîler'in desteğini alan Esfâr, onu yenerek Taberistân bölgesinden uzaklaştırmıştır. Daha sonra bu bölgelere Merdâvîc hâkim olunca, o da aynı şekilde Mâkân'nın bölgeye yaklaşmasına izin vermemiştir. Mâkân ise bu duruma son vermek için Sâ mânîler'in hizmetine girmiş ve onlardan aldığı güçle hem Taberistân'a hem de Kirmân'a hâkim olup, buraları Sâ mânîler adına yönetmiştir. Fakat bir süre sonra iktidar sevdasına kapılıp Sâ mânîler'e isyan edince, iktidardan uzaklaştırılarak öldürülmüştür.

Sonuç olarak şunu söyleye biliriz ki; Taberistân siyasî bir güç olarak ortaya çıkan Mâkân b. Kâkî Sâ mânîler'e tâbi olduğu andan itibaren hem hâkimiyet alanını hem de gücünü kurumayı başarmıştır. Fakat o da kendinden önceki Deylemli kumandanlar gibi Sâ mânîler karşısında durunca öldürülmekten kurutulamamıştır. Böylece onun Taberistân ve etrafındaki siyasî faaliyetleri daha sistematik ve kurumsal bir hâl alamadan sona ermiştir.

Extended Summary

Abû Mansûr Mâkân's father (Kâkî) and uncles (Fîrûzân, Leylâ, Şîrec Vehsûdân) belonged to the Fûlâdwand tribe, one of the leading tribes of the Deylemites. In the historical process, Mâkân and his family formed an alliance with the Zeydîs of Tabaristân and fought against the Sâ mânîds, one of the main actors of the period, and Mâkân b. Kâkî distinguished himself during these struggles and took part in the stage of history as a subject to both the Zeydîs of Tabaristân and the Sâ mânîds.

After the death of his uncle Leyla b. Numân, who was the leader of the Deylemites, Mâkân b. Kâkî gathered the Deylemites around him. Afterwards, he increased his power and acted together with the Zeydîs of Tabaristân in a struggle for sovereignty in Tabaristân and dominated Âmul, one of the important cities of the region. In addition, after the death of Hasan b. Ali al-Utrûş, the leader of the Zeydîs of Tabaristân, he intervened in the intra-dynastic struggle for the throne and expanded his sphere of influence and dominated the city of Rey, one of the important cities of the Jibâl region in Iran. As a result of all these developments, Mâkân b. Kâkî confronted the Sâ mânîds and was defeated by one of his former men, the Deylemite commander Esfâr b. Şîreveyh, who fought on their behalf, and was expelled from the city of Rey. Despite this, Mâkân b. Kâkî, who did not give up his struggle, retreated to Deylem and increased his power with the men he gathered around him and dominated first Âmul and then Tabersitân.

After Mâkân b. Kâkî dominated Tabersitân and Âmul, he made an agreement with the Deylemite commander Merdâvîc b. Ziyâr and increased his power by eliminating his enemy Esfâr b. Shîraway. However, because of these developments, he had to fight with Merdâvîc b. Ziyâr for the sovereignty of Tabarestân and Jibâl regions, and as a result of this struggle, he lost the sovereignty of Tabarestân and Jibâl in 316 AH (928/929 AD). Although

Mâkân b. Kâkî sought the help of the Zeydîs, who were the former patrons of the region, to recapture these places, he was not successful.

After all these failures, Mâkân b. Kâkî had to take refuge with the Sâ mânîds, one of the leading states of the period, to find a stronger ally for himself and swear allegiance to them. After this allegiance, Mâkân b. Kâkî was assisted by the Sâ mânîd Amîr Saîd Nasr b. Aḥmad and he first dominated Cürcân and started to rule the city on behalf of the Sâ mânîds. Then, in accordance with the orders he received, he marched on Kirmân, which is in the southeast of Iran today, in 322 AH (933-934 AD) and defeated Muhammad b. Ilyâs, who ruled in the city, and captured Kirmân.

After Mâkân b. Kâkî became a subject of the Sâ mânîds and ruled the cities of Cürcân and Kirmân, he lost both Kirmân and Jurjân because of the wars between the Ziyârîds and the Sâ mânîds and had to retreat to Nîşâbü. Mâkân b. Kâkî, while he was there, acted against the Ziyârîds to seize Jurjân, but he was not successful. As a result, he renounced his subordination to the Sâ mânîds, made an agreement with the Ziyârîd ruler Veşmgîr b. Ziyâr, and regained control of Jurjân. After Mâkân b. Kâkî became the ruler of Cürcân, he started to act together with the Ziyârîds against the Sâ mânîds. This situation led to his downfall. When the Ziyârîds asked for Mâkân b. Kâkî's help in the war against the Büveyhs and the Sâ mânîds for the control of the Jibâl region, Mâkân mobilised from Jurjân and joined the ranks of Veşmgîr b. Ziyâr. However, in the battle that took place between the two sides in 329 AH (940 AD) in Ishakâbâd near Rey, although Mâkân b. Kâkî fought heroically, he was not saved from being killed.

Kaynakça

- Âştîyanî, A. İ.&Pîrnîya, H. (1385 hş.). *Târîh-i kâmil-i İran (ez guzeşte tâ be îmrûz)* (C. II). (be ihtimâm-i Saîd Kâanî). Tahran: İntişârât-i Gülistânî Şâîrân.
- Âzer, P. T. (1392 hş.). *Deylemîyân der gostere-yi târîh-i İran (Hukûmethâ-yi mehellî, Âl-i Ziyâr, Âl-i Büveyh)*. Tahran: İntişârât-i Sâzmânî Mutâla'a ve Tedvîn-i Kitâb-i Ulûm İnsânî-i Danişgâhhâ.
- Bosworth, C. E. (1991). Makân b. Kâkî. *The Encyclopaedia of Islam* (VII, s. 125). Leiden: E. J. Brill.
- el-Mesudî. (2005). *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher* (C. IV). (Kemâl Hasan Mer'î, Tahrîk). Beyrut: el-Mektebetü'l Asrîyye.
- es-Sâbî. (1987). *Kitâbu'l-münteza mine'l cüzî'l-evvel mine'l kitâbu'l-ma'rûf bi't-Tâcî fî aḥbârî'd Devleti'd Deylemiyye, (Aḥbârü E'immeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Cîlân içinde)*. (Wilferd Madelung, Neşr.). Beyrut.
- Fûlâdvend, İ. (1388 hş.). *Deylemîyân ve Emîrân-i Fûlâdvend*. Tahran: İntişârât-i Bünyâd-i Mevkûfât-i Mahmud Efşar.
- Gençtürk, C. (2021). *İran Büveyhîleri (322-448/934-1056) (siyaset, idarî teşkilât ve sosyo-kültürel hayat)*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- _____. (2024). Deylemli kumandan Esfâr b. Şîreveyh ve faaliyetleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (72), 49–56.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3720416>.

Gerdzî. (1363 hş.). *Zeynül ahhâr* (Abdülhay Habîbî, Neşr.). Tahran: Dünyâ-yi Kitâb.

Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî. (1364 hş.). *Târîh-i güzîde* (Abdülhüseyn Nevâ'î, Neşr.). Tahran: Müessese-yi İntişârât-i Emîr Kebîr.

Hândmîr. (1380 hş.). *Târîh-i habîbü's-sîyer fî ahhârî efrâdî'l-beşer* (C. II). Muhammed Debîr Siyakî (Neşr.). Tahran: İntişârât-i Hayyâm.

İbn Funduk (Ali b. Zeyd el-Beyhakî). (1317 hş.). *Târîh-i Beyhak*. Tahran: İntişârât-i Furûğî.

İbn Haldûn. (2001). *Târîhu İbn Haldûn* (C. IV). (Halil Şehhâde-Süheyl Zekkâr, Neşr.). Beyrut: Dârü'l-Fîkr.

İbn İsfendiyâr. (1396 hş.). *Târîh-i Taberistân* (C. I). (Abbâs İkbâl Âştîyânî, Neşr.). Tahran: İntişârât-i Esâtîr.

İbn Miskeveyh. (2016). *Tecâribü'l-ümem* (Kıvameddin Burslan, Çev., Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Süleyman Genç-Ali Ertuğrul, Haz.). Ankara: TTK Yayınları.

İbnü'l-Esîr. (1987). *El-kâmil fî't-târîh* (C. VIII). (Muhammed Yûsuf ed-Dakkâr, Neşr.). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye.

_____. (2016). *El-Kâmil Fî't-Târîh* (C. VI-VII). (Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Çev.). İstanbul: Ocak Yayıncılık.

İslâmî, H. (1390 hş.). *Târîh-i Mâzenderân* (C. I). Sârî: İntişârât-i Şelfîn.

Madelung, W., (1975). The minor dynasties of Northern Iran. (R. N. Frye, Ed.) (C. IV). *The Cambridge history of Iran* içinde (s. 198-304). Cambridge: Cambridge University Press, Mar'aşî. (1345 hş.). *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân* (Muhammed Cevâd Meşkûr, Muhammed Hüseyin Teshîbî, Muk.). Tahran: İntişârât-i Müessese-yi Matbûât-i Şark.

Merçil, E. (1979). Sîmcûrîler II: Sîmcûr ed-Devâtî. *Tarih Dergisi*, (32), 71-88.

_____. (1992). Bâvendîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.5, s. 214-215). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Minorsky, V. (1932). La Domination des Dailamites, *Publications de la Société des Études Iranniennes et de L'art Persan*, (3), 1-21.

Nazım, M. (1972). Mâkân. *İslam Ansiklopedisi* (C. VII, s. 102-103). İstanbul: MEB.

Rabino, H. L. (1365 hş.). *Mâzerendân ve Esterâbâd* (Gulâmali Vahîd Mâzenderânî, Trc.). Tahran: İntişârât-i İlmî ve Ferhengî.

Rahmetî, M. K. (1392 hş.). *Zeydiyye der İran*. Tahran: Pijûhişkede-i Târîh-i İslâm.

Strange, G. L. (2015). *Doğu Hilafetinin memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)* (Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Târîh-i Sîstân (Anonim). (1381 hş.). (Muhammed Takî Behâr (Melik el-Şûera), Neşr.). Tahran: İntişârât-i Mu'în.

Tokuş, Ö. (2018). Taberistân Dağlarının Melikleri Bâvendîler (45-750/665-1349). *Tarihin Peşinde*, (20), 421-453.

https://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/sayi20/M20_18.pdf.

Usta, A. (2013). *Türklerin İslamlaşma serüveni Sâ mânîler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Yaşaroğlu, H. (2012). *Taberistan Zeydîleri*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

- _____. (2013). Zeydîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. XLIV, s. 325). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Zerrînkûb, A. (1377 hş.). *Târîh-i merdum-i İran* (ez yâyân-ı sâsânîyân ta pâyân-ı Âl-i Bûveyh), (C. II). Tahran: Müessese-yi İntişârât-i Emîr Kebîr.

Champagne Kontluğu'nun Haçlı Seferlerindeki Rolü ve Etkisi

Sait Emre Çiftçi | ORCID: 0000-0002-2685-1714 | saitemreciftci@gmail.com

Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00mm4ys28>

Öz

Champagne Kontluğu, Kuzey Fransa'da yer alan ve merkezi Troyes şehri olan bir feodal senyörlüktü; XII. yüzyıldan itibaren Champagne kontları Haçlı Seferlerine katıldılar. Bu kontlardan birisi olan I. Henri, II. Haçlı Seferlerine katılarak Anadolu'da Selçuklulara karşı savaşmıştır. Henri'nin Haçlılarla birlikte katıldığı bir sonraki askerî sefer 1179 Haçlı harekâtıdır. Haçlıların en büyük endişesi İslam ordularının Haçlı devletlerine, özellikle Filistin'de bulunan Kudüs Krallığı'na karşı faaliyetleriydi. Bu nedenle 1160'lardan itibaren, Haçlı devletlerinden Batı Avrupa'ya yardım çağrıları yapılmış, bu çağrılar mektuplar ve elçiler yoluyla iletilmiştir. Beauvais piskoposu Philippe ve Pierre de Courtenay gibi Haçlılar 1179 seferine katılmış, Henri seferin lideri olmuştur. Temmuz 1179'da Henri ve diğer Haçlı askerlerinin varışından sonra, Selahaddin Eyyubi 24 Ağustos'ta Tapınak Şövalyelerinin savunduğu Chastellet adlı kaleye saldırmıştır. Kudüs kralı IV. Baudouin, Haçlıları Taberiye'de bir araya getirerek kaleye yardım için harekete geçse de seferin çok yavaş ilerlemesi nedeniyle bu çabalar sonuçsuz kalmış ve kale kısa bir sürede Selahaddin Eyyubi tarafından ele geçirilmiştir. I. Henri'nin ardından oğlu II. Henri'nin III. Haçlı Seferi'ne katılması, II. Henri'nin ardından ise kardeşi III. Thibaut'nun (1197-1201) IV. Haçlı Seferi'nin ilk aşamalarında Haçlılara öncülük etmesi örneklerinde görüleceği üzere Champagne kontları Haçlı Seferlerindeki faaliyetlerini kararlı bir şekilde sürdürmüşlerdir. Bu çalışmada, Champagne Kontluğu'nun Haçlı Seferleri üzerindeki etkileri ve seferlere sağladığı katkılar incelenmektedir. Öncelikle, Champagne Kontluğu'nun stratejik konumu ve siyasi ilişkileri bağlamında, Champagne kontlarının Haçlı Seferlerindeki rolü ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Champagne Kontluğu, I. Henri, II. Haçlı Seferi, Selahaddin Eyyubi, III. Haçlı Seferi

Atıf Bilgisi

Çiftçi, Sait Emre. "Champagne Kontluğu'nun Haçlı Seferlerindeki Rolü ve Etkisi". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 22 (Haziran 2025), 79-96.

<https://doi.org/10.23897/usad.1623753>

Geliş Tarihi	20.01.2025
Kabul Tarihi	26.04.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Role and Influence of the County of Champagne in the Crusades

Sait Emre Çiftçi | ORCID: 0000-0002-2685-1714 | saitemreciftci@gmail.com

Bitlis Eren University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Bitlis, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00mm4ys28>

Abstract

The County of Champagne was a feudal lordship located in northern France, with its capital in the city of Troyes. From the 12th century onwards, the Counts of Champagne participated in the Crusades. One of these counts, Henri I, took part in the Second Crusade and fought against the Seljuks in Anatolia. Henri's next military campaign with the Crusaders was the 1179 expedition. The Crusaders' primary concern was the actions of Muslim armies against the Crusader states, especially the Kingdom of Jerusalem in Palestine. Starting in the 1160s, calls for help were made to Western Europe from the Crusader states, communicated through letters and envoys. Among those who joined the 1179 expedition were figures such as Bishop Philippe of Beauvais and Pierre de Courtenay, with Henri leading the campaign. After Henri and the other Crusaders arrived in July 1179, Saladin launched an attack on Chastellet, a castle defended by the Knights Templar, on August 24. Although King Baldwin IV of Jerusalem gathered the Crusaders at Tiberias to assist the castle, their efforts were hindered by the slow progress of the expedition. Consequently, Saladin captured the castle in a matter of days. Following Henri I's involvement, his son, Henri II, participated in the Third Crusade, and after Henri II, his brother, Thibaut III (1197–1201), played a leading role in the early stages of the Fourth Crusade. These examples illustrate how the Counts of Champagne remained consistently involved in the Crusades. This study examines the impact of the County of Champagne on the Crusades and its contributions to these campaigns. Initially, the role of the Counts of Champagne in the Crusades will be discussed in the context of the strategic position and political relations of the County.

Keywords

County of Champagne, Henri I, the Second Crusade, Saladin, the Third Crusade

Citation

Çiftçi, Sait Emre. "The Role and Influence of the County of Champagne in the Crusades". *Journal of Seljuk Studies* 22 (June 2025), 79-96.

<https://doi.org/10.23897/usad.1623753>

Geliş Tarihi	20.01.2025
Kabul Tarihi	26.04.2025
Date of Publication	30.06.2025
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	usad@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Fransa Krallığı'nın kuzeydoğusunda bulunan Champagne Kontluğu'na XI. yüzyıldan itibaren, Champagne bölgesi ve çevresinde etkin bir güç olan Blois-Champagne Hanedanı hâkim olmuştur. Hanedanın kurucusu Thibaut Tours vikontuydu. Oğlu Thibaut le Tricheur (940-977) ise hem Blois ve Chartres'da hem de Tours'da egemenlik kurmuştur. Troyes ve Meaux'yu Vermandois Hanedanından miras yoluyla ele geçiren II. Eudes'ün (996-1037) ardından Blois kontu Thibaut döneminde (1037-1089) Vitry gibi kontluk için ilerleyen dönemlerde önem kazanacak yerler alınmıştır. Thibaut'nun ardından Hugues ve Etienne-Henri kontluk topraklarını paylaşmışlardır. Hugues'ün desteğini alan II. Thibaut (1102-52) Champagne bölgesinde teşvik ettiği fuarlarla Batı Avrupa ticaret hayatının gelişmesine katkıda bulunmuştur. (Evergates, 1995, s. 1720, 358) Thibaut'nun ardılı Henri ise kendisine bağlı senyörler sayesinde topraklarını birleştirmiş ve başkent Troyes'u önemli bir merkeze dönüştürmüştür. (Evergates, 1995, s. 359) Ortaçağ'da Avrupa'nın ticaret hayatında önemli bir rol oynayan Champagne fuarları, ekonomik ve kültürel etkileşimlerin merkezi haline gelmiştir. Troyes ve Provins'teki fuarların mimarı Thibaut olmasına rağmen bu fuarları bölgesel alışveriş merkezlerinden uluslararası ticaret ve finans merkezlerine dönüştüren Henri olmuştur. Provins sikkesi (provinois), ticari alışverişlerde uluslararası bir para birimi haline gelmiş ve yalnızca Champagne bölgesinde değil, Fransa'nın diğer kraliyet bölgelerine kadar yaygın bir dolaşım alanına sahip olmuştur. (Evergates, 2016, s. 78, Bur, 2006, s. 538) Kontluğun idari mekanizmasında Troyes şehri Champagne bölgesinin merkezi konumundayken Provins şehri de Brie bölgesinin merkezi olmuştur. Bu iki fuar şehrinin yanına daha sonra Bar-sur-Aube ve Lagny şehirleri katılmıştır. (Abu-Lughod, 2020, s. 94) Fernand Braudel'in de belirttiği gibi, Champagne fuarları XII-XIII. yüzyıllarda, Kuzey Avrupa'daki Flanders bölgesi ile Güney Avrupa'daki İtalya arasında bir çekim merkezi ve bağlantı noktasıydı. Avrupalı tüccarlar ve ticari konvoylar burada buluşurdu. Bunun nedeni, bu fuarların tüccarların birbirleriyle rekabet etmelerini teşvik eden bir ortam sunuyor olmasıydı. Ayrıca, Champagne kontları fuarlara gelen tüccarların adamlarına ve mallarına koruma sağlıyordu. (Braudel, 2017, s. 92; Abu-Lughod, 2020, s. 95-97) Champagne kontu II. Thibaut, Fransa krallarıyla bir antlaşma yaparak tüccarları fuarlara giderken veya dönerken koruma altına almayı taahhüt etti. Ardından, Navarralı Blanche'in saltanatı döneminde Fransa kralı Philippe Auguste, tüm yabancı tüccarları bu şekilde koruma altına aldı ve güvenliğin sağlanmadığı takdirde tüccarların mallarıyla geri dönmelerine izin verileceğine dair bir sözleşme imzalandı. Ayrıca tüccarların yol boyunca karşılaştıkları hırsızlıklara karşı güvence sağlandı. (Abu-Lughod, 2020, s. 98) Champagne fuarları 1285 yılında bölgenin Fransa kraliyetinin kontrolüne girmesi ve İtalyan tüccarların artık Atlantik üzerinden Flanders bölgesine ulaşabilmesiyle eski cazibesini kaybetti ve yine İtalya ile Flanders bölgeleri arasında bulunan Lyon şehri önem kazanmaya başladı. (Abu-Lughod, 2020, s. 99-100)

Champagne kontları, XII. yüzyıldan itibaren Haçlı Seferlerine katılarak, Avrupa'nın Doğu ile olan ilişkilerini güçlendiren bu tarihi dönemde kilit bir rol oynamışlardır. Kontluğun Haçlı Seferlerindeki kökenleri II. Thibaut'nun babası Blois kontu Stephen'e

(Etienne Henri) kadar dayanmaktadır. Stephen I. Haçlı Seferi'ne katıldığında eşi Normandiyalı Adele (İngiltere kralı Fatih William'ın kızı) Blois kontesi sıfatıyla kontluğu idare etmiş, Stephen'in 1102 yılında ölümünden sonra naibeliğini sürdürmüştür. (LoPrete, 1990, s. 569-570; Park, 2018, s. 67) 1147-1270 yılları arasında beş Champagne kontu (I. Henri, II. Henri, III. Thibaut, IV. Thibaut ve V. Thibaut) Haçlı Seferlerine hazırlanmıştır. Bu kontlardan dördü 1179-1222 yılları arasındaki kırk üç senelik evrede sadece altı sene Champagne Kontluğu topraklarında bulunmuştur. Dolayısıyla kontluğun gelişiminde Haçlı Seferleri etkin bir rol oynamıştır. Bu rolden ötürü kontluk Haçlı Seferleri'nden bağımsız düşünülemez. (Pippenger, 2018, s. 15-17) Champagne Kontluğu'ndaki aristokrasinin durumu, Haçlı Seferlerine yönelik planlamaların bir yansıması olarak kendini göstermektedir. III. Thibaut'nun ölümünden (1201) sonra yönetime geçen IV. Thibaut ile naibe olan annesi Blanche döneminde Haçlı Seferlerine yönelik planlamalar yapılarak kontluk topraklarındaki feodal bağlar güçlendirilmiştir. (Pippenger, 2018, s. 18) 1212 yılında kontluğun verasetinde kadınların da miras hakkı olabileceğine dair bir yasa yürürlüğe sokan Blanche, veraset savaşındaki (1216-1218) zaferini de kullanarak aristokraziyle mücadele etmiş, bu mücadelede Fransa kralı Philippe Auguste'ün ve Papa III. Innocent'in desteklerini almıştır. (Pippenger, 2018, s. 122, 34-35; Park, 2018, s. 199) Champagne bölgesi, tıpkı Flanders ve Burgonya bölgeleri gibi, Fransa Krallığı sınırları içerisindeki büyük derebeyliklerden biriydi. Bu nedenle, Blanche gibi soylu kadınların iktidara gelişiyle yaşanan veraset mücadeleleri, çoğu zaman kraliyetin çıkarlarıyla örtüşmüş ve avantajlı bir durum yaratmıştır. (Pippenger, 2018, s. 30-31) Haçlı Seferlerine yönelik planlamalar gereğince yapılan diğer bir uygulama kontluk toprakları içindeki idari feodal kayıtlardır. Bu kayıtların ilki I. Henri tarafından "Feoda Campanie" ismiyle yapılmış ve kontluk topraklarındaki fief sahipleri ile vassallar askeri yükümlülükler gereğince belgelenmiştir. Benzeri uygulamalar 1190 yılında II. Henri ve 1249-1251 yıllarında IV. Thibaut dönemlerinde yapılmıştır. (Pippenger, 2018, s. 38-40, 42) Champagne Kontluğu içindeki şehirlerin durumu kontların Haçlı Seferlerine verdiği önemi göstermektedir. Champagne kontları ve diğer zengin Haçlılar şehirlere ayrıcalıklar ve ortaklık belgeleri vererek Haçlı Seferleri öncesinde finansmanlar sağlamıştır. Bu finansmanlar XIII. yüzyılda kontluk toprakları içerisindeki şehirlerin ekonomik geleceğini olumlu yönde etkilemiştir. (Pippenger, 2018, s. 41)

Kont I. Henri'nin Yaşamı

Henri, Karintiyalı Matilda ile kont II. Thibaut'nun oğlu olup 1127 yılında dünyaya gelmiştir. Henri'nin babası Thibaut, 1135'te İngiltere tahtının I. Henry'den sonra boşta kalması üzerine tahta geçmesi için Normanlar tarafından cesaretlendirilmiş fakat Thibaut'nun kardeşi Stephen İngiltere'nin yeni kralı olmuştur. Bu taht değişikliği ile Champagne kontlarının İngiltere'ye yakınlığı artmıştır. (Jubainville, 1861, C. 3, s. 9; Evergates, 2016, s. 4-5) Fransa Krallığı ile ilişkiler ise dönemsel bir değişime uğramış, Thibaut ile Fransa'nın yeni kralı VII. Louis arasında ilişkiler özellikle 1141 yılından itibaren kötüleşmiştir. Bourges başpiskoposu Alberic'in ardından Cadurc'un yerine halihazırda Agen başpiskoposu olan Pierre de la Chatre'nin başpiskopos seçilmesi Louis'nin tepkisini

çekmiştir. Fransa kralının alınan bu kararı kabul etmemesi Papa II. Innocent'in Fransa'yı enterdi etmesine ve kralı dini faaliyetlerden menetmesine yol açmış, yeni piskopos Roma'da kutsanmıştır. Kont Thibaut da, yeni piskoposa Champagne'a sığınma teklifinde bulunduğu için, Louis ile Thibaut arasındaki ilişkiler oldukça gerilmiştir. (Evergates, 2016, s. 8; Bradbury, 2007, s. 150; Grant & Bates, 2013, s. 149)

Louis ile Thibaut'nun arasını açan bir başka mesele de, Louis'nin seneşali ve Vermandois kontu Ralph'in, Thibaut'nun yeğeni Eleanor'dan üç piskoposun onayıyla boşanıp, Fransa Kraliçesi Eleanor'un kız kardeşi Petronilla ile evlenmesiydi. Thibaut bu duruma itiraz ederek Papa II. Innocent'e müracaat etmiş ve Lagny'de yapılan konsilde Ralph aforoz edilmiştir. Louis bizzat yönettiği bir orduyla 1142 yılında Thibaut'ya karşı harekete geçip Champagne topraklarına ve Thibaut'nun kalesi olan Vitry'e saldırmıştır. Vitry kalesinin yıkılmasından sonra Thibaut ittifak arayışına girerek Burgonya dükü II. Odo ile anlaşmıştır. Bunun ardından Thibaut oğlu Henri ile Burgonya düküne biat edeceği Augustines'e gelmiştir. (Evergates, 2016, s. 9-11) Louis ve Thibaut arasındaki krizi çözmek için St. Denis başrahibi Suger ile Aziz Clairvauxlu Bernard devreye girmiş ve Louis'yi 22 Nisan 1144 tarihinde Thibaut ile uzlaşmaya ikna etmişlerdir. 9 Ekim'de yapılan bir şölenle Louis Bourges başpiskoposunu tanımış, Henri'nin Flanders kontu Thierry'nin kızı Lauréte ile yaptığı 1143'teki evlilik planı iptal edilmiştir. Louis ise Ralph'in evliliğini desteklemekten vazgeçmiştir. Henri daha sonra VII. Louis ile Fransa kraliçesi Eleanor'un kızları Marie ile evlenirken Henri'nin Blois kontu olan kardeşi Thibaut Eleanor'un diğer kızıyla evlenmiştir. Fransa kralı VII. Louis, bu evliliklere Henri ve Thibaut'nun kız kardeşleri Adele ile evlenerek katılmıştır. (Evergates, 2016, s. 12, 14; Jubainville, 1861, C. 3, s. 11-12, Evergates, 1995, s. 1720) Yapılan bu evliliklerle Champagne Kontluğu ile Fransa Krallığı arasında bir akrabalık bağı oluşturulmuştur. Aynı zamanda kraliçe Eleanor vasıtasıyla Champagne Kontluğu ile İngiltere ve Fransa krallıkları arasında organik bir bağ kurulmuştur. Bundan dolayı, Champagne kontları Haçlı Seferlerine katılan diğer senyörler arasında ayrıcalıklı bir pozisyona sahip olmuşlar ve bu pozisyon onların Haçlı Seferlerindeki siyasi ve askeri faaliyetlerde başat rol oynamalarını sağlamıştır.

Henri ve II. Haçlı Seferi

Urfa'nın 1144 yılında Müslümanların eline geçtiği haberi Cebele piskoposu Hugues tarafından Viterbo'da ikamet etmekte olan Papa III. Eugenius'a ulaştırıldı. Papa Eugenius'un yardım alacağı en büyük iki müttefiki Kutsal Roma-Germen imparatoru III. Konrad ve daha samimi olduğu Fransa kralı VII. Louis idi. Eugenius Fransa kralı VII. Louis'ye müracaat etti ve 1145'te Fransa Krallığı için bir bulla hazırlattı. (Runciman, 2019a, C. 2, s. 205-206) Fransa kralı Louis bulla kararından sonra Bourges'da kendi vassallarını bir araya getirmek istedi ama aralarında Saint-Denis başrahibi Suger'in bulunduğu vassallar buna sıcak bakmadılar. Bu nedenle Louis Haçlı seferi kararını üç ay erteleyip ünlü din adamı Clairvauxlu Bernard'ı davet edeceği Vezelay'da bir toplantı düzenledi. 31 Mart 1146 tarihinde yapılan toplantıda Bernard'ın yaptırdığı haçı Louis ve vassalları hemen kabul ettiler. Vassalların arasında Dreux kontu Robert, kont Alfonso Jourdain, Nevers kontu Guillaume, Flanders kontu Thierry ve Champagne kontu Henri bulunuyordu. Clairvauxlu

Bernard ayrıca Flanders ve Burgonya'ya gidip vaazlarda bulunmuş ve Almanya'ya da giderek Almanları yeni haçlı seferi için teşvik etmek istemiştir. (Runciman, 2019a, C. 2, s. 209-211) Bernard'ın yardım isteyeceği imparator III. Konrad ise bu sırada rakibi olan Sicilya kralı II. Roger'in faaliyetleriyle ilgilenmekteydi. Konrad, Bernard ile 1146'da Frankfurt am Main'de ve aynı sene kışında Speyer'de iki defa buluşmuştur. Bernard daha sonra Almanya'dan Fransa'ya dönmüştür. Papa Eugenius ise Roma'yı ele geçiren Brescialı Arnold nedeniyle 1147'de Viterbo'dan Lyon'a gelmiş ve Fransa kralı Louis ile görüşmüştür. Papa Eugenius ile Clairvauxlu Bernard arasında Almanların haçlı ordusuna katılması konusunda ihtilaf vardı. Buna rağmen Eugenius imparator III. Konrad'ın sefere katılmasına muhalefet edememiş ve karara razı olmuştur. Kral Louis, Papa Eugenius ile Saint Denis'de görüştüktan sonra 1147 yazında sefere çıkmıştır. Henri ise Clairvauxlu Bernard'ın Bizans imparatoru I. Manuel'e mektubunu alarak Louis'ye eşlik etmiştir. (Runciman, 2019a, C. 2, s. 212-214; Jubainville, 1861, C. 3, s. 14) Bernard, bu mektubunda imparatora Henri'nin şövalyelik yeminini alması için bir ricada bulunmuş ve genç kontun imparatorun huzurunda kılıç kuşanmasını talep etmiştir. (Evergates, 1993, s. 103-104)

Konstantinopolis'e ulaşan Konrad'a bağlı birlikler yerli ahali içinde taşkınlık çıkardıklarından Bizans ile imparatorluk arasında ufak bir çatışma yaşanmıştır. Kadıköy'e geçen Konrad'a Varg muhafızlarının komutanı Stefanos İznik'e kadar eşlik etmiştir. Konrad ordusunu iki kısma dağıtıp bir kısmı Denizli üzerinden Antalya'ya göndermiş, diğer kısım Bizans imparatorunun sahil şeridi boyunca ilerlemesi gerektiği tavsiyesine uymayarak Eskişehir'e yönelmiştir. Kutsal topraklara doğru yola çıkan Haçlıları Türkler Dorylaion'da karşılaşmıştır. Haçlılardan III. Konrad'a bağlı ordular Dorylaion'da yapılan savaşta ağır zayıat almışlardır. (Runciman, 2019a, C. 2, s. 221-222; Cahen, 2000, s. 32) Aralarında Henri'nin de bulunduğu Fransa kralı VII. Louis'ye bağlı Haçlılar ise 1147'de Konstantinopolis'e varmışlardır. Henri, Clairvauxlu Bernard tarafından yazılmış mektubunu imparatora sunmuştur. Bernard mektubunda Henri hakkında övgü dolu sözler sarf etmiş, onu asil ruhlu ve soylu bir genç olarak tanımlamıştır. Ayrıca, gençliğini silah altında geçirmiş olmasına rağmen, bunu kötülük değil adalet arayışıyla yaptığını vurgulamıştır. Daha sonra Henri, imparator tarafından bizzat kuşanmıştır. (Jubainville, 1861, C. 3, s. 17; Evergates, 2016, s. 22-24) Louis ve Fransızlar Kadıköy'e geçip sefere devam etmek isteseler de, Bizans imparatoru Manuel'in Haçlı askerlerinden kendisine biat etmelerini istemesi üzerine bu talep kabul edilmiştir. Louis İznik'e vardığında Konrad'ın yenilgi haberini almış ve imparatorla bizzat görüşmüştür. Alman ve Fransız orduları Bizans topraklarının ortasından geçerek Balıkesir'e, daha sonra da Efes'e gelmişlerdir. (Runciman, 2019a, C. 2, s. 223-224) İmparatorun rahatsızlanıp Konstantinopolis'te tedavi edilmesinden sonra Alman kuvvetleri, Bizans gemileriyle Filistin'e götürülürken Fransız ordusu Menderes vadisine ulaşmıştır. Decervion civarında iken Fransız ordusu saldırıya uğramış ve Pisidia Antiokheia'sı kenarında bulunan nehir üzerindeki köprüden geçene kadar bu saldırılar devam etmiştir. Fransızlar güçlkle saldırıları bertaraf ederek Türkleri Antiokheia kalesi surları gerisine çekilmeye zorlamıştır. (Runciman, 2019a, C. 2, s. 224-225; Jubainville, 1861, C. 3, s. 17-18) Deuilli Odo'nun meşhur İkinci Haçlı Seferi kroniğinde Champagne kontu

Henri'nin ismi bu çatışmada Flanders ve Macon kontları ile geçmektedir. (Odo of Deuil, 1948, s. 111) Fransız Haçlıları daha sonra burada 1148 tarihinde bir köprü savaşına dahil olmuş ve savaştan sonra Denizli'ye gelmiştir. Haçlıların Geoffroy de Rancon'un liderlik ettiği öncü kuvvetleri kralın dağ geçidi hizasında kalma emrine riayet etmeyerek yamaçlardan inmeye başlamışlardır. Bu öncü kuvvet Türklerin saldırılarına uğradığından Haçlılar ağır kayıp vermişlerdir. Bunun ardından Fransızlar Landolf adlı bir gemici vasıtasıyla Filistin'e deniz yoluyla gitmek için filo hazırlığına girişmeler de yeniden Türklerin akınlarına maruz kalmışlar ve kralın ordusunun bir kısmını bırakıp Süveydiye'ye gitmesinden sonra kendileri de gemilere binerek yola koyulmuşlardır. (Runciman, 2019a, C. 2, s. 225-227; Tyerman, 2006, s. 327-328; Richard, 2022, s. 185; Jubainville, 1861, C. 3, s. 18)

Fransız Haçlılarını Süveydiye'de Antakya prinkepsi Raymond karşılamıştır. Bunun ardından bütün Haçlılar 24 Haziran 1148'de Akka'da toplanmıştır. Burada yapılan toplantıya Fransa kralı VII. Louis, Kutsal Roma-Germen imparatoru III. Konrad, Avusturya markgrafi Heinrich Jasomirgott, Fransa kralı Louis'nin kardeşi Dreux kontu Robert, Flanders kontu Thierry, Champagne kontu Henri gibi Haçlı ordusundan kimseler katılmıştır. Akka'da alınan kararla Böriler Atabeyliği'nin başkenti Dımaşk fethedilmek istenmiştir. (Runciman, 2019a, C. 2, s. 231-233; Richard, 2022, s. 186-187; Tyerman, 2006, s. 329, 332) Dımaşk'ı Haçlı ordularına karşı Emir Unur savunmuş, belirli aralıklarla Haçlı garnizonlarına saldırmıştır. Haçlılar arasında Dımaşk'a kimin hâkim olacağı tartışma konusu olmuştur. Unur'un mukavemeti ve tartışmalardan dolayı kuşatma beşinci gün iptal edilmiş ve Filistin'e geri dönmüştür. İmparator Konrad 1148 Eylül'ünde Konstantinopolis'e gelmiş ve Sicilya kralı II. Roger'e karşı imparator Manuel ile bir ittifak kurmuştur. Fransa kralı Louis ise bir süre kararsız kalıp Filistin'de ikamet etmiş, daha sonra Sicilya kralı II. Roger ile Bizans'a karşı ittifak kurarak bir Sicilya gemisiyle Calabria'ya çıkmıştır. (Runciman, 2019a, C. 2, s. 234-238; Tyerman, 2006, s. 335) Louis başrahip Suger ile görüşükten sonra Clairvauxlu Bernard ve diğer din adamları Haçlı Seferini tekrar başlatmak isteseler de imparator Konrad'ın Bizans imparatoru Manuel ile kurduğu ittifak bu planı suya düşürmüştür. Haçlılar arasında Avrupa'ya dönmeyip Filistin'de kalan tek kişi Toulouse kontu Bertrand olmuştur. Champagne kontu Henri ise Kral Louis'den birkaç ay önce 1148 yılının son aylarında veya 1149 yılının başında Fransa'ya dönmüştür. (Runciman, 2019a, C. 2, s. 238-239; Jubainville, 1861, C. 3, s. 19)

II. Haçlı Seferi'nden Sonra Henri'nin Faaliyetleri

Henri, II. Haçlı Seferi'nden döndükten sonra babası Thibaut'nun ölümü üzerine Ocak 1152'de kontluğun yönetimini devralmıştır. Henri'nin siyasetinin temel amacı Fransa kralı VII. Louis ile yakın ilişkileri korumaktır. Bu yakınlık sayesinde Henri'nin Blois kontu olan kardeşi Thibaut kraliyet seneşali yapılmıştır. (Evergates, 2007, s. 15) Henri, Haçlı Seferleri sırasında edindiği siyasi ve askeri bağlantıları kullanarak kontluk topraklarına gelen tüccarları korumak amacıyla diğer senyörlerle ittifaklar kurmuştur. 1155 tarihinde Soissons'da yapılan barış görüşmelerinde diğer bölgesel güçler her türlü ticari faaliyetin güvence altına alınacağı sözünü vermişlerdir. Bu görüşmelerde Kral Louis ile Kont Henri, Burgonya dükü (Henri'nin kayınbiraderi II. Odo) ve Haçlı Seferi komutanları yer almıştır.

(Evergates, 2016, s. 78-79) Henri, doğuya yönelik sınır politikasını geliştirmek amacıyla 1162 yılından itibaren Kutsal Roma-Germen İmparatoru Friedrich Barbarossa ile diplomatik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Henri aynı zamanda 1159'da papa seçilen III. Alexander ile Barbarossa'nın desteklediği Antipapa IV. Victor arasındaki ihtilafta aracı olmuştur. Beauvais'te düzenlenen konsilde Fransa kralı VII. Louis ve diğer temsilciler Alexander'ın papalığını onaylamışlardır. Bununla birlikte, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ile diğer Batılı güçler arasında ilişkilerin zayıflamaması istendiği için St. Jean-de-Losne'da taraflar arasında bir antlaşma yapılmasına karar verilmiştir. (Bur, 2006, s. 537; Evergates, 2016, s. 70)

Champagne kontlarının din adamlarıyla bağlantıları Avrupa siyasetinde itibarlı bir mevki kazanmalarında rol oynamıştır. Bunun diğer bir nedeni, İngiltere ruhban sınıfının Fransa ile derin bağlantılarının bulunmasıdır. Salisburyli John ile Boshamlı Herbert gibi din adamları Fransa'da eğitim görmüştür. İngiltere'yle olan bir başka önemli bağlantı Champagneli Guillaume'un Winchester piskoposu olan amcası Henri'nin yanında yetişmesidir. Buna rağmen, diğer din adamları ve piskoposluklarla yaşanan sorunlar Champagne Kontluğu'nu zor duruma sokmuş; Meaux piskoposu Stephen, Henri'yi kendi bastığı parayı taşıyarak suçlamıştı. Langres piskoposu Burgonyalı Walter ile Henri arasında da sorun yaşanmış, Walter Henri'yi kendi adamı olan Rainard'ın biatını kabul etmekle suçlamıştır. Bu nedenle Kral Louis, Henri'yi ifadesini almak için Gisors'a çağırırsa da bu buluşma gerçekleşmemiştir. (Evergates, 2016, s. 104-105) Henri'nin din adamları ile laikler arasında dahil olduğu meselelerden bir diğeri, Vezelay'ın yeni başrahibi olan Mellolu Guillaume ile Nevers kontu Guillaume arasındaki ihtilaftır. İhtilafın nedeni Kont Guillaume'un Vezelay'daki manastırın şehir üzerinde sürdürdüğü mali kontrole ve rahiplerin kendi izni olmadan başrahip seçmesine itiraz etmesiydi. Kont Guillaume'un baskılarına dayanamayan rahipler krala müracaat etmek için Paris'e geldiler. Bunun ardından Henri'nin aracılığıyla Nevers kontu Guillaume başrahibe olan sorunlarını çözmüştür. (Evergates, 2016, s. 106-108)

Henri'nin 1179 Seferi'ne Katılması

Henri'nin yaşamının geri kalanıyla ilgili en önemli gelişme onun 1179 yılındaki Haçlı harekâtına katılması ve Selçuklulara esir düşmesidir. Söz konusu Haçlı hareketinden çok önceleri 1169'da aralarında Henri'nin de bulunduğu birçok Avrupalı asilzadeye Haçlı devletlerinden mektuplar gönderilmiştir. (Evergates, 2016, s. 151; Jubainville, 1861, C. 3, s. 103) Kudüs kralı Amaury, Filistin topraklarının Müslümanlar tarafından fethedileceğini öngörüp Batılı devletlere Haçlı harekâtı için haber vermiştir. Bunun nedeni, Selahaddin Eyyubi'nin amcası Şirkuh'un 1167 tarihinde Amaury'nin birliklerini yenmesi ve 1169'da Mısır'ı fethetmesidir. Fethin ardından Amaury Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Friedrich Barbarossa, Fransa kralı VII. Louis, İngiltere kralı II. Henry, Sicilya naibesi Margarethe gibi Avrupa'nın süzerenleri dışında senyörlerden Champagne kontu Henri'ye ve Flanders kontuna mektuplar göndermiştir. Haberleri taşıyanların isimleri Surlu William'ın kroniğinde Akka piskoposu Guillaume ile Sezariye başpiskoposu Hernesius olarak geçmektedir. Elçi olarak giden ilk kafil denizdeki fırtına nedeniyle Akka'ya

döndükleri için Sur piskoposu Frederick ile Banyas piskoposu Ioannes'in eşlik ettiği ikinci bir elçilik heyeti daha yola koyulmuştur. (Runciman, 2019a, C. 2, s. 312, 319-320; William Archbishop of Tyre, 1943, C. 2, s. 360)

1176'da papa III. Alexander'ın kardinali Pierre'e hitaben gönderdiği mektubunda bu çağrının tekrarlandığı görülmüştür. (Jubainville, 1861, C. 3, s. 103) Bunun sebebi 1177'den itibaren Selahaddin Eyyubi'nin Filistin topraklarına seferler düzenlemeye başlamasıdır. 1177'de Remle yakınlarındaki Gisard Dağı'nda Selahaddin'e karşı zafer kazanan Haçlılar, yine de onu durdurmayı başaramadılar. (Holt, 2020, s. 96-97) İngiltere kralı Henry ile Fransa kralı Louis arasında gerekli barışın sağlanmasına rağmen sadece Flanders kontu Philippe gibi birkaç kont Haçlı Seferi çağrısına ilk anda cevap verebilmiştir. Henri 1177 ya da 1178 yılında sefere katılmaya karar vermişti. (Jubainville, 1861, C. 3, s. 103-104) 1179 Seferi'ne katılan komutanlar arasında Beauvais piskoposu Philippe ve Pierre de Courtenay gibi Haçlılar bulunuyordu. Henri seferin lideri olarak Troyes'dan yola çıkıp güneye doğru ilerledi. Brindisi'de ünlü piskopos ve tarihçi Surlu William ile karşılaştı ve sonunda Akka Limanı'na vardı. (Jubainville, 1861, C. 3, s. 107-108; William Archbishop of Tyre, 1943, C. 2, s. 443) Nisan 1179'da Golan'da ve Haziran 1179'da Mercuyun'da Selahaddin Haçlıları yenmeyi başardı. Franklar onun saldırılarını engellemek için Ürdün geçidinde Beytü'l-Ahzan (Chastellet) adlı bir kale inşa etmişlerdi. Temmuz'da Henri ve diğer Haçlı askerlerinin varışından sonra, Selahaddin Eyyubi 24 Ağustos'ta Tapınak Şövalyelerinin savunduğu kaleye saldırmıştır. (Holt, 2020, s. 97; Barber, 2021, s. 389; Jubainville, 1861, C. 3, s. 108; William Archbishop of Tyre, 1943, C. 2, s. 444) Kudüs kralı IV. Baudouin, doğudaki senyörleri Taberiye'de toplanan Haçlılarla bir araya getirerek kaleye yardım göndermeye çalıştı. Buna rağmen seferin yavaş ilerlemesi nedeniyle bu çabalar sonuçsuz kaldı ve kale Selahaddin Eyyubi'nin eline geçti. Böylece, askerî açıdan Henri'nin seferi bir sonuç vermedi. (Jubainville, 1861, C. 3, s. 108; Barber, 2021, s. 389; William Archbishop of Tyre, 1943, C. 2, s. 444; Holt, 2020, s. 97) Yenilginin ardından Henri sadece kutsal topraklara ziyaretler yapmış ve dönüş emrini vermiştir. (Jubainville, 1861, C. 3, s. 108-109) Henri'nin Selçuklular tarafından esir edilmesi Henri ve diğer haçlıların Filistin'den Avrupa topraklarına dönüşleri sırasında yaşanmıştır. Anadolu istikametinden gitmek isteyen Henri ve maiyeti Selçuklular tarafından esir edilmiştir. Buna rağmen Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos'un müdahalesiyle Henri fidye karşılığında serbest bırakılmış ve Konstantinopolis'e dönmüştür. (Jubainville, 1861, C. 3, s. 109; Hamilton, 2000, s. 150) Sigeberti Gemblacensis'in kroniğinde Henri'nin ülkesine dönüş yolunda tuzağa düşürüldüğü, yanındaki adamlarının öldürüldüğü ya da esir alındığı aktarılmaktadır. (Sigeberti Gemblacensis, 1847, s. 418) Roberti Canonici'de ise Henri'nin esareti “*Şu günlerde ünlü Champagne kontu olan Henri, Kudüs'ten Asya'ya dönerken Türkler tarafından esir alınmış, ancak Yunanistan İmparatoru tarafından serbest bırakılmıştı*” şeklinde geçmektedir. (Roberti Canonici S. Mariani Autissiodorensis, 1872, s. 244) Esaretin ardından Henri, Fransa'ya gitmek için Balkanlar üzerinden yola koyulmuştur. Şubat 1181'in sonlarına doğru Fransa'ya ulaşan Henri, Fransa kralı Louis'nin yerine geçen ve aynı zamanda yeğeni olan Philippe Auguste'ü tebrik etmiş ve biat için huzuruna çıkmıştır. Daha sonra Sens'ten kendi toprakları

olan Troyes'a dönmüş ve Mart ayında ölmüştür. (Jubainville, 1861, C. 3, s. 109-111)

Henri'den Sonra Champagne Kontları

Champagne Kontluğu'na Henri'nin ardından oğlu II. Henri (1181-1197) geçmiştir. II. Henri'nin babası 1179 seferine çıkarken annesi Marie naibelik yapmış ve II. Henri'nin kontluğunun ilk döneminde de bu görevini sürdürmüştür. II. Henri, III. Haçlı Seferi (1189-92) için ülkesinden ayrıldıktan sonra ve onun ardından kont olan III. Thibaut döneminde Marie naibe olmaya devam etti ve kontluk merkezini yönetti. (Evergates, 2007, s. 24; Park, 2018, s. 165, 177) II. Henri babası gibi haçı kabul ederek III. Haçlı Seferi'ne katıldı. Bu sırada Haçlılar, Selahaddin Eyyubi'nin eline geçen Akka'yı yeniden ele geçirmek için mücadeleye girişmiş ve şehri kuşatmışlardı. 19 Mayıs'ta Selahaddin'e bağlı birlikler Hristiyan kuvvetlerine saldırmış, ancak onları dağıtmayı başaramamıştır. Bölgeye yaz mevsiminde İngiltere ve Fransa kraliyetine yakınlığı nedeniyle bir monark gibi itibar gören Champagne kontu II. Henri ile Fransız asilzadeleri ve Fransa'daki piskoposlar gelmişlerdir. (Runciman, 2019b, C. 3, s. 23-24; Tyerman, 2006, s. 432; Richard, 2022, s. 239; Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi, 2016, s. 97, 99) Ayrıca, Friedrich Barbarossa'nın oğlu Süebyalı Friedrich ile Canterbury başpiskoposu Baldwin'in komuta ettiği İngiliz birlikleri sonbaharda bölgeye geldiler. Akka kuşatmasının kritik aşamalarında, Haçlı ordusunun önde gelen soylularından biri olarak yer alan Henri, Fransız birliklerinin sevk ve düzeniyle ilgili önemli bir rol oynadı. (Runciman, 2019b, C. 3, s. 25; Richard, 2022, s. 242-244) Akka'nın Hristiyanların eline geçmesinden sonra Henri, Aslan Yürekli Richard'ın Selahaddin'e karşı başlattığı mücadeleye katılmış ve 7 Eylül 1191 tarihindeki Arsuf Savaşı'nda yer almıştır. (Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi, 2016, s. 247; Runciman, 2019b, C. 3, s. 49) Kudüs Krallığı varisesi Isabelle ile evli Monferratlı Corrado'nun 28 Nisan 1192 tarihinde Şeyh Sinan'ın Haşhaşi fedailerinden suikastla öldürülmesi haberini alan Henri, Akka'dan Sur'a gelmiş ve şehrin anahtarını kendisiyle nişanlanmayı kabul eden Isabelle'den teslim almıştır. Aslan Yürekli Richard'la Akka'da yaptığı müzakerelerden sonra Henri, Isabelle ile evlenerek Kudüs kralı olmuştur. (Runciman, 2019b, C. 3, s. 57-58; Richard, 2022, s. 246; Tyerman, 2006, s. 466)

Henri'nin ardından 1197 yılında kardeşi III. Thibaut (1197-1201) kontluğun yönetimine geçti ve IV. Haçlı Seferi'ne hazırlandı. Thibaut bu sefere 1199 yılında Ecri şatosunda yapılan bir şövalye müsabakasında iken karar verdi. O da kardeşi II. Henri gibi kutsal topraklarda adını duyurmak istiyordu. Papa III. Innocent, Champagne kontu Thibaut'nun yeni bir Haçlı Seferi fikrine sıcak baktı ve Kudüs patriği Aymar'a bir mektup yazdı. Yeni Haçlı Seferi için Foulques de Neuilly ile Pairis manastırı başrahibi Martin vaazlar verdiler. (Evergates, 1995, s. 360; Runciman, 2019b, C. 3, s. 95-97; Geoffroi de Villehardouin & Henri de Valenciennes, 2008, s. 3-4; Park, 2018, s. 190) Yeni Haçlı hareketine Thibaut öncülük ederken kayınbiraderi Flanders kontu IX. Baudouin ve kuzeni Blois kontu Louis ile IV. Simon de Monfort ve Enguerrand de Boves gibi soylular onun etrafında yer aldılar. Daha sonra bu teşebbüse Monferrat markisi Bonifacio da destek verdi. Haçlılar seferin hedefi olarak Aslan Yürekli Richard'ın da ehemmiyetli bir yer olarak belirttiği Mısır'ı seçtiler. Buna rağmen sefer başlamadan bir süre önce Thibaut 1201 yılında görüşmelerin devam ettiği sırada öldü ve

Monferrat markisi Bonifacio haçlı hareketinin lideri yapıldı. (Runciman, 2019b, C. 3, s. 98; Evergates, 1995, s. 360; Geoffroi de Villehardouin & Henri de Valenciennes, 2008, s. 3-5, 10, 12, 14) Thibaut'nun eşi Navarralı Blanche ardılı IV. Thibaut (1201-1253) için 1201-1222 yıllarında naibelik yaptı. IV. Thibaut ve annesi Blanche, Champagne Kontluğu üzerinde hak iddia eden, eski kontlardan II. Henri'nin kızı Philippa ile evli olan Erard de Brienne-Ramerupt'a karşı mücadele ettiler ve bu veraset savaşından galip çıktılar. (Evergates, 1995, s. 360) Thibaut babası ve diğer öncülleri gibi Haçlı Seferleriyle yakından ilgilendi. Bu nedenle 1239-1241 tarihleri arasında gerçekleşen Haçlı Seferlerine liderlik etmiştir. Sefere Fransızlar dışında Avrupa'dan pek çok asilzade katılmıştır. (Karakaş, 2024, s. 68; Tyerman, 2006, s. 759; Richard, 2022, s. 331) 1239 Eylül'ünde Marsilya'dan hareketle Akka'ya karaya çıkan Haçlılar Askalân'a doğru ilerlediler. Thibaut karargahını burada kurduktan sonra Rükneddin idaresindeki Eyyubi ordusu Gazze'de yıpratıcı bir baskın düzenleyerek Haçlı ordusuna büyük bir zayıflık verdirmiştir. (Karakaş, 2024, s. 69-70; Demirkent, 1997, s. 207; Paterson, 2018, s. 174; Richard, 2022, s. 333) Kont Thibaut, Gazze'deki savaş nedeniyle esir düşen Haçlıların serbest bırakılması amacıyla Mısır sultanı Salih Necmüddin ile ateşkes müzakerelerine başlamıştır. 1240 Eylül'ünde Thibaut, müzakereler henüz nihayete ermediği sırada yerli baronlarla anlaşamadığı için Haçlı ordusunun liderliğini Kont Richard of Cornwall'a bırakarak ülkesine dönmüştür. (Karakaş, 2024, s. 73-74; Demirkent, 1997, s. 207; Tyerman, 2006, s. 767; Richard, 2022, s. 334-335) IV. Thibaut'nun ardından kontluk yönetimine V. Thibaut (1253-70) geçmiştir. V. Thibaut öncülleri gibi Haçlı Seferleriyle yakından ilgilenerken Fransa kralı IX. Louis ile 1270 tarihli Sekizinci Haçlı Seferi'ne katılmıştır. Yapılan plan gereği Thibaut, Aigues-Mortes limanından yola çıkarak diğer Haçlılarla birlikte Cagliari'ye ulaşmıştır. Louis burada seferin hedefinin Tunus olduğunu bildirmiş ve 18 Temmuz'da bölgeye çıkarma yapmıştır. Kartaca'ya karşı gerçekleştirilen saldırıdan sonra Louis, Tunus'a büyük bir saldırı düzenlemek için kardeşi Charles d'Anjou'yu beklese de orduda yayılan bir hastalık nedeniyle 25 Ağustos 1270 yılında hayatını kaybetmiştir. Thibaut ise yeni Fransa kralı olan III. Philippe ile ülkesine dönerken hastalığı nedeniyle Sicilya'da ölmüştür. (Richard, 2022, s. 434-435; Tyerman, 2006, s. 811-812; W. A. Sibly & M. D. Sibly, 2003, 121; Peter of Ickham, 1865, s. 297) XIII. yüzyılın son çeyreğinde Champagne Kontluğu Fransa Krallığı'nın bir parçası haline gelmiştir. Bunun nedeni, Fransa kraliyetiyle evlilik yoluyla kurulan bağlantılar olmuştur. V. Thibaut Fransa kralı IX. Louis'nin kızıyla evlenmiş, ardılı III. Henri (1270-1274) ise kızı Jeanne'ı IV. Philippe ile evlendirmiştir. Bunun sonucunda, Jeanne ve IV. Philippe'ten doğan Fransa kralları X. Louis ve V. Philippe dönemlerinde Fransa Krallığı Champagne Kontluğu'nu kraliyet mülkü haline getirmiştir. (Evergates, 1995, s. 362)

Sonuç

XI ve XII. yüzyıllardan itibaren Kuzey Fransa'da önemli bir siyasi güç olarak temayüz eden Champagne kontları, sadece Avrupa siyasetiyle adlarını duyurmakla kalmamış, Haçlı Seferleri süresince Yakındoğu'da da dikkate değer roller üstlenmişlerdir. Champagne kontlarının öne çıkan etkisi, hem askeri hem de diplomatik alanlarda hissedilmiş; özellikle II. ve III. Haçlı Seferlerinde bu roller belirgin hale gelmiştir. Fransız Haçlı ordularının

organizasyonundaki liderlikleri ve Kudüs Krallığı ile kurdukları güçlü ilişkiler, Champagne kontlarını Haçlı dünyasında önemli bir aktör haline getirmiştir. Kuşkusuz, Ortaçağ'da Avrupa'nın ticaret hayatında önemli rol oynayan Champagne bölgesinin ekonomik ve kültürel bir merkez haline gelmesi de Champagne kontlarını mali açıdan kuvvetlendiren bir gelişme olmuştur. Dolayısıyla, Champagne Kontluğu'nun Haçlı Seferleri üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. II. Haçlı Seferi (1147-1149) sırasında, Champagne kontu I. Henri, Haçlı ordusunun önde gelen isimlerinden biri olarak Anadolu'da Türklere karşı savaşmış ve bu seferin kritik dönemlerinde aktif bir rol üstlenmiştir. Buna rağmen, 1179 yılında Selahaddin Eyyubi'ye karşı düzenlenen bir Haçlı harekâtının başarısızlığa uğraması üzerine, dönüş yolunda Selçuklular tarafından esir alınmış ve ancak fidye ödenerek serbest bırakılmıştır. Bu süreçte Champagne Kontluğu, eşi Marie tarafından yönetilmiş ve bu durum, Champagne'da kadınların naibelik rolü üstlenmesinin çarpıcı bir örneği olarak tarihe geçmiştir. Champagne kontlarının Yakınoğu'daki varlığı, salt askeri mücadelelerle sınırlı kalmamış; aynı zamanda Kudüs Krallığı ile geliştirilen ilişkiler sayesinde bölgedeki Haçlı yönetimlerinin güçlenmesine katkı sağlanmıştır. I. Henri'nin oğlu II. Henri, III. Haçlı Seferi (1189-1192) sırasında Akka Kuşatması'nın önde gelen isimlerinden biri olmuş, Arsuf Savaşı'na katılmış ve bu katkılarının ardından Kudüs Krallığı'nın varisesi Isabelle ile evlenerek tahta çıkmıştır. Bu evlilik, Champagne kontlarının Yakınoğu'daki siyasi etkinliğini zirveye taşımış ve kontluğu Avrupa ile Yakınoğu arasındaki diplomatik köprülerden biri haline getirmiştir. Bununla birlikte, II. Henri'nin erken ölümü bölge üzerindeki etkinliğin sürekliliğini sınırlamıştır. Champagne kontlarının Avrupa'daki siyasi önemini artıran bir diğer etken ise, İngiltere ve Fransa kraliyetiyle kurdukları derin akrabalık bağları olmuştur. Bu akrabalık bağları sayesinde Champagne kontları Haçlı Seferlerine katılan diğer senyörler arasında ayrıcalıklı bir pozisyona sahip olmuşlar ve bu pozisyon onların Haçlı Seferlerindeki siyasi ve askeri faaliyetlerde başat rol oynamasını sağlamıştır. Bununla birlikte, bu durum kontluğun siyasi bağımsızlığını tehdit eden gelişmelere de yol açmıştır. Özellikle V. Thibaut ve III. Henri dönemlerinde Fransa kraliyetiyle kurulan akrabalık bağları, kontluğun siyasi gücünün giderek zayıflamasına neden olmuş ve sonunda Fransa Krallığı topraklarına katılmasıyla kontluk sona ermiştir. Bu gelişme, hem Avrupa'daki siyasi dinamiklerin hem de kraliyet stratejilerinin kontluk üzerindeki etkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Extended Summary

The County of Champagne, located in northern France, was a significant feudal lordship during the medieval period, with its capital in Troyes. In the 12th century, the Counts of Champagne emerged as key players in European politics and the Crusades, particularly due to their strategic position and the ambitious nature of their rulers. One of the most prominent figures from this lineage was Henri I, Count of Champagne, who became involved in the Crusades and played a critical role in shaping the political landscape of the time. Henri I participated in the Second Crusade (1147-1149), a pivotal moment in the Crusading movement. The Second Crusade was launched in response to the fall of the County of Edessa, one of the Crusader States. Henri I, alongside other European nobility,

sought to reclaim Christian lands in the East. During this campaign, Henri fought in Anatolia against the Seljuks, contributing to the Crusaders' military efforts. Although the Crusade ultimately ended in failure, with the Crusaders suffering significant losses, Henri's role marked his growing importance in both the Crusading movement and European diplomacy. After the failure of the Second Crusade, Henri I became increasingly involved in European politics. One of his key diplomatic achievements was acting as an intermediary between King Louis VII of France and Holy Roman Emperor Frederick I Barbarossa. These two powerful rulers were often at odds, especially over issues related to the governance of their realms and their differing views on the Church. One of the most notable issues they contended with was the conflict between Pope Alexander III and Antipope Victor IV. Henri's diplomatic skill allowed him to navigate these tensions, securing a relatively neutral position for himself and his territories. Henri I's influence expanded further when he participated in the 1179 Crusade, a military expedition launched to reinforce the Crusader states, particularly the Kingdom of Jerusalem, which was facing increasing threats from the Muslim armies led by Sultan Saladin. By this point, the Crusaders had grown deeply concerned about the survival of their holdings in the Holy Land. The Crusaders' expedition to the Levant in 1179 was urgent, with the Pope calling for reinforcements. Among the prominent figures who joined this campaign were Bishop Philippe of Beauvais and Pierre de Courtenay, in addition to Henri I, who assumed a leadership role in the Crusade. The 1179 Crusade, however, faced setbacks. Upon their arrival in the region in July 1179, the Crusaders were confronted with Saladin's aggressive military campaigns. On August 24, Saladin launched an attack on Chastellet, a stronghold held by the Knights Templar. Despite efforts by King Baldwin IV of Jerusalem to rally support and provide reinforcements, the Crusaders were slow to respond due to logistical delays, and Saladin captured the castle within days. The Counts of Champagne's involvement in the Crusades did not end with the 1179 expedition. Henri's son, Henri II, continued the family tradition by joining the Third Crusade (1189-1192), an effort aimed at reclaiming Jerusalem after Saladin's victory. Additionally, Thibaut III of Champagne (1197-1201), the brother of Henri II, played a significant role as a leading Crusader during the early planning stages of the Fourth Crusade. The Counts of Champagne maintained their active involvement in the Crusades, shaping the direction of the movement and influencing the broader political dynamics of medieval Europe and the Near East. Their participation was emblematic of the continued connection between feudal Europe and the Holy Land, a link that defined much of the medieval period's political and religious history.

Kaynakça

- Abu-Lughod, J. (2020). *Avrupa Hegemonyasından Önce 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi*. (Mavituna, C. Çev.). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Barber, M. (2021). *Haçlı Devletleri Tarihi*. (Demir, D. M. Çev.). İstanbul: Kronik.
- Bradbury, J. (2007). *The Capetians: Kings of France 987-1328*. London: Hambledon Continuum.
- Braudel, F. (2017). *Maddi Uygarlık Dünyanın Zamanı*. (Kılıçbay, M. A. Çev.). Ankara: İmge Kitabevi
- Bur, M. (2006). The kingdom of the Franks: the seigneuries. *The New Cambridge Medieval History*. C. 4, P. 2. Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Cahen, C. (2000). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. (Üyepazarcı, E. Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- De Jubainville, H. D. (1861). *Histoire de Ducs et Des Comtes de Champagne*. C. 3, Paris: Aug. Durand, Libraire, 7, Rue des Gres.
- Demirkent, I. (1997). *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Evergates, T. (1995). Champagne. Kibler, W. W. (Ed.), *Medieval France: An Encyclopedia* (s. 357-362). New York & London: Garland.
- _____. (1993). *Feudal Society in Medieval France: Documents from the County of Champagne*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- _____. (2016). *Henry the Liberal Count of Champagne. 1127-1181*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- _____. (2007). *The Aristocracy in the County of Champagne 1100-1300*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- _____. (1995). Thibaut, Kibler, W. W. (Ed.), *Medieval France: An Encyclopedia* (s. 1720). New York & London: Garland.
- Geoffroi de Villehardouin & Henri de Valenciennes. (2008). *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*. (Berktaş, A. Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Grant, L. & Bates, D. (2013). *Abbot Suger of St-Denis: Church and State in Early Twelfth-Century France*. London & New York: Routledge.
- Hamilton, B. (2000). *the Leper King and His Heirs: Baldwin IV and the Crusader Kingdom of Jerusalem*. New York: Cambridge University Press.
- Holt, P. M. (2020). *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*. (Arıkan, Ö. Çev.). İzmir: Isık Yayınları.
- Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi. (2016). *Chronicle of the Third Crusade*. (Nicholson, H. J. Çev.). New York: Routledge.
- Karakaş, Ş. (2024). Kudüs'ün 1239 ve 1244 Yıllarındaki Yeniden Fethi Meselesi. *Gazi Akademik Bakış*, 17(34), 65-86.
- Odo de Deuil. (1948). *De profectione Ludovici VII in orientem The Journey of Louis VII to the East*. (Berry, V. G. Çev.). New York: Columbia University Press.
- Park, D. E. A. (2018). *Papal Protection and the Crusader Flanders, Champagne, and the Kingdom of France, 1095-1222*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Paterson, L. (2018). *Singing the Crusades: French and Occitan Lyric Responses to the Crusading*

- Movements, 1137-1336*. Cambridge: D.S. Brewer.
- Peter of Ickham. (1865). *Le Livre de Reis de Brittanie, E, Le Livre de Reis de Engleterre*. Glover, J. (Ed.), London: Longmans.
- Pippenger, R. T. (2018). *Crusading as a Family: A Study of the County of Champagne, 1179 to 1226* (Yayınlanmamış doktora tezi). Princeton University, New Jersey.
- Richard, J. (2022). *Haçlı Seferleri Tarihi*. (Özdemir, Ö. Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Roberti Canonici S. Mariani Autissiodorensis. (1872). *Chronicon*. Holder-Egger, O. (Ed.), Hannover: MGH SS, XXVI: 219-276
- Runciman, S. (2019a). *Haçlı Seferleri Tarihi*. C. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- _____. (2019b). *Haçlı Seferleri Tarihi*. C. 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Sibly, W. A. & Sibly, M. D. (2003). *The Chronicle of William of Puylaurens*. Woodbridge: Boydell Press.
- Sigeberti Gemblacensis. (1847). *Continuato Aquicinctia*. Bethmann, D. L. C. (Ed.), Hannover: MGH SS, VI: 405-438.
- Tyerman, C. (2006). *God's War A New History of the Crusades*. London: Penguin Books.
- William Archbishop of Tyre. (1943). *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, C. 2. (Babcock, E. A & Krey, A. C. Çev.). New York: Columbia University Press.

Selçuklu Ordularında Gece Baskını (Şebîhûn)

Hasan Yenidoğan | ORCID: 0000-0002-1248-4984 | hsnyenidogan@gmail.com

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Kilis, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/JAX-2896-2023>

Öz

Dünyada özellikle savaşçı kabiliyetleriyle tanınan Türkler içerisinde Oğuz Boyu, Oğuzlar içerisinde de Selçuklular savaş sanatındaki becerileriyle ön plana çıkmışlardır. Selçuklular, elde ettikleri hem askerî hem de siyasî başarılar neticesinde XI. yüzyılda devlet haline geldiler ve sınırlarını kısa sürede Anadolu'dan Umman Denizi'ne, Kafkaslardan Hindistan ve Çin'e kadar genişlettiler. Selçuklular, bu süreçte geçmişi çok eskilere dayanan vur kaç, sahte ri'cat, sürpriz baskın ve gece baskını gibi savaş taktiklerinden sıklıkla istifade etmişlerdir. Bu çalışmada, bahsi geçen taktikler içerisinden neredeyse yok denecek kadar az çalışma yapılan gece baskını (şebîhûn) ele alınmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde gece baskınının stratejik olarak öneminden ve genel olarak baskın çeşitlerinden tarihi örnekler verilerek bahsedilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında Selçukluların gece baskını düzenlemek için hangi vakitleri tercih ettikleri ve bu tür baskınlarda aktif rol alan savaşçıların ne tür meziyetlere sahip olması gerektiği ele alınmıştır. Bir sonraki bölümde baskını uygularken hangi yöntemlerin uygulandığı, düşmanın en az zaiyat verilerek nasıl yok edildiği anlatılmıştır. Son bölümde ise düşman ordularının düzenlediği gece baskınına karşı alınan tedbirlerin neler olduğu üzerinde durulmuştur. Bu çalışmanın özellikle savaş sanatını anlatan eserlerden ve ana kaynaklardan istifade edilerek hazırlanmış olması ve daha önce değinilmemiş konuları ele alması açısından alanda önemli bir açığı dolduracağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Selçuklular, Savaş, Gece Baskını, Şebîhûn, Baskın

Atıf Bilgisi

Yenidoğan, Hasan. “Selçuklu Ordularında Gece Baskını (Şebîhûn) ”. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 22 (Haziran 2025), 97-118.

<https://doi.org/10.23897/usad.1635515>

Geliş Tarihi	07.02.2025
Kabul Tarihi	14.05.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Night Raids (Shebīhūn) in Seljuk Armies

Hasan Yenidoğan | ORCID: 0000-0002-1248-4984 | hsnyenidogan@gmail.com

Kilis 7 Aralık University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Kilis, Turkey

ROR ID: <https://ror.org/JAX-2896-2023>

Abstract

Among the Turks, who are renowned worldwide particularly for their martial prowess, the Oghuz tribes—and among them, the Seljuks—stood out with their exceptional skills in the art of war. As a result of their military and political achievements, the Seljuks established a state in the 11th century and rapidly expanded their borders from Anatolia to the Sea of Oman, and from the Caucasus to India and China. During this process, they frequently employed age-old tactics such as hit-and-run attacks, feigned retreats, surprise ambushes, and night raids. This study focuses on night raids (shebīhūn), a tactic that has received relatively little scholarly attention among the aforementioned strategies. The introduction discusses the strategic significance of night raids and provides historical examples of various types of raids. The second section explores the preferred timings for such operations by the Seljuks, as well as the qualities required of warriors who played active roles in these raids. The following section outlines the methods employed during raids and how the enemy was neutralized with minimal casualties. The final section examines the defensive measures taken by enemy forces against night raids. This study aims to fill an important gap in the literature, particularly through its reliance on classical military texts and primary sources, and by addressing previously unexplored aspects of Seljuk warfare.

Keywords

Seljuks, War, Night Raid, Shebîhûn, Raid

Citation

Yenidoğan, Hasan. “Night Raids (Shebîhûn) in Seljuk Armies”. *Journal of Seljuk Studies* 22 (June 2025), 97-118.

<https://doi.org/10.23897/usad.1635515>

Geliş Tarihi	07.02.2025
Kabul Tarihi	14.05.2025
Date of Publication	30.06.2025
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	usad@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Konar göçer bir toplum olan Türkler, Türkistân'da çeşitli sürü hayvanlarına sahiptiler. Demiri eriterek ürettikleri savunma ve saldırı silahlarıyla hem halkının hem de sürülerinin güvenliğini sağlamayı başardılar. Türler bu süreçte teşkilatlanarak savaşçı bir halk haline geldiler. Özellikle atın evcilleştirilmesi ve sonrasında savaşlarda kullanılmaya başlanması Türkleri, diğer kavimlere kıyasla daha üstün savaşçılar haline getirdi. Türklerin savaş sanatındaki becerilerine dair yazılmış en eski kitap olma özelliğini taşıyan el-Câhiz'in (1967, s. 25), (ö. 255/869) kaleme aldığı *Fezâ'ilü'l-etrâk* adlı eserde; Çinlilerin sanatta, Yunanlıların ilim ve felsefede, Arapların edebiyatta, Sasanilerin siyasette, Türklerin ise savaş sanatında diğer toplumlardan üstün olduğu ifade edilerek Türklerin savaşçılıktaki maharetlerinin dünya çapında kabul gördüğü vurgulanmıştır.

Türkleri savaş meydanında üstün kılan unsurlara bakıldığında, onların savaşçı olmalarının yanı sıra sefer organizasyonu, pusu ve baskın gibi orduyu zafere taşıyan stratejilerin de bu başarıda önemli rol oynadığı görülmektedir. Savaşın bir hile olduğunun bilincinde olan Selçuklular, başarılı baskınlar düzenleyerek düşmanını az zaiyatla yenilgiye uğratmışlardır. Dönemin kayıtlarına bakıldığında gece baskınının önemi hakkında çeşitli anlatılara rastlamak mümkündür. Selçuklular zamanında yazılan Yûsuf Hâs Hâcib'in (2020, b. 2361) siyasetnâme niteliği taşıyan *Kutadgu Bilig* adlı eserinde "Gayret et, düşmanı rahat bırakma, mümkünse, gece baskını yap; gece karanlığı içinde kuvvetinin az veya çok olduğunun kim farkına varacak. Askerin bir kısmını pusuya yatır, yaya okçuları harekete geçirerek, kendin önden koş." diyerek gece baskını ve pusunun önemini vurgulamıştır. el-Ensârî (1961, s. 70) (ö. 811/1408?), İslam ordularının düzen ve tertibini anlattığı *Tefrîcû'l-kurûb fî tedbîrî'l-hurûb* adlı eserinde orduyu komuta eden kumandanların strateji ve hile konusunda iyi olması gerektiğini ifade etmektedir.

Selçuklular, tarih sahnesine çıktıkları tarihten yıkıldıkları zamana kadar *vur kaç* (kerr ü ferr/فر و کر), sahte *ri'cat* (رجعة), *sürpriz baskın* (Türktâz/تركتاز) ve *gece baskını* (şebîhûn/شبيخون) adı verilen savaş taktiklerini etkin bir şekilde kullanmışlardır. Türklerin savunma araç-gereçleri ve saldırı silahlarının teknik özellikleriyle ilişkili olan bu taktik, süvarilerin at kullanma ve ok atma maharetlerine dayanır. Türkler meydan muharebelerinde, pusu, baskın, gece baskını ve gerilla savaşlarında çoğunlukla hafif silahlarla donanırdı. Bunlar ok, yay, kılıç, mızrak, gürz, balta, bıçak, sapan gibi saldırı silahları ve zırh, miğfer ve kalkan gibi savunma araç gereçleridir. (Köymen, 1970, s. 44; Göksu, 2015, s. 103, 112).

Çalışmanın bu kısmında Selçukluların gece baskını dışında gerçekleştirdiği baskınlardan bahsetmenin faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu baskınlardan birine, yağma yapmak veya düşmanı yoğun, ani bir saldırı ile yok etme amacıyla yapılan ve sürpriz baskın anlamına gelen türktâz veya türktâzî (تركتازی) denilmektedir (Hasan 'Amîd, 2010, s. 339; Hasan Anûrî, 2002, s. 1708; Mevlânâ, 2019, s. 19; Muhammed Muîn, 2002, s. 447). Türkler, kendi adlarından yola çıkarak isimlendirdiği bu savaş taktiğini sık sık savaş meydanlarında kullanmışlardır. Selçukluların da sürpriz baskın taktiğinden etkin bir şekilde istifade ettiği görülmektedir. Bu taktiğini uyguladığı savaşlardan biri dünya tarihinde önemli sonuçlar

doğuran Malazgirt Meydan Muharebesi'dir (27 Zilkade 463/26 Ağustos 1071). Selçuklu öncü birlikleri, Ahlat civarındaki Bizans öncü birliklerine sürpriz baskın düzenleyerek onları bozguna uğratmışlardır (Koca, *Selçuklularda* 70-71). Ayrıca Selçuklu akıncıları, Bizans ordusunun tahkim edilmiş ordugâhının dışında alışverişi yapan askerlere baskınlar düzenlemişlerdir (Attleiades, 2008, s. 160; Carey, 2012, p. 141-143; Nicolle, 2013, s. 65; Speros, 2005, p. 64). Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Kılıçarslan (1092-1107), ağır donatılmış on binlerce askerden müteşekkil Haçlı ordusunu yenmek için sürpriz baskın tekniğine başvurmuş ve Haçlıların yarısından fazlasını İç Anadolu'da yok etmiştir (Koca, 2019, s. 280). Ayrıca Alman İmparatoru Frederich Barbarossa, 586/1190 yılında büyük bir orduyla Anadolu'ya girdiğinde II. Kılıçarslan (1155-1192), İmparator'un ordusunun büyüklüğünden gerilla savaşını tercih etmenin daha etkili bir savaş stratejisi olacağını düşünmüştü. Sultan'ın ordusu, geride kalanlara veya yiyecek aramak için ana ordudan uzaklaşanlara ve artçı birliklerine ani baskınlar düzenleyerek düşmanın ağır kayıplar vermesini sağladı (Demirkent, 1997, s. 151-152).

Selçuklu ordularının savaş becerileri veya düşmanın sayısı ve gücü, savaşın hangi yöntemlere başvurularak yapılacağını belirlemektedir. Eğer ordunun sayısı düşman ordusunun sayısından fazlaysa onları, kendi topraklarında bir meydan savaşından önce baskına uğratarak yenmek veya yıpratmak uygun görülürdü. Yıpratma amaçlı baskınlar düzenleyen Selçuklu askerleri; ilk olarak yığınak merkezlerini, erzak ikmal yollarını, ribâtları, ileri karakolları, keşif kollarını, stratejik öneme sahip kavşakları, garnizonları ve yiyecek depolarını hedef alırlardı (el-Ensârî, 1961, s. 76; Koca, 2005, s. 165).

Selçuklularda siyasî boşlukların yaşandığı dönemlerde taht savaşları yaşanmış ve bu savaşlarda karşı karşıya gelen Selçuklu askerleri düşmana uyguladığı savaş stratejilerini birbirine uygulamışlardır. Bu konuda Sultan Muhammed Tapar (1105-1118) döneminden örnek vermek mümkündür. Sultan, kardeşi Berkyaruk'a karşı taht mücadelesi verdiği süreçte, Emîr Çökürmüş'ün idaresinde olan Musul'u ele geçirmek için harekete geçti. Şehir halkı ile Sultan Muhammed arasında yaşanan kuşatma savaşında Çökürmüş'ün bir kısım askeri Tell-Yafer'de Muhammed'in askerlerine baskınlar düzenlemiş, onların erzak ikmali yapmasını engellemişti. Selçuklular, sefer sırasında yiyecek ve yem temin edemediği durumlarda sefer güzergâhı üzerinde bulunan yerleşim yerlerine baskınlar düzenliyorlardı. Bu tür baskınlar gece olduğu gibi gündüz de yapılabilmekteydi. Örneğin Dımaşk atabeglerinden olan Tâcû'l-Mülûk (1128-1132), 524/1129 yılında Dımaşk civarında kamp kurduğunda bazı birlikleri, erzak temin etmek adına buraya bağlı kasaba ve köylere baskın yapmaları için göndermişti. (İbnü'l-Adîm, 1989, s. 65; İbnü'l-Esîr, 1987a, s. 79, 251; 1987b, s. 311, 519-520).

1. Gece Baskını

Gece vakti ani bir saldırı düzenleyerek düşmanı yok etme veya yağmalama amacıyla yapılan baskına Farsça bir kelime olan *şebîhûn* (شبیخون) denilmektedir (Salihpul, 1991, s. 673). Selçuklular hakkında önemli bilgilere ulaştığımız Farsça eserlerde yoğun olarak *şebîhûn* kelimesinden istifade edildiği görülmektedir ('Atâ Melik Cuveynî, 1916, s. 71; Fahr-i Mudebbîr, 1967, s. 298, 299, 300, 301; Mîrhând, 2006, s. 2929, 3134; 3168; er-Râvendî, 1985, s.

219; Resîdî'd-dîn Fazlullâh, 1983, s. 262, 263; *Selçukname*, 1999, s. 88). Bu kelime gece anlamına gelen *şeb* (شب) ve kan anlamına gelen *hûn* (خون) kelimelerinin birleşiminden müteşekkildir (Salihpul, 1991, s. 475, 670). el-Ensârî (1961, s. 6768) tarafından Arapça kaleme alınan *Tefricû'l-kurûb fî tedbîri'l-hurûb* adlı eserinde sıklıkla gece baskını anlamına gelen el-beyât (البيات) kelimesine denk gelinmektedir. Türk dili hakkında önemli bilgiler ihtiva eden edebi eserlere bakıldığında gece baskınına dair çeşitli terminolojinin mevcut olduğu dikkati çekmektedir. Örneğin *Kutadgu Bilig*'de geçen *bas kéce* ifadesi *gece baskını yap* anlamına gelmektedir (Yûsuf Hâs Hâcib, 2020, b. 2361, 4827). Ayrıca *Dîvân-i Lugâtî't-Türk*'te geçen *akıncı* kelimesinin *gece baskını yapan asker*, *basık* kelimesinin ise *gece baskınının yapıldığı yer* anlamına geldiği görülmektedir. Bu kelimeler *Dîvân*'da şu örnek cümleler içerisinde geçmektedir: *Bey aqıncı aqıttı da-Bey akıncı yolladı. Begni yağı basdı-Düşman, Bey'e gece baskını yaptı. Ol anı basıqında tuttu-O, onu gece baskınında yakaladı. Kişi yağıqa basıqtı-Halk gece düşman saldırısına uğradı (Kâşgarlı Mahmûd, 2005, s. 146, 174, 175). Selçuklularda baskının bir kültür hadise haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu iddiayı destekleyecek en güçlü argüman Selçuklularda, baskın yapan anlamına gelen *yâğîbasân*, *yâğâsiyân* ve *düşman askerine baskın düzenleyen* anlamındaki *erbasân* gibi lakapların kullanılmış olmasıdır (Koca, 2005, s. 241). Bu lakapların isim olarak verildiğine durumlar da mevcuttur. Mesela Sultan Alparslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun'un kocasının ismi Erbasgân'dır. Ayrıca Sultan Melikşah'ın önde gelen kumandanlarından birine Yâğîsiyân adı verilmiştir (Özcan, 1997, s. 499; Altan, 2013, s. 177).*

Selçukluların, bir beylik olarak yurt edinme mücadelesi verdiği Cend'de gerçekleştirdikleri askeri faaliyetlerde gece baskını düzenlediğine dair tarihi kaynaklarda çeşitli bilgilere rastlanılmaktadır. Bu konuya dair Selçuklu-Karahanlı savaşlarından örnek vermek mümkündür: Selçuk Bey, Karahanlılara karşı Sâ mânîlerle ittifak kurarak oğlu Arslan Yabgu kumandasındaki orduyu İsmail ile birlikte Karahanlılar üzerine gönderdi. Arslan Yabgu, Semerkant yakınında bulunan Kûhek'te Karahanlı kumandanı Tegin'i yenilgiye uğrattı. Hükümdar İlig Han Nasr, bu yenilgiyi haber alınca Semerkant'a geldi. Selçuklular bir gece baskını düzenleyerek 393/1003 yılında İlig Han'ı yenilgiye uğrattılar (Sümer 365-371). Selçuklular, Gaznelilere karşı verdiği var olma mücadelelerinde de gece baskını taktiğinden istifade etmişlerdir. Mesela Gazne Sultanı Mes'ud, kumandanını Selçukluların üzerine gönderdiğinde Selçuklular gece baskınları düzenleyerek kumandanın ordugâhındaki otağına kadar taarruz etme imkânı yakalamışlardır. Üç yıl süren bu taarruzlar sayesinde çok fazla ganimet elde edilmiştir (Mîrhând, 2015, s. 50; 2006, s. 3134).

Kayıtlardan elde edilen bilgiler ışığında Anadolu Selçuklu ordularının da gece baskınlarından sıklıkla istifade ettiği söylenebilir. Bu konuya örnek teşkil edebilecek hadiselerden biri Sultan Süleymânşâh (1075-1086) zamanında yaşanmıştır. Sultan, Antakya'yı titizlikle düzenlenen bir gece baskını neticesinde ele geçirmiştir (Koca, 2019, s. 276). Sultan II. Kılıçarslan'ın (1155-1192) oğlu Kutbeddîn'in, 7 Muharrem 586 / 14 Şubat 1190 tarihinde Konya'yı ele geçiren Frank kuvvetlerine karşı bin mızraklı askerle gerçekleştirdiği gece baskını, Anadolu Selçuklu döneminde bu taktiğin etkin bir biçimde kullanıldığına dair dikkat çekici örneklerden biridir. Ayrıca Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un

(1211-1220) Halep'e bir gece baskını düzenlediği bilinmektedir (Selçukname, 1999, s. 88; 1952, s. 26, 29). Anadolu'da Bizans ucuna yerleşerek İmparatorluğa ait topraklara akınlar yapan Türkmenlerin de gece baskını tekniğinden faydalandığı görülmektedir. İmparator Manuel Komnenos, 574/1178 yılında Türkmen akınlarına son vermek için kalabalık bir ordu hazırlayarak harekete geçti. Türkmen güçlerinin Manuel'in ordusunu yenmek için düzenlediği gece baskını başarıya ulaştıncı Bizans ordusu mağlup edildi ve İmparator arta kalan askerleriyle geri dönmek zorunda kaldı (Sümer, 2009, s. 381).

2. Baskının Yapılacağı Zaman ve Askerlerin Niteliği

Gece baskınına karar veren Selçuklu kumandanları, bu hareketin başarıyla sonuçlanması ve düşman tarafından fark edilmemesi için çeşitli stratejik yöntemlere başvurmuşlardır. Bu kapsamda, baskına katılacak birliklere önceden ayrıntılı talimatlar verilmiş; baskının icra biçimi, ne zaman gerçekleştirileceği ve düşmana hangi zaman diliminde taarruz edileceği önceden planlanarak askerî disiplin içinde netleştirilirdi. Baskınlar, eğer mümkün ise düşmana görünmemek için ay ışığının az olduğu karanlık gecelerde yapılırdı. Ayrıca havanın rüzgârlı ve yağmurlu olduğu geceler, askerlerin fark edilmesini engelliyordu çünkü rüzgârın çıkardığı hışırtı ve yağmurun sesi sızma girişimi içerisinde olan askerlerin başarılı bir gece baskını yapmasına olanak tanıyordu. Gece baskınının başarıya ulaşması için zamanlama büyük öneme sahipti. Selçuklu orduları baskını gece, gece yarısından sonra ve sabah ezanına yakın bir vakitte yaparlardı. Sabah saatleri muhafızların uyuduğu ve gece bekçilerinin kendi yerlerine döndükleri için en iyi zamandı. Gece baskınlarında Selçuklu askerlerinin sayısı tespit edilemediğinden düşman nasıl bir tehlike ile karşı karşıya olduğunun farkında olmaz ve böylelikle telaşa düşerdi. Eğer Selçuklu ordusu çok sayıda askerle gece baskını yapmayı planlıyorsa ve saldırı güneş doğmaya yakın gerçekleşecekse düşman ordusu görünür görünmez saldırıya geçilirdi (el-Ensârî, 1961, s. 93; Fahr-i Mudebbîr, 1967, s. 298, 306; Yûsuf Hâs Hâcib, 2020, b. 2361). Kaynaklarda, Selçukluların *münâcât* (منجاة) *vaktinden*¹ sonra gece baskını düzenlediğine dair çeşitli anlatılar mevcuttur. Örneğin Büyük Selçuklu birlikleri 431/1040 yılında Gazne hükümdarı Mes'ûd ile savaşmak üzere Dandanakan'a geldiğinde Sultan, Dandanakan-ı Mervşahican Kalesi Hisarı'nın her bir kapısının önüne yüz asker koymuş ve münâcât vaktinde kalenin beyi kaleden dışarı çıkınca kaleye gece baskını düzenlemeyi planlamıştı (Resîdü'd-dîn Fazlullâh, 2010, s. 90; 1983, s. 262). Bu bilgiden yola çıkarak Selçukluların üç kapısı olan bir kaleye gece baskını düzenlerken ilk aşamada üç yüz askerden istifade ettiği ve kale kapılarının çevresinde pusu kurarak baskına hazırlandığı söylenebilir. Büyük Selçuklular zamanında gerçekleştirilen gece baskınlarına dair verilebilecek örneklerden bir diğeri de Malazgirt Savaşı'nda (26 Ağustos 1071) yaşanmıştır. Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, Türklerle yaptığı ilk çatışmalarda çok sayıda zaiyat verince ordusuyla

¹ Bir edebiyat terimi olan münâcât Allah'a yakarış amacıyla kaleme alınmış manzum ve mensur eserleri ifade etmektedir. Ramazan aylarında sabah namazından önce temcîdlerle birlikte okunan manzumelere münâcât adı verilmiştir. Bu işin icra edildiği zamana da münâcât vakti denilmektedir (Macit, 2020, s. 562).

karargâhtan ayrılarak çevrede herhangi bir saldırı hazırlığının olup olmadığını anlamak üzere yüksek tepelere çıktı lakin gece baskını hazırlığı içerisinde olan Selçuklu askerlerini fark etmediğinden ordugâha geri döndü. XI. yüzyılda Bizans İmparatorluğunda devlet memuru ve aynı zamanda tarihçi olan Mikhael Attaleiates, o geceyi betimlerken Türklerin çok eskiden beri cin mi cin, kurnaz, her çeşit düzene ve aldatıcı tasarımlara başvuran bir topluluk olduğunu vurgulamıştır. Attaleiates göre Türkler, tiyatro sahnesine bir mekanizmayla sözde gökten indirilen Tanrılar gibi birden ortaya çıkmıştır. Ordugâhın dışında bulunan Rum hizmetindeki ücretli Peçeneklere ve Rum askerlerine naralar atarak saldıran Selçuklu askerleri, onlardan birçoğunu öldürmüştür. Bu saldırıda Bizans erzak muhafızları da etkisiz hale getirilmişti. Gece baskını mehtapsız bir zamanda gerçekleştiğinden kovalananların ve düşmanın kimler olduğu belli değildi. Selçuklular, Rum ordugâhı çevresinde gece boyunca naralarla ve ok atışlarıyla onları dehşete düşürmekte, psikolojik olarak tahribata uğratmaktalardı (Mikhael Attaleiates, 2008, s. 160,161; İyice, 1971, s. 47; Sevim & Yücel, 1989, s. 70; Sevim & Merçil, 1995, s. 61-69). Attaleiates'in bu anlatımından Selçukluların gece baskını düzenlerken çok iyi gizlendiği ve saldırı için ayın olmadığı karanlık bir vakti tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Diğer bir gece baskını örneğini Sultan Melikşâh (1072-1092) zamanından vermek mümkündür. Sultan, 477/1084'te Emîr Artuk'u kendisine itaat etmeyen Mervânîler üzerine gönderdi. Mervânîler bu durumdan haberdar olunca Maaddîlerden Emîr'i Şerefü'd-devle'den yardım istedi. İki ordu birleşerek Diyarbakır civarına geldiler. Artuk da buraya gelip karargâh kurdu. Şerefü'd-devle, kalabalık Türkmen ordusunu görünce Selçuklu Emîr'ine elçi göndererek Sultan'ın kölesi olduklarını ve savaşa gerek duyulmadığını ilettiler. Artuk, bu teklifi kabul etti lakin Türkmenler hiddetlenerek ganîmet almadan geri dönmeyeceklerini söyleyerek gece yarısı harekete geçtiler. Türkmenler, şafak vakti geldiğinde düşman üzerine bir gece baskını düzenleyerek istedikleri ganîmeti alarak geri döndüler. (Ebu'l-Ferec, 1999, s. 330; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s. 259). Bu örneklerden de anlaşılabileceği üzere Selçuklular, sabaha yakın saatlerde ve ayın olmadığı gece vakitlerinde düşman üzerine gece baskınları düzenlemişlerdir.

Selçuklu orduları sefere çıktığında *sağ kanat* (meymene), *sol kanat* (meysere), *merkez* (kalp), *öncü* (mukaddem) ve *artıcılardan* (sâka) oluşan ve adına beşli düzen denilen bir organizasyon ile ilerlerdi. Hem savaş ve hem de kamp düzeni olarak kullanılan bu düzene ek olarak çeşitli bölüklerin meydana getirildiği koşullar da vardı (Yenidoğan, 2024, s. 79-80, 167). Gece baskını yapılacağı vakitler bu tür ek birliklerin oluşturulduğu zamanlardı ve bu birliğin adına *seriyyenin* (سرية) çoğulu olan *serâyâ* (سرایا) deniyordu (Aristoteles, 2014, s. 51, 52). Seriyyeler üç yüz veya dört yüz kişiden oluşabilen özel bir birlikti. (Dehhoda, 1998, s. 13643). Selçuklu birlikleri 431/1040 yılında Dandanakan-ı Mervşahican Kalesi Hisarı'nın her bir kapısının önüne yüz asker koyarak gece baskını düzenlemişti (Resîdü'd-dîn Fazlullâh, 2010, s. 90; 1983, s. 262). Gece baskını düzenlemek üzere görevlendirilen askerlerin sayısının Süleymânşâh'ın Antakya kuşatmasında olduğu gibi birkaç bine ulaştığı zamanlar da mevcuttu (Gordlevski, 1988, s. 39; Koca, 2019, s. 276; Sevim & Yücel, 1989, s. 104; Yinanç, 1944, s. 122).

Gece baskınını gerçekleştirecek askerlerin kimler arasından seçileceği hususu önem arz eden konulardan biriydi. Bu görevi icra edecek askerlerin iki gruptan seçilmesi gerektiği uygun görülüyordu. Birinci grupta deneyimli, sabırlı askerler görev alırdı çünkü profesyonellerle yapılan operasyonların kararlılıkla gerçekleştiği düşünülür ve baskının sonuca ulaşma ihtimalinin daha yüksek olduğu kabul edilirdi. İkinci grupta ise deneyimi az olsa da gece baskını hakkında bilgiye sahip olan kişiler ve onlara tabi olanlar bulunuyordu. Bu askerler gece baskını hususunda deneyimsiz olsa da sahip oldukları bilgi ve itaatle baskının başarıya ulaştırabilmektelerdi. Savaş konusunda bilgili olan bu kişiler kılıç, mızrak ve benzeri silahları savaşın bir enstrümanı olarak kullanırlardı. Onlardan itaatin yanı sıra cesaret, sabır, kendilerine verilen işte kararlılık ve dayanıklılık niteliklerine de sahip olmaları beklenirdi (el-Ensârî, 1961, s. 93; Fahr-i Mudebbîr, 1967, s. 298). Sultan Alparslan, İmparator Diogenes ile karşılaşmak için Malazgirt'e doğru hareket ettiğinde yanında deneyimli komutanlarla birlikte 15 bin tecrübeli asker vardı (Sevim, 2003, s. 81-82; Sevim & Merçil, 1995, s. 61-69; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, 2010, s. 115; 1983, s. 279). Anadolu Selçuklu ordularında seçkin askerler gece baskını gibi özel operasyonlarda görevlendirilirdi. Bu askerlerin yüz tanesi bin askere karşı savaşabilecek derecedeydi (İbn Bîbî, 1941, s. 68). Selçuklular zamanında deneyimli askerlere ordunun tecrübelileri anlamına gelen *pîr-i leşker*² (پیر لشکر) adı verilirdi (Fahr-i Mudebbîr, 1967, s. 332).

3. Gece Baskını Yöntemleri

Selçuklular, savaşa karar verildiği andan itibaren orduyu her duruma karşı hazırlardı. Sefer güzergahı çölden geçiyorsa askerler çöl şartlarına uygun giyinir, ordunun ihtiyaç duyduğu yiyecek ve su tedariki yapılırdı. Sefer yürüyüşünün başlayacağı gün ordu sultan, kumandan veya her ikisi tarafından teftiş edilir, son hazırlıklar tamamlandıktan sonra sefere çıkılırdı. Ordu, savaş düzenine hızlıca geçebilecek sıra ve düzen içerisinde hareket ederdi. Önden gönderilen birlikler, ordunun konaklayacağı yeri tespit eder, yolları askerlerin ilerleyişine uygun hale getirir ve nehirlerin geçilmesi için köprüler inşa ederdi. Sultanın ve asker çadırlarının kurulması için görevlendirilen askerler mevcuttu. Kamp alanının gece ve gündüz güvenliğinden sorumlu askerler vardı. Orduda titizlikle oluşturulan bir hiyerarşi ve her bir görev için özenle seçilmiş kumandanlar ve askerler mevcuttu (Yenidoğan, 2024, s. 75, 79, 117, 161-162, 170-171, 185-186). Yukarıda kısaca değinilen bilgilerden anlaşılabileceği üzere Selçuklular, savaş sanatında olduğu gibi askerî teşkilat ve sefer organizasyonunda da ileri seviyeye gelmiş ordulara sahipti. Selçuklu ordularında görülen bu profesyonelliği, orduyu az zaiyatla başarıya götüren operasyonlardan biri olan gece baskınlarında da görmek mümkündür. Çalışmanın bu kısmında gece baskınlarının hangi yöntemlerle gerçekleştirildiği ele alınacaktır.

Gece baskını düzenleyen askerlerin en çok önem verdiği husus gizlilik ve sessizliktir. Baskın yapmakla görevlendirilen askerler yavaş hareket eder, hayvanların ürküp ses çıkarmasını engellerdi. Hızlı hareket edildiği durumlarda kuşlar veya yaban hayvanlar ses

² Memlûk ordusunda görev yapan tecrübeli askerlere *ecnâd-ü halaka* (اجناد الحلقة) deniyordu (Fehîm, 1983, s. 200).

çıkartır böylelikle düşman yerlerini tespit eder ve baskın planı yapan askerler kendilerini pusunun ortasında bulabilirlerdi (Fahr-i Mudebbîr, 1967, s. 304-305). Sultan Melikşâh tarafında 477/1084 yılında Diyarbakır'ın fethi için görevlendirilen Artuk Bey'in ordusunda bulunan Türkmenler, Mervânî Emîri Nâsîrî'd-devle Mansûr'un yardım istediği Müslim'in askerlerine görünmeden ordugâha gece baskını düzenlemişlerdi (Ebu'l-Ferec, 1999, s. 330; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, s. 259). Anadolu Selçuklu Sultanı Süleymânşâh, Antakya'yı kuşatmak üzere harekete geçtiğinde ordusunun düşman tarafından fark edilmemesi için çeşitli tedbirler almıştı. Antakya'yı gece baskını ile ele geçirme planı yapan Sultan, üç bin kişilik hafif donanımlı bir süvari birliği hazırladı. Gece baskını düzenleneceği için yanına herhangi bir kuşatma aracı almadı. Şehrin sahibi Philateros'u ve onun casuslarını yanıltmak için atlarını ters nalladı. Ordu, fark edilmemek için devamlı gece harekete geçti. Askerler, gündüzleri kimsenin fark edemeyeceği bölgelerde dinleniyordu. Sefer güzergâhı belirlenirken yerleşim yerlerinden uzak bölgelerin tercih edilmesine dikkat etti, böylece düşman tarafından fark edilmeden yürüttüğü on iki günlük sefer yürüyüşü sonrasında gece vakti Antakya önlerine vardı. Bir grup Selçuklu askeri, gece karanlığından faydalanarak ve kale içerisindeki destekçilerinin yardımıyla surlara tırmanarak kalenin kapılarını açtılar. Selçuklular, savunma gücünü kaybeden kale muhafızlarını kısa sürede bertaraf ederek kaleyi ele geçirdiler (Gordlevski, 1988, s. 39; Sevim & Yücel, 1989, s. 104; Koca, 2019, s. 276; Yinanç, 1944, s. 122).

Selçuklular dönemine en yakın tarihte savaş sanatına dair kıymetli eserler yazan Fahr-i Mudebbîr (ö. XIII. yüzyılın ilk çeyreği) ve el-Ensârî (ö. 811/1408?) gece baskını sırasında yapılması gereken hususları şöyle sıralamışlardır: Daha önce savaşlara katılmış deneyimli askerlerle geceleyin düşmana baskın yapmak istendiğinde, bir grup asker düşmanın merkezini hedef alırlar. Geri kalan savaşçılar ise baskını gerçekleştirenleri korumakla görevlidir. Eğer düşman ordugâhı çok büyükse saldırı birçok yerden gerçekleştirilir. Saldırıya geçen askerler nara atarak düşman üzerine harekete geçerler (el-Ensârî, 1961, s. 93-94; Fahr-i Mudebbîr, 1967, s. 306). Türkler gök gürültüsüne benzeyen naralarıyla birlikte kösler (davul) ve borazanlar çalarlar, kurt gibi ulurlardı (Kesik, 2014, s. 110; Köymen, 1976, s. 113). Selçuklu akıncıları Malazgirt Savaşı öncesinde Bizans ordugâhına savaş çılgınlıkları atarak gece saldırıları düzenlemişlerdi (Ahmed b. Mahmûd, 1977, s. 100; John Freely, 2012, s. 29). Türkiye Selçuklu hükümdarı Şahinşâh'ın askerleri 510/1116 yılında Konya üzerine ilerleyen Bizans ordusunu durdurmak için harekete geçtiğinde ordugâhta konaklayan düşman askerlerinin psikolojisini bozmak için gece boyunca korkunç naralar atmışlardı (Koca, 2019b, s. 490). Eğer düşman saldırıdan habersiz ise atılan naralar ile düşman askerlerinin şaşkınlık içerisinde yıkıma uğramaları amaçlanır. Ardından düşman ordusunun çevresi hedef alınır böylelikle ordunun geri kalanı, etrafının sarıldığına ve atılan oklarla zaiyat verdiklerine şahit olacaktır. Gecenin karanlığında yapılan bu saldırı, savaşçılar üzerinde büyük etki yaratmaktadır. Baskını gerçekleştiren askerler, eğer imkân dahilindeyse atların ve yük hayvanlarının tendonlarını keserek onları kullanılmaz hale getirmeli veya yularlarını keserek başıboş kaçırmalarını sağlamalıdır. Ayrıca ahırların kapıları açılarak burada muhafaza edilen hayvanların kaçmasına izin vermelidir. Başıboş

dolaşan at veya diğer hayvanların, askerlerin çelik silahlarının darbelerinden ve baskın sırasında oluşan yüksek ses ve kargaşadan etkilenecek çılgınca etrafa saldırması sağlanır. Çadırların kullanışsız hale gelmesi için ipleri kesilmelidir. Tüm bunlar neticesinde düşman askerleri korkuya kapılarak sağa sola koşuşturacaktır. Bir kısım asker bu işlerle uğraşırken diğer bir grup da yolları kapatarak ordugâhtan kaçmaya çalışan askerlerin yakalanmasını sağlamalıdır. Bütün bu yapılanlar orduyu, büyük bir savaş olmadan ve fazla kan dökülmeden zafere ulaştırmaktadır (el-Ensârî, 1961, s. 94; Fahr-i Mudebbîr, 1967, s. 298).

Gece saldırısını gerçekleştiren askerler; kendilerini tek bir yerle sınırlandırmaz, düşmanın aldığı düzene göre konum alır ve düşman birlikleri içerisinde hareketlerini arttırmaları çünkü bu tür bir saldırı meydana gelen kargaşanın, yaralanmaların oranını büyük ölçüde arttırır ve sonuç olarak düşman askerlerinin zayıflamasına olanak sağlar. Yaşanan kargaşa anında düşman askerleri içerisinde savaşan askerler düşmandan ayırt edilmek için de naralar atılır. Bu naralar bazen “Allah razı olsun.” veya “Allah en büyük galiptir.” olabilmektedir. Düşman askerleri üzerinde psikolojik tahribat oluşturmak için yalana başvurarak filanca kişi öldürüldü veya esir alındı diye haykırılması gerekir. Bu yaygara düşmanın kafasını karıştırır ve gerçeği bilmediklerinden kalplerine şüphe, içlerine ise korku düşer. Mücadele gücü düşen düşman askerleri çadır ve elbise gibi kıymetli eşyalarını bırakarak kaçacaklardır. Savaşın hile, savaş meydanında söylenen yalanın ise mübah olduğu kabul edilmektedir çünkü düşman bu ve benzeri stratejilerle kolayca mağlup edilebilmektedir (el-Ensârî, 1961, s. 94; Fahr-i Mudebbîr, 1967, s. 299).

Yukarıda anlatılan taktiklerden haberdar olan Selçuklular, daha devlet haline gelmeden önce dahi başarılı gece baskınları düzenleme becerisine haiz ordulara sahiplerdi. Örneğin Selçuklular, Dandanakan’da Gazne ordusuyla karşılaştığında düşman ordusuna birkaç yönden gece baskını düzenlemişlerdi (Reşîd’ü’d-dîn Fazlullâh, 2010, s. 90; 1983, s. 263). Mîrhând (2015, s. 50; 2006, s. 3134), Selçukluların, Gazne ordugâhına sık sık gece baskınları düzenlediğini, hatta kamp alanının merkezinde konuşlanan kumandanın yakınına kadar taarruz ettiklerini ve hayvanlarla birlikte diğer şeyleri yağmaladıklarını ifade etmektedir. Gazne ordusu harekete geçtiğinde Selçuklu ordusu, merkezlerinin yerlerini değiştirerek muhtemel baskınlardan kendilerini koruyorlardı.

Selçuklular, bir yere gece baskını düzenlemeden önce düşmanın konumunu ve yoğunluğunu tespit etmek için çeşitli casusluk faaliyetlerinden istifade ederdi. Gece vakti düşman ordusuna yaklaşılarak bilgi toplaması için adına *ases* (عسس) denilen bir bölük asker görevlendirilirdi. Ayrıca bu askerler gece bekçiliği görevi de yapıyorlardı (Aristoteles, 2014, s. 52; Dehoda, 1998, s. 15881; Uzunçarşılı, 1988, s. 259). Bu konuda verilebilecek örneklerden biri Sultan Tuğrul Bey zamanında yaşanmıştır. Sultan, Ermenistan üzerine sefere çıkmadan önce önden birçok casus göndererek düşmanın nerelerde yoğunlukta olduğunu tespit etmiş ardından düzenlediği gece baskınlarıyla ordusunun zaferler elde etmesini sağlamıştır (Aristakes Lastivert’i’s History, 1985, s. 117). I. İzzeddîn Keykâvus, Sinop üzerine düzenlediği seferi, bölgede görev yapan sınır muhafızlarından aldığı gizli mektup neticesinde gerçekleştirmiş, Sinop ve Trabzon İmparatoru Aleksios’un durumunu öğrenmek için de bölgeye casuslar göndermiştir. Selçuklular, casusların dışında düşmanın

gücünü tespit etmek ve gerekli tedbirleri almak için ordunun önünde hareket eden öncü birliklerini görevlendirirlerdi. (Delibalta, 2019, s. 140- 143).

Selçuklu askerleri, bir casusu tutsak aldığı anda ondan kendileri için casusluk yapmaları istenir, eğer kabul etmezse öldürüleceği söylenirdi. Selçuklu sultanları, genellikle düşman hakkında bilgi vermeyen casusların öldürülmesini emrederlerdi. Eğer casuslar bilgi paylaşmayı kabul ederse canları bağışlanır ve onlardan elde edilen bilgiyle düşmanın yeri tespit edilir, gece baskını için uygun koşullar mevcutsa saldırı için plan yapılırdı. Sultan Alparslan, 457/1065 yılında Huzistân'dan sonra Cazağ üzerine yürüme kararı aldığı anda keşif kolları bir süvariye tutsak aldı. Bu askerin casus olduğu anlaşıncı sultan öldürülmesi emrini verdi lakin casus canının bağışlanması karşılığında Selçuklu ordusunu gizlice Cazağ'a götürüleceğini söyledi. Sultan casusu affedip bir gece baskını için plan yapılmasını emretti (Mîrhând, 2015, s. 109; 2006, s. 3168). Selçuklular kendi casusları aracılığıyla düşmana filan zamanda gece baskını yapılacak bilgisini ulaştırırlar, ardından beklenmedik bir tarihte düşman üzerine saldırıya geçerlerdi (İbnü'l-Esîr, 1987a, s. 127).

Selçuklular Fırat, Dicle, Ceyhun ve Seyhun gibi nehirlerde orduların lojistik, taşımacılık ihtiyacını karşılamak ve nehir savaşlarında kullanmak üzere gemiler inşa etmişlerdir. Bu gemilerden bazılarına *karkuk*, *zavrak*, *sümeriye* ve *ukayr* denilmektedir. Selçuklular, bazı zamanlarda bahsi geçen gemilerden istifade edilerek gece baskınları düzenlemişlerdir (Yenidoğan, 2024, s. 149, 150). Nehirlerin etrafında yer alan şehirlere veya ordugâhlara gece baskını düzenleneceği vakitlerde bu gemiler önemli görevler icra ediyordu. Gemiler, gece baskını esnasında düşman ordusunun olası bir saldırısına karşı korunaklı hale getirilirdi. Örneğin teknenin içi sirke ve toprak karışımı bir macunla kaplanmış keçelerle kaplanırdı. Keçenin belirli yerlerine delikler açılır böylelikle bu tekneler ok, taş ve nef tışlarına karşı dayanıklı hale gelirdi ('Atâ Melik Cuveynî, 2013, s. 126; 1916, s. 71).

4. Gece Baskınına Karşı Alınan Tedbirler

Selçuklular başarılı gece baskınları düzenleyen ordulara sahip olsalar da zaman zaman kendileri de bu tür baskınlara maruz kalmış ve çok fazla kayıp vermişlerdir. Bu konuda, Selçukluların Horâsân'da var olma mücadelesi verdiği döneminden örnek verilebilir. Selçuklular, 431/1040 yılı öncesinde Karahanlı hükümdarı Ali Tegin ile yaşanan çatışmalar neticesinde Ceyhun Nehri'ni geçerek Horâsân'a hareket ettiler. Hârezmsâh lideri Hârûn b. Altuntaş, Selçuklu tehlikesini fark edince Tuğrul ve Çağrı beylere birlikte hareket etme teklifinde bulundu. Selçuklular 426/1034-1035 yılında Hârezm dışında ordugâhlarını kurunca Hârûn, Hârezm bölgesi hakimlerinden olan Şah Melik ile birlikte Selçuklular üzerine bir gece baskını düzenledi. Bu saldırıda pek çok kişi öldürüldü veya esir alındı, ayrıca Selçukluların malları yağmalandı (İbnü'l-Esîr, 1987b, s. 364). Diğer bir örneği, Türkleri Anadolu'dan atma planı yapan Romanos Diogenes zamanından vermek mümkündür. İmparator, Türk akınlarını durdurmak için Kuzey Suriye'ye gelerek Menbiç'i ele geçirmiş ve Halep çevresinde bulunan Türkmenleri gece baskını düzenleyerek mağlup etmişti (460/1068) (Merçil, 2020, s. 150).

Kumandanlar, muhtemel gece baskınına karşı orduyu devamlı uyanık ve temkinli tutmaya özen gösterirlerdi. Askerlerin her an tetikte olmaları için onlara çeşitli görevler

verilirdi. Kimi zaman bu iş askerlere aylar süren hendek kazma gibi görevler verilerek yapıldı çünkü düşmanın ne zaman saldırıya geçeceğine dair belirsizlik vardı. Olası bir baskın anında askerlere uyanık olmaları hususunda bir ders verilemeyeceği düşünüldüğünden her an saldırıya hazır olunur ve muhtemel bir baskına maruz kalınacakmış gibi önlemler alınırdı (Aristoteles, 2014, s. 51; Fahr-i Mudebbîr, 1967, s. 301).

Sultanlar veya ordu kumandanları, askerlerin suyun ve otlağın bol olduğu yerlerde konaklaması hususuna özen gösterirlerdi. Olası bir saldırının önlenmesi için bir birlik, ana ordudan önce harekete geçerek ordunun kamp kurulacağı en uygun mevkiyi belirlerdi. Bu birlik ordugâhın kurulacağı yerde nehir, dağ gibi doğal korunakların olmasına özen gösterirdi. Özellikle ordunun sayısının çok fazla olmadığı durumlarda ani bir baskın veya gece baskınına karşı korunaklı olması için kamp alanının önünde nehir, ırmak, dere, arık, kuyular; arkasında ise dağ, tepe veya buna benzer bir doğal korunak olmaktaydı. Ordu, düşmandan uzak bir yere karargâh kurularak muhtemel bir gece baskınından korunurdu. Eğer kamp kurulacak alana veya ribâta ulaşılmamışsa ve kamp kurmak için uygun koşullar yoksa at üzerinde kalıp ordunun kalbiyle iki kanadın yeri değiştirilirdi, böylelikle düşman gündüz hedefine aldığı ordunun merkezini yerinde bulamaz ve muhtemel bir gece baskınının zafere ulaşması engellenirdi. At ve sığır gibi ehil hayvanların ve odunun ordugâhtan uzak olmaması önem arz eden konulardandı. Kamp alanına giden yollarda dar geçit ve bataklık olmamasına dikkat ediliyordu. Çölde, düşman ordusunun güzergâhında ve pusuya düşebilecek yerlerde kamp kurulmazdı (Asitoteles, 2014, s. 53-54, 58; Beyhakî, 2019, s. 548; 1945, s. 581; el-Bündârî, 1943, s. 177; el-Ensârî, 1961, s. 86, 95; el-Mâverî, 1983, s. 268; er-Râvendî, 1985, s. 219; Fahr-i Mudebbî, 1967, s. 282; Yenidoğan, 2024, s. 162-163; Yûsuf Hâs Hâcib, 2020, b. 2349).

Eğer korunaklı bir yerde ordugâh kurma imkânı yoksa ordunun arkasına keşif koluna benzer nöbetçiler yerleştirilmekte, bunlar ordunun arka kısmını gözetleyerek düşmandan gelecek sürpriz saldırılara karşı tetikte olmaktaydı. Anadolu Selçuklu ordusu, Köseadağ Savaşı (26 Haziran 1243) öncesinde Köseadağ'a³ doğru ilerlerken Moğolların gece baskını tehlikesini bertaraf etmek için ordugâhı dağ geçitlerinin üzerine kurmuştu. Ordu kamp kurduğunda gün batımına kadar keşif kolu yollara ve tehlike arz eden yerlere yerleştirilir; bir süvari grubu yüksek yerlere, dar geçitlere ve kamp alanına giden yollarda nöbet tutarak düşmanı gözetlerdi. Güneş battığında diğer bir grup güneş doğana kadar görevi devralırdı. Düşmandan gelebilecek ani bir baskın için her daim hazırlıklı olunurdu. Bu tedbirlerin dışında kamp alanının güvenliğini sağlamak için hendek kazılır ve çit çekilir; ordugâhın etrafına *müselles*⁴ (مُتَلَسِّك), zagazig ve *hask* (خسك) adı verilen keskin uçlara sahip demir çubuklar yerleştirilirdi (Asitoteles, 2014, s. 54; el-Ensârî, 1961, s. 86, 87, 95; el-Mâverî, 1983,

³ Sivas'ın 60 kilometre doğusunda, Zara kasabasının kuzeyinde yer almaktadır. Daha önceleri buraya Ala Kûh denilmektedir (İbn Bîbî, 1941, s. 214).

⁴ Demirden ve tahtadan yapılan müsellesler kamp alanının dört tarafındaki zemine genellikle hendek kazılmadığı zamanlarda yerleştirilirdi. Bu engeller, ordugâha saldıran düşman piyadelerinin ayaklarına veya atların toynaklarına batarak onların ilerlemesini engelliyordu. (el-Ensârî, 1961, s. 87; Nicolle, 1986, p. 12; Yenidoğan, 2024, s. 184-185).

s. 269; er-Râvendî, 1985, s. 218; Çev. 209; Fahr-i Mudebbîr, 1967, s. 331; İbn Bîbî, 1941, s. 216; İbnü'l-Esîr, 1987a, s. 246; 1987b, s. 514; Kâşgarlı Mahmûd, 2005, s. 670; Mîrhând, 2006, s. 2911; Yenidoğan, 2024, s. 184-185).

Ordugâhın gece baskınına karşı korunaklı hale gelmesi için yapılan tüm bu hazırlıklara ek olarak nöbetçiler görevlendiriliyordu. Gece baskını önlemek üzere görevlendirilen nöbetçilere *yatgak* ve *tutgak* denilirdi. Yatgak, muhafız birliklerine verilen adken, tutgak kamp alanına yaklaşan düşmanın ileri kollarını ve casuslarını yakalamakla vazifeliydi. Ordugâhın dışında devriye atmakla görevlendirilen birliklere *yezek* (یزک) adı verilmişti. Keşif kollarından bazı gruplar ordugâhı tehlikeye düşürecek noktalara, hâkim tepelere, dar geçitlere ve kamp alanına giden yollara nöbetçiler yerleştirirlerdi. Kamp alanının dışı kadar içi de önem arz etmekteydi. Ordugâhın güvenliğinden sorumlu nöbetçilere *sakçı* deniyordu. *Mufredân* (مفردان), *pâsbân* (پاسبان), *nevbetiyan* (نوبتيان) ve *derbân* (دربان) kelimeleri de kamp alanının güvenliğinden sorumlu nöbetçiler için kullanılan Farsça kelimelerdir ('Atâ Melik Cuveynî, 1916, s. 111, 112, 114; Aristoteles, 2014, s. 56; Kâşgarlı Mahmûd, 2005, s. 597, 673, 688, 703; Nicolle, 1986, p. 12; Özgüdenli, 2018, s. 17; *Tercüme-i 'Acâ'ibü'l-mahlûkât*, 2019, s. 311; Yenidoğan, 2024, s. 185-187; Yûsuf Hâs Hâcib, 2020, b. 128, 608, 1067, 1606, 2143, 2342, 2343, 2344, 2529, 2532, 2586). Düşman, Selçuklu kamp alanına çoğunlukla kuşluk vakti, özellikle de ahırların olduğu bölgeden sızma girişimlerinde bulunurdu. Nöbetçilerden sorumlu *kapıcı-başı* veya rütbeli askerler bu girişimlerine karşı nöbetçileri sık aralıklarla denetlerler ve özellikle yakından tanıdıkları askerleri bu tür nöbetlerde görevlendirirlerdi. Nöbetçilerin görev saatleri bitene kadar uyuması, görev yerlerinden ayrılması ve alkollü içecek tüketmesi yasaktı. Nöbetçiler ordugâhın etrafının aydınlanması yani düşman tarafından herhangi bir tehlikenin kolaylıkla görülmesi için ateş yakarlardı. Keşif koluna mensup askerler düşman tarafından bir gece baskını düzenlendiğini fark edince tek bir getirerek veya nara atarak ordugahtaki nöbetçilere uyarı mesajı gönderir, ordugahtaki nöbetçilerin derhal savunmaya geçmesi için tedbir alırlardı (el-Ensârî, 1961, s. 87; Yenidoğan, 2024, s. 186-188). Çoğunluğu süvarilerden oluşan Selçuklu orduları, düşman askerleri piyade ağırlıklı ise orduyu bölüklere ayrılarak başlarına tecrübeli askerler yerleştirilirdi. Ordunun tamamı organize bir şekilde saldırıya geçerek düşmanın piyade birliklerinin yorulması ve mukavemetin yoğunluğundan korkarak savaşmaktan çekinmeleri sağlanırdı (er-Râvendî, 1999, s. 211-212; 1985, s. 219).

Fahr-i Mudebbîr (1967, s. 300, 367), yukarıda zikredilen tüm önlemlere rağmen gece baskınına maruz kalındığında yapılması gerekenleri şöyle sıralamıştır: Gece baskını düzenlendiğinde ordu dörde bölünür bir grup okçu birliği, kılıç kullananlar, kalkan tutanlar ve mızrakçılar ile beraber yolları tutar. Diğer bir grup kamp alanının sağında ve merkezinde gizlenerek bekler. Meşaleler ve etrafa ışık saçacak diğer aydınlanma araçları söndürülür, askerlerin olmadığı bir alanda ateş yakılarak düşman yanıltılır. Bu hileye kanan düşman askerlerinin etrafı sarılarak yok edilir. Üçüncü grup, solda kendi yerlerinde bilinçli, uyanık ve tam teçhizatlı bir şekilde bekler, eğer düşman onlara doğru gelirse saldırıya geçip düşmanı yok etmek için hazır vaziyette olur. Birliğinden ayrı düşenler, dördüncü gruba katılır ve bunlar ordunun gerisini herhangi bir saldırı girişimine karşı korur. Piyadeler

geniş kalkanlarıyla birbirlerine kitlenerek duvar misali engeller oluşturarak orduyu korur. Askerler muhtemel bir baskına karşı yanlarında altın ve gümüş gibi değerli maddeler taşımalıdır çünkü baskın anında askerlerin bulundukları konumdan ayrılmalari gerektiğinde paraya ihtiyaçları olacaktır. Ayrıca kaçış güzergahı üzerine demir ve tahtadan imal edilen müsellesler yerleştirilir; yollara zincirler çekilir hatta altın, gümüş, elbise, halı, kap kakak, heybe ve buna benzer şeyler yollara dökülür, böylelikle düşman ganimetlerle meşgul olacağından askerler kaçma fırsatı elde ederler. Düşman, olur da ganimet ile meşgul olursa askerler tekrar toplanıp saldırıya geçme şansı yakalamaktadır.

Sonuç

Savaşçı Türk toplulukları, gündüz vakti savaş meydanında gösterdiği başarıyı, gece titizlikle yaptıkları baskınlarda da icra ediyorlardı. Savaşçılıkta Oğuzlar diğer Türk toplulukları içerisinde öne çıkarken, Selçuklular da Oğuz boyları içerisinde öne çıkmaktadırlar. Atalarından öğrendiği savaş sanatını ileri seviyeye taşıyan Selçuklular, galip gelmek için çeşitli savaş taktiklerinden istifade etmişlerdir. Bu taktiklerin en önemlilerinden biri az zaiyat ile zafere ulaşabilme imkânı tanıdığından ötürü gece baskınıdır. Selçuklular devlet haline geldiği tarihten önce de yurt arayışı verdiği Horâsân bölgesinde düşmanlarına karşı gece baskınları düzenlemiştir. Bu taktik Anadolu'da kurulan Anadolu Selçukluları tarafından da sıklıkla uygulanmıştır.

Baskınlar, eğer mümkün ise düşmana görünmemek için ay ışığının az olduğu karanlık gecelerde ve özellikle *münâcât* vaktinden sonra gerçekleştirilirdi. Gece baskınına katılacak personelin tecrübeli askerler arasından veya kumandanlarının emirlerini koşulsuz yerine getirecek kimselerden seçilmesi uygun görülürdü. Baskında görevli askerler düşman tarafında fark edilmemek için yavaş hareket eder, hayvanların ürküp ses çıkarmasını engellerdi. Eğer gece baskını bir kaleye düzenlenecekse bir kısım asker gizlice surlara tırmanır ve kale kapısını baskını düzenleyecek askerlere açardı.

Düşmanın ordugâhına bir baskın düzenlendiğinde bir grup asker merkezi hedef alır diğer bir grup ise onları korurdu. Saldırıyı gerçekleştiren askerlere, düşmanın savaş atlarının ve yük hayvanlarının tendonlarını kesmeleri öğütlenirdi. Selçuklular gece baskınlarında nehirlerde kullandıkları teknelerden de istifade ederlerdi. Teknelerin içleri olası bir saldırıya karşı korunaklı hale getirilirdi.

Selçuklu orduları zaman zaman düşman tarafından düzenlenen gece baskınlarına maruz kalmaktaydı. Kumandanlar, muhtemel gece baskınına karşı ordunun devamlı temkinli olmasına özen gösterirlerdi. Askerlerin her an tetikte olmaları için onlara çeşitli görevler verilir. Ordugâhın kurulacağı yerde nehir, dağ gibi doğal korunakların olmasına özen gösterirdi. Kamp alanına giden yolların güvenliğine dikkat edilirdi. Çölde, düşman ordusunun güzergâhında ve pusuya düşebilecek yerlerde kamp kurulmazdı. Kamp alanının güvenliğini sağlamak için hendekler kazılır ve çitler çekilirdi; ordugâhın etrafına müselles adı verilen keskin uçlara sahip demir çubuklar yerleştirilirdi. Ordugâhın güvenliğinden sorumlu askerler, geceleri nöbetleşe hareket ederek olası bir saldırıya karşı kamp alanını korurlardı.

İtina ile hazırlanmış bu çalışmada Selçukluların binlerce yıldır Türkler tarafından

kullanıldığı bilinen gece baskını taktiğinden etkin bir şekilde istifade ettiği ve düşman ordularının muhtemel gece baskınlarına karşı çeşitli önlemler aldığı anlaşılmıştır. Çalışmanın; özellikle Türkçe, Farsça ve Arapça yazılmış ana kaynaklardan istifade edilerek hazırlandığından ve yanıtlanmamış sorulara cevaplar getirdiğinden alanda önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Extended Summary

This study covers the period from the date when the Seljuks, who were highly skilled in the art of war, came to the Khorasan region to settle there (1035) until their collapse in 1243. The night raids carried out by the Seljuk armies against the enemy during the mentioned dates are examined. In the preparation of the study, extensive research was carried out especially on the main sources. The works that mention the art of war of the Islamic armies played an important role in the completion of the study. Some of these works are Fezâ'ilu'l-etrāk, Ādāb al-harb wa-l-shajā'a, Tefrîj al-kurûb fî tadbîr al-hurûb, Ādāb al-Harb and Uslûb-u Ceng. In addition, chronicles, political treatises, literary works and Seljuk-nâmes written in Persian, Arabic and Turkish, which provide information about the period in which the Seljuks lived, have also made significant contributions to the formation of the study. The study also includes extensive foreign and domestic modern studies, and answers to many unanswered questions about the night raid are provided using basic research methods. In their nearly two-hundred-year history, the Seljuks effectively utilized war tactics called hit-and-run, feigned retreat, surprise raids and night raids. They frequently used these tactics, especially the night raid tactic, against regular and large enemy armies. This raid, which is carried out with the aim of annihilating or plundering the enemy by carrying out a sudden attack at night, is called shabîhûn, which is a Persian word. The Turkish word *bas keçe* means to raid at night. the Turks embraced the technique of night raids to such an extent that they began using nicknames such as *yagîbasân* and *yagâsiyân*, meaning to raid the enemy, in the nicknames given to important people.

Seljuk armies would meticulously calculate every stage of the raid, just as they did at every stage of the campaign, even when a night raid was planned. Particular attention was paid to the time of the raid and who would choose the soldiers to participate in the raid. As understood from the sources, the Seljuks would carry out night raids at an hour close to sunrise, in other words, at the time of *munâcât*, because it was difficult for the soldiers to be noticed in the darkness of the night and this was the time when the enemy was most vulnerable. The units that carried out night raids were called *seriyye*. These were units of three hundred or four hundred men, but sometimes the number of soldiers used in raids could be much higher. It was important that the soldiers responsible for the raid were professional and experienced in night raids. The Seljuks had soldiers equipped to fight against a thousand soldiers, one hundred of whom were called *pir-i leshker*.

The most important thing for soldiers who carried out night raids was secrecy and silence. Before carrying out night raids, information about the enemy was collected through spies. The unit assigned to approach the enemy army at night and collect information was called *ases*. Sometimes captured enemy spies were asked to provide

intelligence information in exchange for their lives being spared, and night raids were planned in light of the information obtained. The Seljuk soldiers, advancing unnoticed by the enemy, would raise war cries and target the enemy's center. During the raid, not only the soldiers but also the valuable equipment and war horses used in the war were damaged and rendered useless. While some of the soldiers divided into groups carried out the raid, the other part blocked the roads to neutralize the escaping soldiers. The Seljuks also carried out night raids on the cities built around the rivers by means of ships they sailed on the rivers.

Although the Seljuks carried out successful night raids, they were sometimes exposed to enemy raids. The sultans and commanders took constant precautions against possible night raids and ensured that their armies were alert in this regard. The main precaution against night raids was to make the camp secure. Soldiers were camped in places with plenty of water and pasture, and there were rivers, streams, creeks, wells in front of the campsite, and mountains, hills or similar natural shelters behind it. If there was no suitable campsite, the soldiers would spend the night on horseback and the heart of the army and the two wings would be replaced. If there was no naturally protected campsite, guards similar to scouts were placed behind the army. The guards assigned to prevent night raids were called *yatgak* and *tutgak*. The units assigned to patrol outside the camp were called *yezek*. The words *mufredân*, *pâsbân*, *nevbetiyân* and *derbân* were also titles used for the guards responsible for the security of the camp area. In case of any attack, the guards would shout and warn the guards in the camp. Seljuk armies, if the enemy soldiers were mostly infantry, would divide the army into divisions and put experienced soldiers at their heads. The entire army would attack in an organized manner; the aim was to make the enemy tired and hesitate to fight for fear of the intensity of the resistance.

Kaynakça

- ‘Atâ Melik Cuveynî (1329/1911-1334/1916). *Târîh-i Cihânguşâ* (C. 1-2). (Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî, Neş.). Leiden; (Öztürk, M. Çev.). (2013). (3 cilt birleştirilmiş Birinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmed b. Mahmûd (1977). *Selçuk-nâme* (C. 1). (Merçil, E. Haz.). İstanbul: 1001 Temel Eser.
- Altan, E. (2013). Yağısıyan. *İslâm ansiklopedisi* (C. 43, s. 177-179). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aristakes Lastivertc'i's History* (1985). (Bedrosian, R. Trans.). New York: Sources of the Armenian Tradition.
- Aristoteles (2014). *Âdâb-ı Harb ve Üslûb-ı Ceng*. (Şenödeyici, Ö. Haz.). İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Carey, B. T. (2012). *Road to Manzikert, Byzantine and Islamic Warfare 537-1071*. South Yorkshire: Pen and Sword.
- Dehhoda, A. E. (1377/1998). *Lugatnâme-i Dehhoda* (C. 9). Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları.
- Delibalta, Y. (2019). *Selçuklularda İstihbarat*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Demirkent, I. (1997). *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Ebu'l-Fazl Muhammed Beyhakî (1324/1945). *Târîh-i Beyhakî*. (Ganî & Feyyâz, Neş.). Tahran;

- (Lügal, N. Çev.). (2019). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî (1999). *Abu'l-Farac Tarihi* (C. 1); (Doğrul, Ö. R. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- el-Bündârî el-İsfahânî (1943). *Zubdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-'usra*. (Burslan, K. Çev.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- el-Câhiz (1967). *Hilafet Ordusunun Menkibeleri ve Türklerin Faziletleri*. (Şeşen, R. Çev.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- er-Râvendî (1364/1985). *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*. (İkbâl, M. Neş.). Tahran; (Ateş, A. Çev.). (1999). (C. 1-2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Fahr-i Mudebbîr (1346/1967). *Âdâbu'l-harb ve's-şecâ'a*. (Hânsârî, A. S. Neş.). Tahran.
- Fehîm, M. (1983). *el-Fen'l-Harbî Lelceşü'l-Mısrî fi'l-Asrul Memlûkî el-Bahrî*. İskenderiye.
- Freely, J. (2012). *At Üstünde Fırtına: Anadolu Selçukluları*. (Domanic, N. Neş.). İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Gordlevski, V. A. *Anadolu Selçuklu Devleti*. (Yaran, A. Çev.). Ankara: Onur Yayınları.
- Göksu, E. (2015). *Türk Kültüründe Silah*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hamîdu'd-dîn Muhammed Mîrhând (1385/2006). *Ravzatu's-safâ' fi sîreti'l-enbiyâ ve'l-mulûk ve'l-hulefâ* (C. 4). (Keyanfer, C. Neş.). Tahran; (Göksu, E. Çev.). (2015). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hasan 'Amîd. (1389/2010). *Ferheng-i Fârsi 'Amîd*. Tahran.
- Hasan Anûrî. (1381/2002). *Ferheng-i Bozorg-i Sohan* (C. 3). Tahran.
- İbn Bîbî (1941). *el-Evâmîru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye* (C. 1). (Öztürk, M. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Adîm (1989). *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb: Biyografilerle Selçuklular Tarihi*. (Sevim, A. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Adîm (2014). *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular*. (Sevim, A. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Esîr (1407/1987a). *el-Kâmil fi't-târih* (C. 9). (ed-Dekâk, M. Y. Neş.). Beyrut; (Özaydın, A. Çev.). (1987b). (C. 10). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İyice, S. (1971). *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Dîvân-i Lugâti't-Türk*. (Erdi, S. & Yurtsever, S. T. Çev.). İstanbul: Kocabalci Yayınları.
- Kesik, M. (2014). *At Üstünde Selçuklular: Türkiye Selçukluları'nda Ordu ve Savaş*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koca, S. (2005). *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koca, S. (2019a). Büyük Selçuklu Devleti'nde Ordu. *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü: Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji* (s. 238-282). (Özkaya, A. S. Ed.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Koca, S. (2019b). Türk Askerî Gelenekleri. *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü: Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji* (s. 472-506). (Özkaya, A. S. Ed.). İstanbul: Kronik

Yayınları.

- Köymen, M. A. (1970). *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilâtı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Köymen, M. A. (1976). *Tuğrul Bey ve Zamanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Macit, M. (2020). Münâcât. *İslam ansiklopedisi* (C. 31, s. 562-564). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2020). Mirdasiler. *İslam ansiklopedisi* (C. 30, s. 149-151). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mevlânâ (2019). *Mesnevî-i Şerif Şerhi* (C. 12). (Konuk, A. A. Çev.). (Güler, D. & Tahralı, M. Haz.). (2019). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Mikhael Attaleiates (2008). *Tarih*. (Umar, B. Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Muîn, M. (1381/2002). *Ferheng-i Fârsi Muîn* (C. 1). Tahran.
- Nicolle, D. (1986). *Saladin and the Saracens*. London: Osprey Publishing.
- Nicolle, D. (2013). *Malazgirt 1071*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ömer İbn İbrahim el-Avsî el-Ensârî (1961). *Tefrîcü'l-kurûb fî tedbîrî'l-hurûb* (A Muslim Manual of War). (Scanlon, G. T. Ed. & Trans.). New York: The American University in Cairo Press.
- Özcan, A. (1997). Hatun. *İslam ansiklopedisi* (C. 16, s. 499-500). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2022). Büyük Selçuklu Devlet Teşkilâtına Dair Yeni Bir Kaynak: Metin, Tercüme ve Değerlendirme. S. Nurdan & M. Özler (Haz.), 18. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri içinde* (s. 1-53). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî (1362/1983). *Câmi'u't-tevârih* (C. 1-2). (Ateş, A. Neş); (Selçuklular kısmı). Göksu, E. & Güneş, H. H. Çev.). (2010). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Salihpul, C. (1370/1991). *Ferheng-i Câmi' Fârsî Fârsî be Türkî-yi İstanbulî* (C. 1). Tebriz.
- Selçuk-nâme: Târih-i Âl-i Selçûk der Anadolu* (1377/1999). (Celali, N. Neş.); (Uzluk, F. N. Çev.). (1952). Tahran: Örnek Matbaası.
- Sevim, A. & Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Anlara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (2003). Malazgirt Muharebesi. *İslam ansiklopedisi* (C. 27, s. 481-482). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sevim, A. ve Yücel, Y. (1989). *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî (2011). *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân'da Selçuklular*. (Sevim, A. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Speros, V. (2005). The Battle of Manzikert (1071) and Myriocephalum (1176). Notes on Food, Water, Archery Ethnic Identity of Foe and Ally. *Mésogéios Méditerranée*, XXV/(26), s. 49-69.
- Sümer, F. (2009). Selçuklular. *İslam ansiklopedisi* (C. 36, s. 365-371). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tercüme-i 'Acâ'ibü'l-mahlûkât ve garâ'ibü'l-mevcûdât* (2019). (Sarıkaya, B. Haz.). (Kut, G. Ed.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu

Yayınları.

- Yenidoğan, H. (2024). *Büyük Selçuklu Ordusunda Sefer Organizasyonu*. Ankara: Nobel Bilimsel.
- Yinanç, M. H. (1944). *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yûsuf Hâs Hâcib (2020). *Kutadgu Bilig*. (Kaçalın, M. S. Haz.). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Sayfa-Son Sayfa. <https://doi.org/>

Orta Çağ Gürcü Dini Mimarisinde Taş Bezemede Mimar, Sanatçı ve Taş Ustalarının Yeri

Fitnet Celep | ORCID: 0000-0003-2941-8737 | celepfitnet@gmail.com

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

Ayşe Denknalbant Çobanoğlu | ORCID: 0000-0002-5091-4877 | aysednb@istanbul.edu.tr

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

Öz

Gürcü dini mimarisinde erken dönemlerde görülen taş bezemenin gelişimi ve değişimi en iyi şekilde Orta Çağ aralığında izlenmektedir. Özellikle 10. yüzyılda Gürcü Orta Çağı'nın yaşandığı Tao-Klarceti bölgesi ve Gürcistan topraklarının bir bölümünde, yüksek kalitede taş işçiliğinin görüldüğü olağanüstü yapı örnekleri ile karşılaşmaktadır. Ancak söz konusu bölgede sanatsal özellikleri ile ön plana çıkan yapıların; mimarı, sanatçısı ve taş ustaları hakkında çok az bilgi elde edilmektedir. Bu gruplar hakkında ayrıntılı bilgi elde edilmesine olanak sağlayan kaynaklar, birkaç kronik ile yapı üzerinde yer alan inşa kitabeleri, dua yazıtları ve yapı cephelerine kazınan sanatçı isimleri ile cephelerde karşılaşılan usta ve sanatçı görüntüleri ile sınırlıdır. Bu çalışmada, elde edilen maddi veriler ve kaynaklar detaylı olarak incelenerek, Orta Çağ Gürcü dini mimarisinde taş bezemede görev alan mimar, sanatçı ve taş ustaları hakkında detaylı bilgiye ulaşılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda eski yazılı kaynaklar, yapı cephelerinde yer alan yazıtlar ile usta ve sanatçıları tasvir eden görseller incelenmiş, konu ile ilgili İngilizce, Gürcüce ve Rusça kaynaklara başvurulmuş nihai bir sonuca varılmak istenmiştir. Araştırmamızda söz konusu olan bu kaynaklar incelendiğinde mimar, sanatçı ve ustaların, etnik kökenleri, eğitim durumları ve mesleki örgütlenmeleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamış ancak, bu grubun din adamları, yerli ve gezici ustalar ile çıraklardan oluştuğu anlaşılmıştır. Ayrıca kendi aralarında bir hiyerarşinin olduğu, yüksek sosyal statüleri, unvanları ve dini kimlikleriyle ön plana çıktıkları ve benzer giyim tarzına sahip oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Orta Çağ, Gürcü dini mimarisi, Taş bezeme, Mimar, Sanatçı, Taş ustası

Atıf Bilgisi

Celep, Fitnet. – Denknalbant Çobanoğlu. “Orta Çağ Gürcü Dini Mimarisinde Taş Bezemede Mimar, Sanatçı ve Taş Ustalarının Yeri”. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 22 (Haziran 2025), 119-150.

<https://doi.org/10.23897/usad.1624821>

Geliş Tarihi	22.01.2025
Kabul Tarihi	28.06.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Architects, Artists, and Stonemasons in Stone Decoration in Medieval Georgian Religious Architecture

Fitnet Celep | ORCID: 0000-0003-2941-8737 | celepfitnet@gmail.com

Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Art History, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

Ayşe Denknalbant Çobanoğlu | ORCID: 0000-0002-5091-4877 | aysednb@istanbul.edu.tr

Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Art History, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

Abstract

The development and evolution of stone decoration in early Georgian religious architecture are most effectively traced to the Middle Ages. Extraordinary examples of high-quality stonework can be found in the region of the Tao-Klarjeti Kingdom and in some parts of Georgia, where the Georgian Middle Ages flourished, particularly in the 10th century. Unfortunately, there is limited information available on the architects, artists, and stonemasons responsible for the remarkable and distinguishable buildings in this region. The obtainable sources providing detailed information about these groups are limited to a few chronicles, construction inscriptions, prayer inscriptions, and the names of artists engraved on the facades of the buildings and the images of masters and artists seen on the facades. This study aims to attain detailed information about the architects, artists, and stonemasons involved in stone decoration in medieval Georgian religious architecture by examining the material data and available sources. Within this context, the study reviews old written sources, inscriptions on the facades of the buildings, and images depicting the craftsmen and artists. By analyzing sources in English, Georgian, and Russian, the study arrives at conclusions on the subject. Based on the examination of these sources, no information was found about the ethnic origins, educational background, and professional organization of the architects, artists, and craftsmen; however, it was understood that this group consisted of clergy, local, and itinerant craftsmen and apprentices. The study also discovered that there was a clear hierarchy within this group and that they stood out thanks to their high social status, titles, and religious identities. Additionally, they had similar clothing styles, which reflected their positions within the Medieval Georgian tradition.

Keywords

Architect, Artist, Georgian religious architecture, Middle Ages, Stonemason, Stone decoration

Citation

Celep, Fitnet. – Denknalbant Çobanoğlu. “The Architects, Artists, and Stonemasons in Stone Decoration in Medieval Georgian Religious Architecture”. *Journal of Seljuk Studies* 22 (June 2025), 119-150.

<https://doi.org/10.23897/usad.1624821>

Date of Submission	22.01.2025
Date of Acceptance	28.06.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	usad@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Orta Çağ Gürcü dini mimarisinin temelini oluşturan ve büyük ölçüde gelişimini sağlayan Hristiyanlık inancı, Gürcü sanatını her yönüyle etkisi altına almıştır. Hristiyanlık öncesi dönem hakkında çevre kültürlerden elde edilen bilgiler ve kazılardan çıkarılan maddi veriler, Gürcü sanatının köklerini Antik Çağlara kadar geri götürülebileceğini ortaya koymaktadır (Kadiroğlu & İşler, 2010, s. 4-5). Ancak Gürcü sanatının gelişimi ve değişimi en iyi şekilde Hristiyanlık sonrası dönemde izlenmektedir. 3. yüzyılda Gürcü topraklarında yaygınlaşmaya başlayan Hristiyanlığın, 317 yılında Kral Mirian tarafından resmi din olarak ilan edilmesiyle Gürcü sanatı üzerindeki etkisi artmıştır. Gürcü sanatının her alanında hissedilen Hristiyanlık, özellikle dini mimaride ön plana çıkmıştır. Hristiyanlığın resmi din olmasıyla başlayan manastır faaliyetleri özellikle 10. yüzyılda yeni bir dönem başlatmış ve dini mimaride abidevi sonuçlara ulaşılmıştır (Djobadze, 1992, s. 90; Kadiroğlu, 1997, s. 731). Orta Çağ Gürcü sanatına damga vuran dini mimari, plan ve mimari unsurların yanı sıra yapıyla uyumlu bir şekilde bütünleşen taş bezeme programıyla ön plana çıkmaktadır.

Gürcü taş bezeme geleneği, yerel kültürlerin etkisi ve Hristiyanlık inancı ile şekillenerek Gürcü geleneğini karakterize eden bir anlayışa dayanmaktadır. Gürcü dini mimarisinde erken dönemlerde görülen taş bezemenin gelişimi ve değişimi en iyi şekilde Orta Çağ aralığında izlenmektedir. 10. yüzyılda yeni ifade biçimi kazanan taş bezeme, yapı cephelerinde görülen etkileyici ve yoğun dekorasyonlar ile Orta Çağ Gürcü sanatının gücünü simgeler olmuştur. Özellikle bu dönem yapılarının dış cepheleri, taş bezemeler ile yoğun bir şekilde dekore edilmiştir. Yapıların taş bezeme programına bakıldığında bezemelerin cephelerdeki dağılımının ve yerlerinin belirlenmiş olduğu ve bir programa bağlandığı izlenilmektedir. Gelişmiş bir süsleme geleneğine sahip olan bu yapıların bezeme programlarında geometrik, bitkisel ve figürlü bezemelerin tek başına veya bir arada kullanıldığı görülmektedir. Yeni dini simgeleyen farklı haç motifleri ve yazı kompozisyonları da bezeme programı içerisinde yer alan diğer süsleme türlerindendir (Yazar, 2018, s. 304-393).

Orta Çağ Gürcü dini mimarisinde ve gelişmiş taş süsleme geleneğinde geline nokta, günümüz Gürcistan topraklarında ve Tao-Klarceti bölgesinde bulunan yapılardan rahatlıkla izlenmektedir. Özellikle Gürcü Orta Çağı'nın yaşandığı bölgelerden biri olan Tao-Klarceti'de, yüksek kalitede taş işçiliğinin görüldüğü olağanüstü yapı örnekleri ile karşılaşmaktadır (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Kadiroğlu, 1989, Aytekin, 1996, Bayram, 2005, Giviaşvili, 2005, Kadiroğlu & İşler, 2010, Korkut, 2016). Ancak sanatsal özellikleri ve yoğun taş işçiliği ile ön plana çıkan yapılarda çalışan sanatçı, inşaatçı ve ustalar hakkında çok az bilgi elde edinilmektedir. Etnik kökenleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan, eğitimleri ve mesleki örgütlenmeleri tartışmalı olan bu sanatçı, inşaatçı ve usta grubunun din adamlarından ve halktan oluştuğu düşünülmektedir (Hoştaria, 2021, s. 114). Ayrıca Orta Çağ sanatçı ve mimarlarının iş için farklı bölgelere yaptıkları seyahatler düşünüldüğünde, söz konusu bölgede yerli usta ve çıraklarının yanı sıra gezici usta

gruplarının da faaliyet göstermiş olabileceği akla gelmektedir. Özellikle 10. yüzyılın ikinci yarısında, Gürcü Kralı Büyük David Kuropalat'ın (958-1001) emriyle Tao-Klarceti bölgesinde inşa edilen manastırlarda görülen mimari teknik ve taş işçiliğinin, 10. yüzyılın sonlarında yeni başkent olan Kutaisi'de inşa edilen yapılarda tekrarlanması, başkent ile taşınan bir kraliyet atölyesinin ve kral için çalışan bir grup sanatçının varlığını düşündürmektedir (Hoştaria, 2021, s. 115; Hoştaria, 2023, s. 70).

Orta Çağ Gürcü dini mimarisinde ön plana çıkan taş bezeme geleneği ulusal ve uluslararası literatürde birçok açıdan ele alınmış ve incelenmiştir. Ancak yapılan bu çalışmaların çoğunda mimari bezemede görev alan mimar, sanatçı ve taş ustalarına yeterince değinilmemiş ve konu detaylı olarak değerlendirilmemiştir. Söz konusu çalışma ile ilgili uluslararası literatür incelendiğinde; Beridze (1967) tarafından hazırlanan, Gürcü ustalar, mimarlar ve sanatçılar hakkında bilgi veren kaynak ile Hoştaria, Natlişvili ve Tumanışvili'nin (2012) konu ile ilgili çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Ulusal literatür incelendiğinde ise Kadiroğlu'nun (1989) Doğu Anadolu'da IX-XI. yüzyıl manastırlarını konu alan doktora çalışması ile Bayram'ın (2005) Rahip Grigol Handzteli'nin hayatını ele alan el yazmasının çevirisini içeren ve Artvin'deki Gürcü Manastırlarını derinlemesine ele alan doktora çalışması, konu ile ilgili önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Literatür ve alan çalışması sonucunda elde edilen maddi veriler ve kaynaklar detaylı olarak incelendiğinde, Orta Çağ Gürcü mimarları, sanatçıları ve ustaları hakkında bilgi veren kaynakların birkaç kronik ile yapı üzerinde yer alan yazıt ve görsellerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen bu kaynaklar aşağıda verilen örnekler ile detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

1. Eski Yazılı Kaynaklar, Kronikler

Orta Çağ Gürcü mimarları, sanatçıları ve ustaları hakkında bilgi veren kaynaklar içerisinde eski yazılı kaynaklar (9.- 10. yy.) ve kronikler (8.-13. yy.) önemli bir yer tutmaktadır. Bu kaynaklardan biri olan Kartlis Tskhovreba (8. ve 13. yy.), Gürcü tarihi hakkında metinler içeren, 8. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar kapsadığı dönemlerin kilise inşa faaliyetlerine ait bilgiler veren önemli bir kroniktir. Kartlis Tskhovreba'da Kral Mirian'ın Hristiyanlığı resmi din ilan etmesi üzerine, Kral Konstantin'den halkın vaftiz edilmesi için din adamları ve kilise inşa faaliyetleri için mimar ve sanatçı istediği bilgisi yer almaktadır. Kral Mirian'ın isteğini geri çevirmeyen Konstantin'in çok sayıda rahip ve yapı ustasını Gürcü topraklarına gönderdiği bilinmektedir (Gamq'relidze, 2014a, s. 62). Kartlis Tskhovreba'nın ikinci bölümünde, Kral VI. Parsman döneminde Mezopotamya'dan Kartli topraklarına gelen Zedazadeneli Iovan (Ioane) ve öğrencilerinin dini hizmetlerde bulundukları ve kilise inşa ettikleri bilgisi yer almaktadır (Gamq'relidze, 2014b, s. 106). El yazmasında geçen bu bilgilerden, Gürcü topraklarına başka bölgelerden rahip, sanatçı ve mimar grubunun geldiği anlaşılmaktadır.

Orta Çağ Gürcü mimarisi için önem arz eden bir diğer yazılı kaynak, Grigol Handzteli'nin hayatını ele alan el yazmasıdır (Merçule, 1903). Rahip Giorgi Merçule tarafından 951 yılında

kaleme alınan “*Rahip Grigol Handzteli’nin Hayatı*” adlı el yazması, dönemin manastır ve kilise inşa faaliyetleri hakkında bilgiler sunarak yapıların tarihlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır (Bayram, 2005, s. 136-142). El yazmasında 759 - 861 yıllarında yaşamış olan Rahip Grigol Handzteli’nin öğrencileri ile birlikte Kartli’den yola çıkarak Tao-Klarceti bölgesine geldikleri ve büyük bir imar faaliyeti başlattıkları bilgisi yer almaktadır (Merçule, 1903, s. 11-12). Bölgede bulunan harap durumdaki yapıları onaran Rahip Grigol ve öğrencileri 12 manastır inşa etmiştir (Takaişvili, 1952, s. 24). El yazmasında geçen, “*Grigol, Opiza’dan gelen aletlerle kiliseyi inşa etmeye başladı.*” (Bayram, 2005, s. 137) ve “*Saba onun (Grigol’un) teyzesinin oğludur. İşhani ikinci defa inşa eden ve episkoposudur.*” (Bayram, 2005, s. 136) cümleleri din adamlarının inşa faaliyetlerinde bizzat görev aldıklarını göstermektedir. Ayrıca Rahip Grigol’un İşhan Manastırı’nın inşası sırasında kuzeni Saba’ya yardımcı olmaları amacıyla iki öğrencisini görevlendirdiği bilinmektedir (Takaişvili, 1952, s. 24). Manastırların inşasında görev alan Rahip Grigol ve öğrencilerinin bu yapılarda dini hizmetlerde bulundukları da kronikte belirtilmiştir (Bayram, 2005, s. 187-188). Handzteli ve Şatberdi Manastırlarının kurucusu ve inşaatçısı olan Grigol Handzteli’nin aynı zamanda rahiplik yaptığı, kuzeni Saba’nın İşhan Kilisesi’nin episkoposu olduğu da el yazmasında geçen bilgiler arasındadır (Merçule, 1903, s. 17-18). Rahip Grigol’un öğrencisi olan Aziz Theodore Nedzveli, Nedzvi Manastırı’nın, Aziz Christopher ise Kvirike Tsminda Manastırı’nın kuruculuğunun yanı sıra inşasında da yer aldığı el yazmasında belirtilmiştir. Grigol’un yanında bulunan Midznadzorlu Davut’un öğrencisi Aziz Ilarion, Tskarostavi Manastırı’nın kuruculuğunu yapmış daha sonra Mtsheta Katolikosu olarak görev almıştır (Merçule, 1903, s. 17-18).

Basil Zarzmeli tarafından kaleme alınan “*Seropion Zarzmeli’nin Yaşamı*” adlı el yazması, Aziz Seropion’un yaşamı, bölgedeki çalışmaları ve manastır faaliyetleri hakkında bilgi veren önemli kroniklerden bir diğeridir (Vachnadze, 1975). 9. yüzyılın ikinci yarısının başlarında mucizevi bir ikonla yolculuğa çıkan Aziz Seropion, Samtshe-Cavaheti bölgesinde Zarzma Manastırı’nı kurmuştur (Eastmond, 2011, s. 57-82). El yazmasında anlatılan manastır inşaatında bir grup inşaatçıdan bahsedilse de kimin kim olduğu hakkında detaylı bilgi verilmemiştir. Ancak inşaatın başında bir usta mimarın ve kâhyanın bulunduğu bilgisi dikkat çekmektedir. Dini kimliğinin yanında manastır inşa faaliyetlerini yöneten Aziz Seropion’un öğrencisi olan yeğeni Basil Zarzmeli ise Zarzma Manastırı’nın başrahibi olarak görev yapmıştır. Ayrıca el yazmasında Artvin Opiza Manastırı’nın Amona, Andreas, Petre ve Makari adında dört rahip tarafından bizzat inşa edildiği belirtilmiştir (Vachnadze, 1975, s. 15-16). Aynı el yazmasında din adamı Mikael’in, Artvin Parehi Manastırını inşa ettiğine değinilmiştir (Vachnadze, 1975, s. 16;189).

Orta Çağ Gürcü manastırları hakkında bilgi sunan kroniklere genel olarak bakıldığında toplumun Hristiyanlaşmaya başlaması ile hızlanan manastır hareketlerinin, başlangıçta yöneticilerin desteği ve din adamlarının önderliği ile yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu kroniklerde, yöneticilerin hamiliğini yaptığı manastırlarda din adamlarının kurucu ve yönetici olarak faaliyet gösterdiğine, aziz ve rahiplerin dini

hizmetlerinin yanında manastır inşa faaliyetleri içerisinde yer aldığına değinilmiştir. Yukarıda bahsi geçen Aziz Seropion'un yaşamını ve Grigol Handzteli'nin hayatını ele alan el yazmalarında yer alan cümleler, din adamlarının inşa faaliyetlerinde sadece kurucu ve yönetici olmadıkları aynı zamanda inşaatta görev aldıklarını açıkça göstermektedir. Manastır kuruluşlarının her aşamasında etkili olan bu rahipler, dini kimliklerinin yanında mimari bilgileri ve becerileri ile ön plana çıkmaktadır. Elde edinilen bu bilgilerden yola çıkarak, kroniklerden kimlikleri ve etnik kökenleri hakkında bilgi edinilemeyen inşaatçı ve sanatçı grubunun içerisinde, Grigol Handzteli ve Seropion Zarzmeli gibi rahiplerin ve bu rahiplerin yetiştirmiş olduğu öğrencilerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bölgedeki yapıların benzer mimari özellikleri ve bezeme programındaki üslup birliği, belli bir inşaatçı grubunun varlığını desteklemektedir. Ancak Kartlis Tskhovreba'da geçen Konstantin'den ve Mezopotamya'dan Gürcü topraklarına gelen rahip, mimar ve sanatçı bilgisi, söz konusu bölgede farklı coğrafyadan gelen inşaatçı grubunun çalışma olanağı bulduğunu da göstermektedir. Bu durum bölgedeki inşaat faaliyetleri içerisinde gezici ustaların da görev almış olabileceğini düşündürmektedir.

2. Usta İsimleri ve İnşa Kitabeleri

Orta Çağ Gürcü taş bezeme ustaları ve sanatçıları hakkında bilgi veren kaynaklar içerisinde, kilise cephelerine kazınan usta isimleri ve inşa kitabeleri önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Gürcü Orta Çağı'nın yaşandığı Tao-Klarceti bölgesinde yer alan manastır kuruluşlarına bakıldığında birçok usta ve sanatçı yazıtları ile karşılaşmaktadır. Bu manastırlardan biri olan Öşk Manastırı Kilisesi'nin (963-973) kitabelerinden güney haç kolundaki, kilisenin inşa tarihi, mimarı, duvar ustası, marangoz ve demirci sayısı, yıllık giderler ile inşa sırasında kullanılan malzemeler ve yük hayvanları hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır (Fotoğraf 1). Kitabede sayıları belirtilen duvar ustası, marangoz ve demircilerin kimliğine değinilmemiş, sadece mimar ve işlerin denetleyicisi olan “Öşklü Grigor” ismine yer verilmiştir (Takaişvili, 1952, s. 57; Djobadze, 1992, s. 133-134; Özkan, 2010, s. 17-22).

Bir diğer örnek, 9. yüzyılın ilk yarısında Rahip Grigol Handzteli'nin kuzeni Rahip Saba tarafından inşaatına başlanan ve 1032 yılında son halini alan İşhan Manastırı Kilisesi'dir (Kadiroğlu, 1989, s. 53-64). Kilisenin güney cephesinde yer alan kitabede, yapının kapsamlı bir inşa ve onarım sürecine girdiği, inşa faaliyetleri sırasında mimari sorumlusunun Başpiskopos Antoni, duvar ustasının da Iovane Morcaisdze olduğu belirtilmiştir (Takaişvili, 1952, s. 27-28; Djobadze, 1992, s. 214-215). (Fotoğraf 2). Kilisenin batı haç kolunda tek satır halinde bulunan “İsa Morbed'e merhamet etsin” yazıtında adı geçen kişinin ise kilisede çalışan duvar ustası olabileceği düşünülmektedir (Beridze, 1967, s. 116; Djobadze, 1992, s. 213). Bu yazıtın bir benzeri, 961-973 yıllarına tarihlenen Parhal Manastırı'nın ana kilisesinin batı cephesinde karşımıza çıkmaktadır. Haç ve figür tasvirleri arasında yer alan “İsa Theodor'a merhamet etsin” yazıtında adı geçen kişinin kimliğinin belirlenememesiyle birlikte bazı araştırmacılar tarafından yapının mimarı veya sanatçısı olabileceği görüşü kabul edilmiştir.

Kilisenin güney cephesinde kalıntıları bulunan yazıtın Takaişvili tarafından okunmasıyla yapının inşaatında çalışan “*Duvarcı Siharula*” ve “*Demirci Mandia*” adında iki ustanın daha bilgisine ulaşılmıştır (Takaişvili, 1952, s. 97; Djobadze, 1992, s. 185; Giviaşvili, 2019, s. 665). Söz konusu bölgede araştırma yapan Takaişvili, Haho Manastırı Kilisesi (10. yüzyılın ikinci yarısı) kubbesinin dış yüzeyindeki sütun kaidelerinde bazı yazılarla karşılaşmıştır (Fotoğraf 3). Takaişvili tarafından okunan bu yazıların birer isim olduğu ve yapıda çalışan sanatçılar tarafından kubbe eteğine kazındığı anlaşılmıştır (Sanatçı ismi olabileceği düşünülen bu isimler :“Гурси (Gursi), Адерк (Aderk), Микель (Mikel), Джавах (Džavah/Cavakh), Твалшав (Tvalshav), Георгий (George), Твалис (Tvalis), Мхис/Мухуцис (Mkhtzs/Mukthzi)”) (Takaişvili, 1952, s. 70-71; Djobadze, 1992, s. 152). Dini görevlerinin yanında manastır inşaatında yer alan din adamlarından bir diğerrinin adı, Dolishana Manastırı Kilisesi’nde (937-958) yer alan iki yazıtta geçmektedir. Yazıtlardan ilki, kilisesinin güney haç kolunda bulunmaktadır ve yazıtta adı geçen “*Diyakoz Gabriel*”den kilise de görev almış olan sanatçı olarak bahsedilmektedir (Beridze, 1967, s. 59; Djobadze, 1992, s. 68). Kilisenin güneybatıdaki giriş bölümünün doğu duvarındaki ikinci yazıt “*Aziz Stephen, Diyakoz Gabriel’e merhamet et*” şeklinde okunmaktadır (Djobadze, 1992, s. 68).

Tao-Klarceti bölgesi dışında Gürcistan sınırları içerisinde yer alan manastır kuruluşlarında da sanatçı ve usta kitabelerine rastlanmaktadır. Gürcistan’ın Mtsheta şehrinde yer alan ve 1010-1029 yıllarına tarihlenen Svetitshoveli Manastırı’nın doğu cephesindeki yazıtta, yapının taş ustasının “*Arsukisdze*” adında biri olduğu ve ustanın, kilisenin tamamlandığını göremeden vefat ettiği yazmaktadır (Beridze, 1974, s. 137-141). Samtshe-Cavaleti bölgesindeki Kumurdo Katedrali’nin (964) cephesinde dua, bayram günü yazıları ve yapı inşası hakkında bilgi veren içerik ve amaç yönünden çok çeşitli yazıtlar bulunmaktadır. Bu yazıtlardan olan “*Tanrı taş ustası Mikela’ya merhamet etsin*” ve “*Tanrım, o gün bu binanın inşaatcısı olan Piskopos Iovane’ye merhamet eyle*” metinleri, sanatçı ve mimar adları belirtmeleri nedeniyle dikkat çekmektedir (Takaişvili, 1909, s. 35-44; Beridze, 1967, s. 202-204). Bir diğer örnek ise İmereti bölgesinde yer alan Aziz George Savane Kilisesi’dir. 11. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen kilisenin batı girişindeki yazıtta “*Harabai*” adında bir sanatçının yapının inşaatında çalıştığı bilgisi yer almaktadır (Beridze, 1974, s. 146). 11. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen ve Orta Çağ Gürcü mimarisi için önem arz eden Kutaisi Bagrat Katedrali’nin banisi hakkında bilgi veren doğu cephedeki kitabesinin eksik yerlerinde, sanatçı veya mimar isimlerinin yazılı olduğu düşünülmektedir (Beridze, 1974, s. 52-53-133).

Orta Çağ Gürcü manastırlarında inşa kitabeleri, dua yazıları ve yapı cephelerine kazınan yazıtlardan birçok isme ulaşılmıştır. Ancak incelenen kitabe ve yazıtlarda mimar, duvar ustası, demirci ve marangoz gibi yaptıkları işler ile anılan bu isimlerle ilgili başka bir bilgiye yer verilmediği görülmektedir. Örneğin Artvin Parhal Manastırında (10. yy.) “*Duvarcı Siharula*” ve “*Demirci Mandia*” adında iki ustadan özel bir unvan dışında sadece meslekleri ve isimleri ile bahsedilmesi, bu ustaların yerli veya gezici inşaatçı grubundan olduklarını akla getirmektedir (Takaişvili, 1952, s. 97; Djobadze, 1992, s. 185; Giviaşvili, 2019, s. 665).

Yazıtlar içerisinde özellikle dua içerikli olan bazı kısa yazılarda ismi geçen kişilerin ünvanları ve yaptıkları işleri belirtilmemiştir. Örneğin yukarıda değinilen İşhan ve Parhal Kiliselerinde karşılaşılan yazıtlarda adı geçen kişilerin sanatçı ve usta olduklarına dair sadece yorum yapılabilmektedir. Ancak diğer değinilen örneklerden Kumurdo Katedrali, Dolishana ve Öşk Kiliseleri'nin dua yazıtları ustaların işini belirtmesi nedeniyle önem arz etmektedir. Mirtaşni (Mirtashn) Kilisesi'nin doğu cephesindeki benzer yazıt ve elinde inşa aleti tutan inşaatçı tasviri bir diğer önemli örneği oluşturmaktadır. Bu yapılarıdaki inşaatçı yazıtları göz önüne alındığında bu tür dua yazıtlarının inşaatçılara ait olduğu ve bizzat kendileri tarafından kilise cephelerine kazındığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca dua yazıtlarının bazılarında adı geçen kişilerin rahip, başpiskopos, diyakoz ve aziz ünvanları ile anılması dikkat çekmektedir. Örneğin İşhan Kilisesi'nde Başpiskopos Antoni'den mimari sorumlu, Dolishana Kilisesi'nde Diyakoz Gabriel'den sanatçı olarak bahsedilmesi, dini hizmette bulunan bazı din adamlarının yapının inşası sırasında da görev aldıklarını göstermektedir.

3. Mimar, Sanatçı ve Usta tasvirleri

Gürcü sanatının Orta Çağ, mimari taş bezemenin gelişimiyle karakterize edilmektedir (Aladashvili, 1977, s. 5). Hristiyanlaşmanın sembolü olan taş bezemelerde soylular ve yöneticiler çoğu zaman dini konular ve kutsal karakterler ile iç içe tasvir edilmiştir. Az örneği bulunan sanatçı tasvirleri de bu kompozisyonlar içerisinde yer almaktadır. Dolishana Kilisesi'nde karşımıza çıkan melek figürleri arasındaki sanatçı portresi bu bağlamda verilecek önemli örnektir. Bu kompozisyonlar, gerçekte var olan kişilerin kutsala adanmışlığının sembolüdür (Khundadze, 2009, s. 152.). Orta Çağ Gürcü kilise cephelerinde karşılaşılan mimar, sanatçı ve usta görüntüleri, taş bezeme programı içerisinde sıklıkla yer almıştır. İnşaatçı ve sanatçı figürlerinin temsil edildiği yapılara bakıldığında, yerlerinin kesin olarak belirlenmediği ve yerleşik bir ikonografinin mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Usta ve sanatçıların bu tasvirlerinin, baninin isteğinden ziyade kendi inisiyatiflerine bağlı olarak kilise cephelerine işledikleri düşünülmektedir (Hoştaria, Natlişvili & Tumanışvili, 2012, s. 95).

Orta Çağ Gürcü kiliselerinde taş bezeme ustaları, sanatçıları ve mimarları hakkında bilgi veren görsellerden en erken örneği, 545-586 yıllarında inşa edilen Mtsheta Kutsal Haç (Juvari) Kilisesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Yerel bağışçılar, yöneticiler ve kutsal kişilerin yoğun olarak tasvir edildiği kilisede diğer figürlere göre daha sade kıyafetler içerisinde, dua pozisyonunda dizlerinin üstünde oturan bir figür dikkat çekmektedir (Fotoğraf 4). Kilisenin güney cephesinde yer alan bu figürün, yapının mimarı olduğu düşünülmektedir (Hoştaria, Natlişvili & Tumanışvili, 2012, s. 96). Benzer bir sahne, 973 yılına tarihlendirilen Parhal Manastırı Kilisesi'nin batı cephesinde yer alan mazgal pencerenin kemer yüzeyinin kuzey köşesinde tekrarlanmıştır (Fotoğraf 5). Sade kıyafetler içerisinde orans duruşunda tasvir edilen küçük insan figürünün yanındaki “İsa Theodor’a merhamet etsin” yazısından yola çıkarak tasvirin, yapının mimarına ait olduğu görüşü kabul edilmiştir (Djobadze, 1992, s.

184; Giviasvili, 2019, s. 665; Korkut, 2019, s. 47). Skhvava, Trinity Kilisesi'ne (10.-11. yüzyıl başı) ait olduğu düşünülen ve bugün Oni Yerel Kültür Müzesi'nde (ონი მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი) bulunan, taş kabartmada ayakta duran ve ellerinde inşa malzemeleri tutan üç figür yer almaktadır. Bu figürlerin baş kısımlarında yer alan yazıtta soldan sağa “*Kvirike, Okropiri, Mikael*” isimleri okunmaktadır. Taş kabartmanın üzerindeki bir diğer yazıtta, “*Kutsal Üçlü, Okropiri ve çocuklarına merhamet eyle.*” yazılıdır (Hoştaria, Natlişvili & Tumanışvili, 2012, s. 107). Pileli uzun elbiseleri ile cepheden tasvir edilen figürlerin ellerindeki inşa aletlerinden ve yazıtlardan yola çıkarak bu figürlerin, kilisede görev almış olan zanaatkârlar olduğu düşünülmektedir (Fotoğraf 6). Svetitshoveli Manastırı'nın (1010-1029) kubbe kasnağının batı yüzeyinde benzer bir sahne ile karşılaşılmaktadır. Beş figürden oluşan bu sahnede, cepheden verilen figürlerden dördü uzun elbiseler içerisinde küçük boyutta tasvir edilmiştir. Ancak sahnenin başındaki figür, diğerlerinden boyut olarak daha büyüktür ve farklı kıyafetler içerisinde elinde inşa malzemesi tutmaktadır. Kilisede çalışan ustalara ait olduğu düşünülen bu sahnede figürler arasındaki kıyafet ve boyut farkı, çalışanlar arasındaki hiyerarşiyi akla getirmektedir (Fotoğraf 7).

937-958 yıllarına tarihlenen Dolishana Kilisesi'nde otoportre özelliği taşıyan farklı bir uygulama ile karşılaşılmaktadır. Kilisenin güney cephesinde pencere kenarındaki melek figürleri arasında madalyon içerisine bir figür yerleştirilmiştir (Fotoğraf 8). Yüzü tahrip olan figürün elleri dua pozisyonundadır ve altındaki yazıtta, “*Diyakoz Gabriel*” adı okunmaktadır (Djobadze, 1992, s. 64; Hoştaria, Natlişvili & Tumanışvili, 2012, s. 96; Hoştaria, 2021, s. 114). Kilisede üç ayrı yazıtta adı geçen Diyakoz Gabriel'den güney haç kolunda bulunan yazıtta, kilisenin inşaatında çalışmış olan sanatçı olarak bahsedilmektedir. Dolishana Kilisesi'nin mimarisi, taş bezemeleri ve kilise üzerinde bulunan yazıtlar incelendiğinde, biçimsel ve teknik olarak iki ayrı sanatçı grubunun kilisede çalıştığı görülmektedir (Djobadze, 1992, s. 64). Genellikle ayakta veya dua eder pozisyonunda verilen mimar ve sanatçı figürlerine, Svetitshoveli Manastırı'nda farklı bir anlayış getirilmiştir. Manastırın kuzey cephesinde inşa malzemesi (metre “L-square”) tutan bir el tasviri yer almaktadır (Fotoğraf 9). Tasvirin yanında bulunan yazıtta, yapının mimarının “*Arsukisdze*” adında biri olduğu tasvirin ise mimarın bilge elini simgelediği açıklanmaktadır (Hoştaria, Natlişvili & Tumanışvili, 2012, s. 109). Benzer bir tasvir, Tkobaerdi (Tkhabaerdi) Kilisesi'nin (10.-11. yüzyıl başı) batı cephesinde karşımıza çıkmaktadır. Oldukça tahrip olan tasvirdeki el, bir inşa malzemesini tutmaktadır (Gambaşidze, 1971, s. 105), (Fotoğraf 10).

Orta Çağ Gürcü mimarisinin Altın Çağı örneklerinden olan Öşk Manastırı Kilisesi'nin figürlü taş bezemeleri ve kilise cephesine kazınan zengin yazıtları, yapının inşasında çalışan mimar, usta ve sanatçılar hakkında bilgiler sunmaktadır. Daha önce değindiğimiz güney haç kolundaki bu yazıtta, “*Mimar Grigol*” ismi okunmuştur. Aynı isim kilisenin batı haç kolunun güneyinde yer alan ek mekândaki sekizgen sütunun batı yüzeyine işlenen figürün yanındaki, “*Mesih hizmetkârı Grigol'e merhamet etsin*” yazıtında geçmektedir (Winfield, 1968, s. 48; Hoştaria, Natlişvili & Tumanışvili, 2012, s. 98). Figür sade elbisesi içerisinde diz

çökmüş, elleri havada dua pozisyonunda tasvir edilmiştir (Fotoğraf 11). Yüzü tahrip olan figürün belirgin saç ve sakal modeli, uzun kollu, ayaklarına kadar uzanan elbisesi ve belindeki kemer detayı ile sanatçı ve inşaatçı tasvirleriyle benzerlikler göstermektedir. Bu nedenle yazıtta ismi geçen kişi ve bu figür birbiriyle özdeşleştirilmiştir. Kilisedeki bir diğer inşaatçı figürüyle, kubbe kasnağında karşılaşılmaktadır (Fotoğraf 12). Sütuncelerden birinin başlığında yer alan figür, sırtında kare bir taş blok taşımaktadır. Yüzü oldukça tahrip olan figür, uzun kollu sade kıyafetler içerisinde tasvir edilmiştir. Bazı araştırmacılar tarafından usta duvarcı olarak tanınan bu figür ile sütun üzerinde yer alan Mimar Grigol tasvirinin karıştırılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Mimar Grigol tasvirinin dua eder pozisyonunda ve önemli bir konumda verilmesi, keşiş kimliği ile ilişkilendirilmektedir (Winfield, 1968, s. 48).

Öşk Kilisesi'nin taş taşıyan duvarcı figürünün benzeri Korogo Kilisesi'nde karşımıza çıkmaktadır. 10. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen kilisenin kornişinde, yapının inşa süreci ve aşamaları sırasıyla tasvir edilmiştir (Fotoğraf 13). Kornişteki ilk iki sahne inşaatçıların ve duvar ustalarının taş ocağından taş çıkarmalarını ve kızaklarla taşıma anlarını göstermektedir. Üçüncü sahnede, inşaat için kullanılacak olan harcın hazırlanma anına, dördüncü sahnede ise çıkarılan kaba taşları taşıyan bir işçiye ve işçilere yemek ve su taşıyan kadın figürüne yer verilmiştir. Sahneler arasında yemek ve su taşıyan kadın tasvirine yer verilmesi ilk defa bu kilisede görülmektedir. Bu sahnelerde saç ve sakal modelleri benzer olan işçi figürleri aynı tarzda sade ve uzun elbiseler giymektedir. Beşinci sahnede yontulan ve küçük blok taşlar haline getirilen taşları taşıyan iki işçi figürü ile karşılaşılmaktadır. Diğer işçi figürleri ile benzer kıyafetlere sahip olan bu figürler uzun saçları ve sivri sakalları ile farklılık göstermektedir. Kilise cephelerinde bu sahnelere yer verilmesinin nedeninin, inşaatta ücretsiz çalışan işçi ve ustaları katkılarından dolayı onurlandırmak olduğu düşünülmektedir (Hoştaria, 2012, s. 1-9). Samtshe-Cavaheti bölgesindeki Sapar (Safari) Manastırı'nın Meryem Ana Kilisesi'nin (10. yüzyıl) doğu cephesindeki kornişin köşesinde, uzun elbisesi ile başı cepheden, gövdesi yandan verilmiş bir figür yer almaktadır. Yapının ustası olduğu düşünülen bu figür, diz çökmüş vaziyette elindeki inşa malzemesi ile çalışırken tasvir edilmiştir (Fotoğraf 14). İnşa sahnelerini görsel olarak sunan bu tasvirler, Orta Çağ inşaatçıların ve faaliyetlerini anlayabilmek açısından önem arz etmektedir.

Orta Çağ inşaatçıların ve duvar ustalarının inşa faaliyetleri sırasında tasvir edildiği bir diğer örnek Kutaisi Bagrat Katedrali'nin güney cephesinde karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 15). İnşa sırasında büyük bir taş bloğu taşıırken tasvir edilen işçi figürünün başı yana dönük, vücudu cepheden verilmiştir (Hoştaria, Natlişvili & Tumanışvili, 2012, s. 99-100). Sahne Korogo Kilisesi'nde görülen tasvirlerin tekrarı niteliğinde olup benzer özellikler göstermektedir. Duruşları ve sade kıyafetleri ile diğer figürlerden ayırt edilen inşaatçıların inşa malzemeleri ile birlikte tasvir edildiği çok sayıda örnek bulunmaktadır. 9. yüzyıla tarihlendirilen Ruisi Meryem Ana Kilisesi'nin güney cephesindeki pencere alınlığında, karşılıklı tasvir edilen iki inşa ustası, sade uzun kıyafetler içerisinde ellerinde inşa malzemeleri ile temsil edilmiştir (Hoştaria, Natlişvili & Tumanışvili, 2012, s. 96-97).

Ertatsminda Aziz Estate Kilisesi'nin (10. yüzyılın ilk yarısı) güney cephesinde yer alan inşaatçı tasvirinde figür ön tarafta bel hizasında birleştirdiği ellerinde bir inşa aleti tutmaktadır (Gomelaury, 1976, s. 62). Küçük boyutlu olan figür, orantısız vücut hatlarıyla cepheden verilmiştir (Fotoğraf 16). Aziz Estate Kilisesi ile aynı döneme tarihlenen Kartli, Mirtaşni (Mirtashn) Kilisesi'nin doğu ve batı cephelerinde birer figür yer almaktadır. Doğru cephedeki figür, uzun elbisesi ve dolgun sakalıyla elinde inşa malzemeleri taşıırken, batı cephedeki sakalsız figür elinde sürahi ve çömlek benzeri bir malzeme ile tasvir edilmiştir (Fotoğraf 17, Fotoğraf 18). Sakalsız ve genç görünen bu figürün, doğudaki diğer figürün yardımcısı olduğu düşünülmektedir (Gagoshidze, 1984, s. 129). Niakom Manastırı Kilisesi'ne (13. yüzyıl) ait olduğu düşünülen ve bugün manastır yakınındaki bir evin duvarında gömülü olan kabartmada, sade kıyafetler içerisinde orantısız vücut hatları ile bir figür tasvir edilmiştir (Fotoğraf 19). Elleri açık halde profilden verilen figürün yanındaki inşaat malzemelerinden kilisede çalışmış bir usta duvarcı olduğu anlaşılmaktadır (Winfield, 1968, s. 66).

Orta Çağ sanatçı, usta ve inşaatçıları genellikle kilise cephelerinde, pencere alınlıklarında ve kubbe kasnağında tasvir edilmiş ve bu örneklerin bir kısmına yukarıda değinilmiştir. Ancak usta ve inşaatçıların temsil edildiği yerler bu alanlar ile sınırlı kalmamış, az sayıda da olsa akroter ve çan kuleleri cephelerinde de yer bulmuştur. 13. yüzyılın sonlarına tarihlenen Saba (Sapara) Kilisesi'nin akroteri, Orta Çağ usta tasvirlerinin temsil edildiği farklı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün Samtshe-Cavaleti Tarih Müzesi'nde korunan akroterin bir yüzeyinde Aziz Saba, diğer yüzeyinde bir inşaatçı tasviri bulunmaktadır (Beridze, 1955, s. 50-59; Chitişvili, 2021, s. 540). Kemerlerle çerçeve içerisine alınan ve yanındaki yazıttan adının “*Pareza*” olduğu öğrenilen uzun sakallı inşaatçı, elinde çekiç ve gönye tutarken cepheden tasvir edilmiştir (Fotoğraf 20). İnşaatçı tasvirlerinin kilise cephelerinden çan kulelerinin cephelerine geçtiğini gösteren birçok örnek ile karşılaşılmalıdır. Zarzma Manastırı'nın ve Gergeti, Trinity Kilisesi'nin çan kulesi bu örneklerin başında gelmektedir. Zarzma Manastırı'nın (13. yüzyıl) çan kulesinin güneybatı kemerinde yer alan iki inşaatçı figürü, uzun elbiseler içerisinde ellerinde inşaat malzemeleriyle cepheden tasvir edilmiştir (Beridze, 1955, s. 113-117), (Fotoğraf 21). Benzer düzenleme, Trinity Kilisesi'nin (14. yüzyılın ilk yarısı) çan kulesinde karşımıza çıkmaktadır (Zakaraia, 1990, s. 205-217). Tek başına tasvir edilen inşaatçı figürü, benzer kıyafetler içerisinde elinde inşaat malzemeleri tutmaktadır. 14. yüzyıla tarihlenen Samtshe, Chule Manastırı'nın yıkılan çan kulesine ait olduğu düşünülen taş parça üzerindeki inşaatçı tasviri ise farklı bir düzenlemeye sahiptir (Beridze 1952 s. 152-156; 1955, s. 151). Genelde ayakta ve uzun kıyafetler içerisinde tasvir edilen inşaatçı figürlerinin aksine buradaki figür, pantolonlu olup süslü bir koltukta oturmaktadır. Oldukça tahrip olan figürün ellerinde inşaat malzemelerinin olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf 22).

Değerlendirme ve Sonuç

Orta Çağ Gürcü dini mimarisinde sanatsal özellikleri ve yoğun işçiliği ile ön plana çıkan taş bezeme programı, Gürcü sanatının gücünü simgelemektedir. Gürcü Orta Çağı'nın yaşandığı Tao-Klarceti bölgesinde ve Gürcistan topraklarında yükselen manastır kuruluşlarında karşımıza çıkan yüksek kalitedeki taş bezemeler, burada çalışan mimar, sanatçı ve inşaatçı gruplarının olağanüstü taş işçiliğine ve mimari tekniğe sahip olduklarını göstermektedir. Ancak bahsi geçen bölgelerdeki yapılarda çalışan mimar, sanatçı ve inşaatçı grubu hakkında çok az bilgi elde edinilmektedir. Etnik kökenleri tartışmalı olan bu grupların eğitimleri ve mesleki örgütlenmeleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Gürcü Orta Çağı'nın en parlak döneminin yaşandığı 10. yüzyılın ikinci yarısında, Gürcü Kralı Büyük David Kuropalat'ın (958-1001) emriyle Tao-Klarceti bölgesinde inşa edilen manastırların, mimari tekniğine ve taş işçiliğine bakıldığında, bu yapılarda kraliyet atölyelerine bağlı bir grup mimar ve sanatçının çalışmış olduğu anlaşılmaktadır. 10. yüzyılın sonlarında başkentin Bana'dan, Kutaisi'e taşınması ve burada inşa edilen yeni yapılarda, Tao-Klarceti'de görülen mimari tekniklerin ve bezeme programının birebir canlandırılması, başkentle beraber taşınan kraliyet atölyesinin ve kral için çalışan bir grup sanatçının varlığını bir kez daha düşündürmektedir.

Orta Çağ Gürcü taş bezeme ustaları, sanatçıları ve mimarları hakkında bilgi veren yazılı kaynaklar birkaç kronik ile yapı üzerinde yer alan yazıt ve görsellerden ibarettir. Gürcü tarihi hakkında metinler içeren Kartlis Tskhovreba, Basil Zarzveli tarafından kaleme alınan, “*Seropion Zarzveli'nin Yaşamı*” adlı el yazması ve Grigol Handzteli'nin hayatını ele alan yazma eser, dönemin kilise inşa faaliyetleri, mimar, sanatçı ve ustalar hakkında bilgi veren kısıtlı kaynaklardır. Bu dönem inşa edilen kiliselerin cephelerinde, pencere ve kapı çevreleri ile kubbe eteklerine kazınan isimler, dua yazıtları ve yapıların inşa kitabeleri, mimar, sanatçı ve ustalar hakkında bilgi veren bir diğer kaynağı oluşturmaktadır. Bu yazılı kaynaklar incelendiğinde etnik kökenleri ve kimlikleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmayan ancak mimar, duvar ustası, demirci ve marangoz gibi yaptıkları işler ile anılan birçok isme ulaşılmıştır. Özellikle Gürcü Orta Çağı'nın yaşandığı Tao-Klarceti bölgesindeki manastır kuruluşlarında bu yazıtlara çokça yer verilmiştir.

Yazıtlarla birlikte kilise cephelerinde sıklıkla karşılaşılan ve taş bezeme programı içerisinde yer alan figürlü tasvirler, mimar, sanatçı ve ustalar hakkında bilgi veren görsel kaynaklar olarak önem arz etmektedir. Orta Çağ Gürcü dini mimarisinde mimar, sanatçı ve inşaatçıları tasvir etme geleneği taş bezemenin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu figürlerin temsil edildiği dini yapılara bakıldığında taş bezeme programında yerlerinin kesin olarak belirlenmediği ve yerleşik bir ikonografinin mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Genellikle uzun sade bir elbise ve beline bağlanan kemerle aynı giyim tarzına sahip olan figürler, kısa üçgen veya yuvarlak uzun sakallarla tasvir edilmiştir. Figürler bazen giyim tarzlarından bazen yanlarında bulunan yazıtlardan veya inşaat araçlarından kolaylıkla tanınmaktadır. 9. yüzyıldan sonra Gürcü kiliselerinde rastlanan bu tasvirlerin, baninin isteğinden ziyade

sanatçıların kendi inisiyatiflerine bağlı olarak kilise cephelerine işledikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Orta Çağ Gürcü taş bezeme ustaları, sanatçıları ve mimarları hakkında bilgi veren yazılı ve görsel kaynaklar incelendiğinde, Hristiyanlığın yaygınlaşmasıyla artmaya başlayan manastır inşa faaliyetlerinde, kurucu ve yönetici görevini üstlenen din adamlarının aynı zamanda yapıda çalışan mimar, sanatçı ve işçi grubu içerisinde yer aldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Manastır inşa faaliyetlerinde yerli usta ve çırakların bulunmasının yanı sıra gezici usta gruplarının da bölgede faaliyet gösterdiği düşünülmektedir. Ayrıca elde edilen bilgiler ışığında, Orta Çağ Gürcü manastır inşaatı sürecinde inşaatın başında bir usta mimarın ve kâhyanın bulunduğu, ona bağlı bir grup sanatçı ve inşaatçının yapı faaliyetlerinde görev aldığı anlaşılmaktadır. Kimin kim olduğu hakkında detaylı bir bilgiye ulaşılamasa da yazıtlardan ve görsel kaynaklardan bu grup içerisinde bir hiyerarşinin olduğu görülmektedir. Ayrıca taş bezeme ustalarının, sanatçıların ve mimarların yazıtlarda yöneticiler ile anılması, görsel kaynaklarda tasvir edildikleri yerler ve tasvir edilmiş şekillerinden bu grubun toplum içerisinde yüksek bir sosyal statüye sahip olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Extended Summary

The development and change of stone decoration, which symbolizes the power of Georgian art and stands out in religious architecture with its artistic features and intense workmanship, is most clearly observed in the works created in the Middle Ages. There are examples of buildings with high-quality stonework and extraordinary architectural technique, particularly in the Tao-Klarjeti region, where the Middle Ages of Georgian art took place, and in the monastic establishments rising in a part of the Georgian territory. However, little is known about the groups of architects, artists, and builders who worked on these artistic buildings. No information is available about the education and professional organization of these groups, whose identities and ethnic origins are controversial. Nevertheless, in the second half of the 10th century, when Georgian architecture was at its heyday, the architectural techniques and ornamentation of the buildings built in the Tao-Klarjeti region and Kutaisi are very similar, suggesting the existence of a royal workshop and a specific group of artists working for the king.

The written sources providing detailed information about medieval Georgian stone decoration masters, artists, and builder groups include a few chronicles, building inscriptions, prayer inscriptions, and the names of artists engraved on the facades of buildings. Additionally, the images of craftsmen and artists seen on the building facades are included in these sources. Limited information about the church building activities of the period and the architect, artist, and craftsman groups can be obtained because of the reviews of manuscripts titled “*Kartlis Tskhovreba*”, “*The Life of Priest Grigol Handzteli*” and “*The Life of Seropion Zarzmel*”. These chronicles mention that clergymen, who acted as founders and administrators in monasteries, were also involved in the construction activities of monasteries. Many names were found in the building inscriptions, prayer inscriptions, and

inscriptions engraved on the facades of the churches. However, the inscriptions do not include any other information about these names, which are referred to as architects, masons, blacksmiths, and carpenters, suggesting that these craftsmen were among the local or itinerant builders. It is noteworthy that in some of the prayer inscriptions, the persons are referred to as priests, archbishops, deacons, and saints, which indicates that some clergymen were involved in the construction of the building. In addition to written sources, figural depictions, which are frequently seen on church facades, are important as visual sources that provide information about architects, artists, and craftsmen. When we look at the examples of these figures, which are included in the stone decoration tradition, it is understood that their location on the facades of the building is not precisely determined, and there is no established iconography. The figures usually have the same clothing style and are depicted with similar beard types. These figures are sometimes easily recognized by the way they were dressed, sometimes by the inscriptions or construction tools next to them. It is understood that these depictions were carved on the facades of the churches based on the artists' initiative rather than at the request of the owner.

This study aimed to obtain detailed information about the architects, artists, and stonemasons who participated in stone decoration in medieval Georgian religious architecture. In this context, the material data and sources obtained were examined in detail. Therefore, old written sources, inscriptions on the facades of the buildings, and visuals depicting the craftsmen and artists were examined, and a conclusion was attained by reviewing English, Georgian, and Russian sources on the subject. The examination of these sources failed to provide information about the ethnic origins, educational background, and professional organization of the architects, artists, and craftsmen. However, it was understood from these sources that the clergymen who assumed the role of founder and administrator in the monastery construction activities were also among the group of architects, artists, and workers working in the building, and that local masters and apprentices as well as traveling master groups actively participated in these activities in the region. In addition, during the construction of the monastery, there was a master architect and a foreman in charge of the construction, and a group of artists and builders under him carried out the construction activities. Finally, it was determined that there was a hierarchy among the master, artist, and builder groups, and that they stood out with their titles and religious identities and had a high social status.

Makaledeki Yazar Katkılarının Yüzde ile Gösterilmesi (Showing Author Contributions in the Article as Percent)				
	1. Sorumlu Yazar (Responsible Author)	2. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)	3. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)	4. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)
Çalışmanın Tasarlanması: (Conceiving the Study)	%70	%30		
Veri Toplanması: (Data Collection)	%70	%30		
Veri Analizi: (Data Analysis)	%70	%30	-	-
Makalenin Yazımı: (Writingup)	%70	%30		
Makale Gönderimi ve Revizyonu: (Submission and Revision)	%70	%30		
Çıkar Çatışması: (Competing Interests)	Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler. The authors declare that they have no competing			
* Not(e): Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur. (The signed original copy of the document is available in the journal process files archive)				

Kaynakça

- Aladashvili, N.(1977). Монументальная скульптура Грузии, Фигурные рельефы V—XI веков (Gürcistan'ın Anıtsal Heykeli. “5. – 11. yüzyıllara ait figürlü rölyefler”), Москва: Издательство Искусство.
- Aytekin, O.(1996). *Artvin'deki Mimari Eserler* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Bayram, F. (2003). *Bir 10. yüzyıl Elyazmasına Göre Rahip Grigol Handzta'nın Gezi Güzergahındaki Manastırların Mimarisi* (Doktora tezi). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Bayram, F.(2005). *Artvin'deki Gürcü Manastırlarının Mimarisi*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Beridze, V.(1955). Samtskhis Khurotmodzghvreba, XIII-XVI Sauk'uneebi, Tbilisi: Sakartvelos SSR Metsnierebata Ak'ademiis Gamomtsemloba. [სამცხის ხუროთმოძღვრება, XIII-XVI საუკუნეები] [Samtskhe Mimarisi, 13.-16. Yüzyıllar]
- Beridze, V.(1967). Dzveli Kartveli Ost'at'ebi: khurotmodzghvrebi, mkhat'vrebi, okromch'edlebi da k'aligrapist'ebi, Tblisi: Soviet Georgia Pub. [ძველი ქართველი ოსტატები : ხუროთმოძღვრები, მხატვრები, ოქრომჭედლები და კალიგრაფისტები], [Eski Gürcü ustalar: mimarlar, ressamlar, kuyumcular ve hattatlar].
- Beridze, V.(1974). Dzveli Kartuli Hurotmodzghvreba, Tbilisi: Gamomtsemloba Khelovneba. [ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება], [Eski Gürcü mimarisi].
- Chitişvili, N. (2021). General Overview of the Three-dimensional Architectural Models as Acroteria in Medieval Georgia, *Studia Ceranea* 11, s. 531-548.
- Djobadze, W.(1992). *Early Medieval Georgian Monasteries in Historic Tao, Klarjet'i, and Şavšet'i*, Germany: Franz Steiner Verlag Stuttgart.
- Eastmond, A.(2011). Messages, Meaning and Metamorphoses: The Icon of the Trasfiguration of Zarzma, A. Lymberopoulou (Ed.), *Images of the Byzantine world- visions, messages and meanings* (p.57-82). Routledge: Ashgate Pub.
- Gagoshidze, G. (1984). XIII s-is Darbazuli Ek'lesia Kvemo Kartlıdan, *İst'oriis, Arkeologiis, Etnografiisa da Khelovnebis ist'ori Seria*, 4, 116-136. [XIII ს-ის დარბაზული ეკლესია ქვემო ქართლიდან][Kvemo Kartli'den 13. yüzyıl Salonlu Kilise (Darbazuli Eklesia)]
- Gambaşidze, G.(1971). Ingushetis Krist'ianul Ek'lesiebshi (“Tkhaba-Erdi“ da “Elbi-Erdi“) Chat'arebuli Arkeologiuri K'vleva-Dziebis Angarishi. A.Apakidze, G. Gobedişvili, A. Kalandadze & G. Lomtadidze (Ed.), *Arkeologiuri K'vleva-Dzieba Sakartveloshi 1969 Ts'els* (p.104-108). Tbilisi.
- [ინგუშეთის ქრისტიანულ ეკლესიებში („თხაბა-ერდი“ და „ელბი-ერდი“) ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ანგარიში, არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საქართველოში 1969 წელს]
- [İnguşet'ya'daki Hıristiyan kiliseleri ("Tkhaba-Erdi" ve "Elbi-Erdi") Üzerine Arkeolojik Araştırma Raporu, 1969'da Gürcistan'da Arkeolojik araştırma]

- Gamq'relidze, D.(2014a). Leont'i Mroveli (The Lives of the Georgian Kings), S. Jones (Ed.), *Kartlis Tskhovreba A History of Georgia* (13-76).Tbilisi: ARTANUJI Publishing.
- Gamq'relidze, D.(2014b). Juansher Juansheriani (The Life of Vakht'ang Gorgasali), S. Jones, (Ed.), *Kartlis Tskhovreba A History of Georgia* (p.77-134). Tbilisi: ARTANUJI Publishing.
- Giviaşvili, I.(2005). The Zegani (Zaki) Church For the History of Triconch Type in Georgian Architecture (Doktora Tezi, G. Chubinashvili Institute of The History of Georgian Art, Tiflis). Erişim adresi: <https://khiflorenz.academia.edu/IreneGiviashvili>.
- Giviaşvili, I.(2019). *Parkhali, Pravoslavnaia énciklopediia* (C.LIV, p. 665-668). Moscow:Cerkovno-Naučnyj Centr. [Пархали. Православная энциклопедия], [Parhali, Ortodoks ansiklopedisi].
- Gomelauri, I. (1976). *Ertats'mindis T'adzris Arkit'ekt'ura*, Tbilisi: Sakartvelos SSR Rebata Ak'ademia.[ერთაწმინდის ტაძრის არქიტექტურა] [Ertasminda Katedrali'nin Mimarisi]
- Hoştaria, D., Natlişvili, N. & Tumanışvili, D.(2012). *Master Builders in Medieval Georgia*, Tbilisi: George Chubinashvili National Research Centre For Georgian Art History and Heritage Preservation. [მშენებელი ოსტატები შუა საუკუნეების საქართველოში], [Ortaçağ Gürcistan'ında usta inşaatçılar].
- Hoştaria, D.(2012). Medieval Architectural Design and Building Process According to the Sculptural Images in Korogo Church. R. Ousterhout, R. Holod & L. Haselberger (Ed.) *Masons at Work: Architecture and Construction in the Pre-Modern World* (p.1-9). USA: Center for Ancient Studies, University of Pennsylvania, Philadelphia.
- Hoştaria, D.(2021). Builders of the Churches of Tao-Klarjeti: Some Preliminary Notes. I. Giviaşvili & F. Akder (Ed.). *The Georgian Kingdom and Georgian Art Cultural Encounters in Anatolia in Medieval Period* (s.113-121). İstanbul: Koç university press.
- Hoştaria, D.(2023). *Medieval Georgian Churches A Concise Overview Of Architecture*, Tbilisi: Artanuji Publishing.
- Kadiroğlu, M. (1989). Doğu Anadolu'da IX-XI. Yüzyıl Manastır Toplulukları İşhan Manastırı (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kadiroğlu, M. (1997). Gürcü mimarlığı ve sanatı, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (C: 2, s.731-733). İstanbul, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Kadiroğlu, M.& İşler, B.(2010). *Gürcü Sanatının Ortaçağı*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Dağıtım Yayınları.
- Khundadze, T. (2009). Images of Historical Persons in Georgian Architectural Sculpture of the Middle Ages 6th through 11th century. P. Skinner& D. Tumanışvili (Ed.), *Vakhtang Beridze 1st International Symposium of Georgian Culture Georgian Art in the Context of European and Asian Cultures* (p.152-158). Tbilisi: Petite publishing house.
- Korkut, T. (2016). Artvin Ve Erzurum İllerindeki Bagrathl Dönemi Hristiyan Dini Mimarisinde Taş Bezeme, (Doktora Tezi). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/707709>
- Korkut, T. (2019). Tao-Klarceti bölgesi Hristiyan dini mimarisi plastik bezemelerinde orans duruş geleneği. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 43, 44-56.

- Merçule, G.(1903). *Zitie Sviatogo Giorgija Khanztijjskogo* (Marr, N.Trans.). Petersburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademii nauk Publ. [ЖИТИЕ СВ. ГРИГОРИЯ ХАНДЗТІЙСКАГО], [Handzte'li Aziz George'un Hayatı].
- Özkan, H.(2010). *Öşkvank Manastırı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Takaişvili, E. (1909). *Khristianskiye pamyatniki, Materialy po arkheologii Kavkaza, sobrannyye ekspeditsiyami Moskovskogo arkheologicheskogo obshchestva: Vypusk XII*. Moscow: Printing house of G. Lissner and D. Sobko.[Христианские памятники, Материалы по археологии Кавказа, собранные экспедициями Московского археологического общества : Выпуск XII],[Hristiyan Anıtları, Moskova arkeoloji topluluğunun keşif gezileri tarafından toplanan Kafkasya arkeolojisine ilişkin materyaller: Sayı XII].
- Takaişvili, E. (1952). *Arkheologicheskaya ekspeditsiya 1917-go goda v yuzhnyye provintsii Gruzii*, Tbilisi Publishing House of the Academy of Sciences of the Georgian SSR. [Археологическая экспедиция 1917-го года в южные провинции Грузии], [1917 Yılında Gürcistan'ın Güneyinde yapılan arkeolojik araştırmalar].
- Vachnadze, N. (1975). *Smrap'ion Zarzmelis Tskhovreba Rogorts Saist'orio Ts'karo*. Tbilisi: Tbilisi University Press. [სმრაპიონ ზარზმელის ცხოვრება როგორც საისტორიო წყარო], [Tarihi bir şahsiyet olarak Smrapion Zarzmeli'nin hayatı].
- Winfield, D.(1968). Some Early Medieval figure sculpture from North-East Turkey. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 31, 48.
- Yazar, T.(2018). Tao- Klarjeti Mimarlığında taş bezeme, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3, 303-397.
- Zakariaia, P. (1990). *Kartuli Khurotmodzghvreba: XI-XVIII ss.*, Tbilisi: Gamomtsemloba Ganatleba. [ქართული ხუროთმოძღვრება: XI-XVIII სს.] [Gürcü Mimarisi: XI-XVIII Yüzyıllar]

<http://maps.nekeri.net>

<https://atinati.com>

<https://angi.ge/saparis-monasteri/>

<https://ambrolauriskhma.ge/357239/>

<https://caucasianculture.blog/2020/03/09>

<http://www.saunje.ge/index>

Ekler

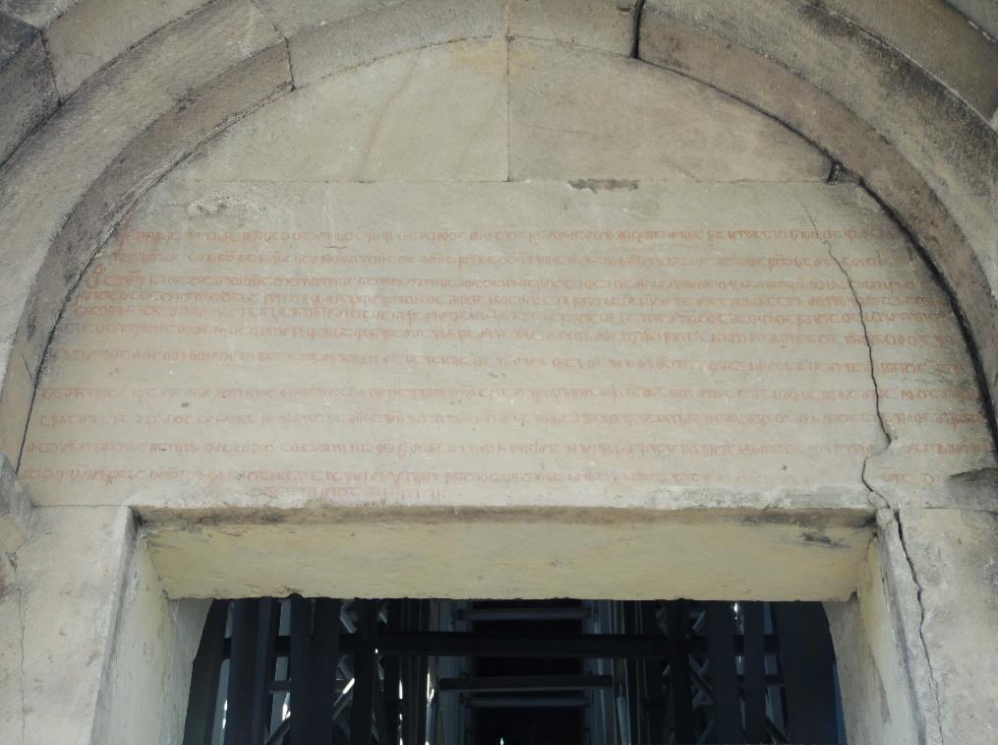

Foto 1: Öşk Manastırı Güney Haç Kolunda Giriş Alınlığında Kitabe (F. Celep, 2021)

Foto 2: İşhan Manastırı Batı Haç Kol, Güney Penceredeki Kitabe (F. Celep, 2021)

Foto 3: Haho Manastırı Kubbe Eteğindeki Yazıt (E. Takaişvili, 1952)

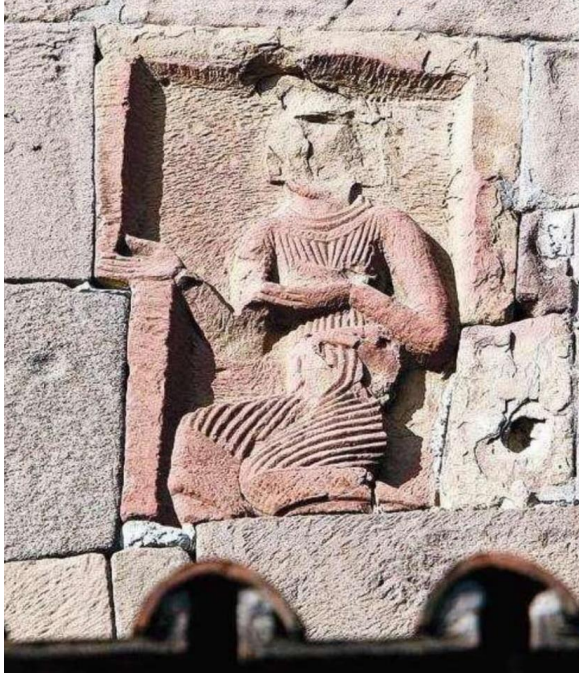

Foto 4: Mtsheta Kutsal Haç Kilisesi'nin Güney Cephesinde Yer Alan Figür (D. Hoştaria, N. Natlişvili, D. Tumanışvili, 2012)

Foto 5: Parhal Manastırı Kilisesi'nin Batı Cephesinde Yer Alan Mazgal Pencerenin Kemer Yüzeyi (F. Celep, 2021)

Foto 6: Trinity Kilisesi'ne Ait Olduğu Düşünülen Taş Levha
(<https://ambrolauriskhma.ge/357239/>)

Foto 7: Svetitskhoveli Manastırı, Kubbe Kasnağının Batı Yüzeyi
(<https://angi.ge/svetitskhovlis-sakatedro-tadzari>)

Foto 8: Dolishana Kilisesi, Güney Cephesi (<https://maps.nekeri.net/>)

Foto 9: Svetitshoveli Manastırı, Kuzey Cephesi (<https://atinati.com>)

Foto 10: Tkobaerdi (Tkhabaerdi) Kilisesi, Batı Cephesi
(<https://caucasianculture.blog/2020/03/09>)

Foto 11: Şişkilik Kilisesi, Ek Mekânda'daki Sekizgen Sütun (D. Winfield, 1968)

Foto 12: Öşk Kilisesi, Kubbe Kasnağı (<https://maps.nekeri.net/>)

Foto 13: Korogo Kilisesi, Batı Cephesindeki Korniş (<https://atinati.com>)

Foto 14: Sapar (Safari) Manastırı'nın Meryem Ana Kilisesi, Doğu Cephesindeki Korniş
(<https://angi.ge/saparis-monasteri/#jp-carousel-22279>)

Foto 15: Kutaisi Bagrat Katedrali, Güney Cephe (D. Hoştaria, N. Natlişvili, D. Tumanışvili, 2012)

Foto 16: Ertatsminda Aziz Estate Kilisesi, Güney Cephesi (I. Gomelauri, 1976)

Foto 17: Kartli, Mirtaşni (Mirtashn) Kilisesi, Doğu Cephesi (G. Gagoshidze, 1984)

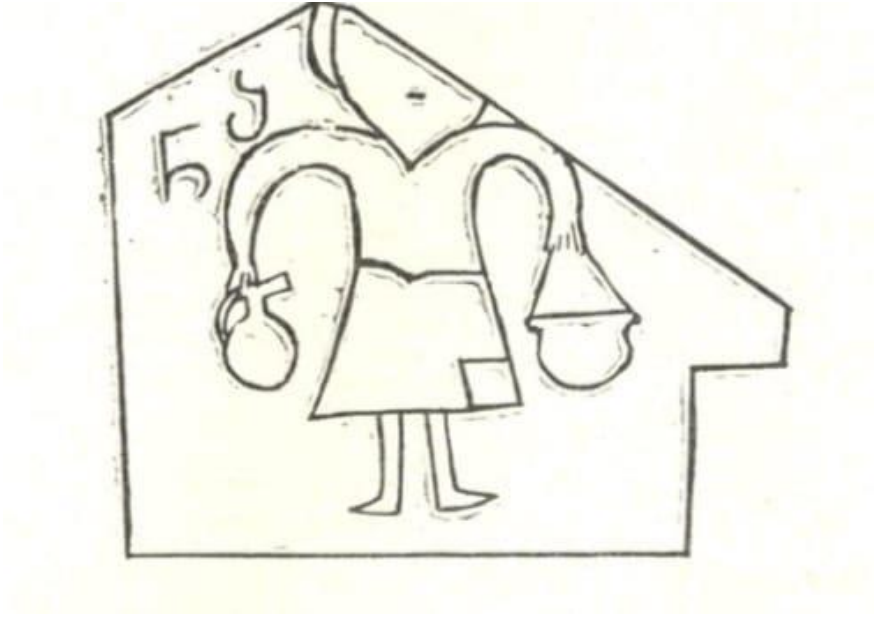

Foto 18: Kartli, Mirtaşni (Mirtashn) Kilisesi, Batı Cephesi (G. Gagoshidze, 1984)

Foto 19: Niakom Manastırı Kilisesi'ne Ait Olduğu Düşünülen Kabartma (D. Winfield, 1968)

Foto 20: Saba (Sapara) Kilisesi'nin Akroteri (N. Chitişvili 2021)

Foto 21: Zazma Manastırı, Çan Kulesinin Güneybatı Kemerli
(http://www.saunje.ge/index.php?id=201&option=com_content&Itemid=1&lang=ka)

Foto 22: Samtshe, Chule Manastırı, Çan Kulesine Ait Parça
(http://www.saunje.ge/index.php?id=670&option=com_content&Itemid=3&lang=ka)

Musa Yabgu bin Selçuk'un Sikkeleri (Selçuklu Sikke Basımının Erken Aşamaları Hakkında)

Б.Д. Кочнев, “Монеты Мусы Йабгу, сына Селджука (О ранних этапах селджукидского чекана)”, *Эпиграфика Востока*, XXVI, 2001, s. 34-51.

Çevirmen

Ekrem Kalan | ORCID: 0000-0002-7944-299X | ekremkalan@gmail.com

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/01m59r132>

Öz

1024-1029 yıllarına ait Kermine sikkeleri üzerindeki yazıtların analizi, Karahanlılar ile Selçuklular arasındaki ilişkilerin erken tarihini yeniden inşa etmeye ve Selçuklu İmparatorluğu'nun kurucularından Musa bin Selçuk'un siyasi kariyerinin bazı yönlerini aydınlatmaya olanak sağlamaktadır. Yazıtlar, 1024 ve 1028 yılları arasında Kermine bölgesinin, daha önce merkezi Mâverâünnehr'in Karahanlı hükümdarı Ali bin el-Hasan tarafından kendisine verilmiş olan Musa bin Selçuk'a ait olduğunu göstermektedir. Musa o kadar önemli hak ve imtiyazlara sahipti ki, Karahanlı hükümdarının adını bile anmadan kendi adına bakır sikke bastırabiliyordu. Bu durum, Selçukluların Kermine üzerindeki haklarının ellerinden alındığı yaklaşık 1029 yılına kadar sürmüştü.

Anahtar Kelimeler

Selçuklular, Selçuklu Nümismatiği, Musa Yabgu, Kermine, Fels

Atıf Bilgisi

Б,Д, Кочнев. “Musa Yabgu bin Selçuk'un Sikkeleri (Selçuklu Sikke Basımının Erken Aşamaları Hakkında)”. Çev. Ekrem Kalan, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 22 (Haziran 2025), 151-171.
<https://doi.org/10.23897/usad.1617821>

Geliş Tarihi	11.01.2025
Kabul Tarihi	28.05.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Musa Yabghu bin Seljuq's Coins (On the Early Stages of Seljuq Coinage Minting)

Б.Д. Кочнев, “Монеты Мусы Йабгу, сына Селджука (О ранних этапах селджукидского чекана)”, *Эпиграфика Востока*, XXVI, 2001, s. 34-51.

Translator

Ekrem Kalan | ORCID: 0000-0002-7944-299X | ekremkalan@gmail.com

Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of History, Antalya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/01m59r132>

Abstract

The analysis of inscriptions on coins minted in Karmina between 1024 and 1029 offers valuable insights into the early relationship between the Karakhanids and the Seljuqs, as well as shedding light on aspects of the political career of Musa bin Seljuq, one of the founding figures of the Seljuq Empire. The inscriptions reveal that from 1024 to 1028, the Karmina region was under the authority of Musa bin Seljuq, to whom it had previously been granted by the Karakhanid ruler Ali bin al-Hasan, who governed from central Transoxiana. Musa enjoyed such significant rights and privileges that he was able to issue copper coins in his own name, without even referencing his Karakhanid overlord. This situation continued until approximately 1029, when the Seljuqs appear to have lost their control over Karmina.

Keywords

Seljuqs, Seljuq Numismatic, Musa Yabghu, Karmina, Copper coins

Citation

Б,Д. Кочнев. “Musa Yabghu bin Seljuq's Coins (On the Early Stages of Seljuq Coinage Minting)”. Trans. Ekrem Kalan. *Journal of Seljuk Studies* 22 (June 2025), 151-171.

<https://doi.org/10.23897/usad.1617821>

Date of Submission	11.01.2025
Date of Acceptance	28.05.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	usad@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Bilindiği gibi Selçuklu Devleti'nin kurucuları Tuğrul Bey Muhammed ve Çağrı Bey Davud kardeşler (Mikail b. Selçuk'un oğulları) ve amcaları Musa Yabgu¹ b. Selçuk'tur. Gaznelilere karşı mücadeledeki ilk başarıları, özellikle Horasan'da sikke bastırmalarıyla dikkat çekiyordu. V.V. Bartold'un yazdığı gibi, Mes'ûd-ı Gaznevî'ye karşı Dandanakan'da (431/1040) kazanılan kesin zaferden önce bile, 428/1037'de Horasan'ın başkenti Nişabur'da Tuğrul Bey adına ve Merv'de Çağrı Bey adına sikkeler basıldı.² Nümismatik faaliyetini esas olarak Büyük Selçuklu sikkelerinin incelenmesine adanmış T. Hocaniyazov, Selçuklu sikkeciliğinin başlangıcı üzerine yazdığı özel bir makalede, bilinen en eski Selçuklu sikkelerinin 433/1041-42'de Tuğrul Bey tarafından bastırılan Nişabur dinarları olduğunu, yani Selçukluların kendi sikkelerini basmaya hemen değil, belli ki Dandanakan savaşından sonra başladığını belirtmiştir.³ Daha sonra aynı mesele G. G. Beradze tarafından ele alınmıştır. G. G. Beradze'nin makalesi, T. Hocaniyazov'un J. Smith ve F. Plunkett'in kendi çalışmasından daha önce yayınlanan ve 428/1036-37'de Nişabur'da basılan Tuğrul Bey'in dinarı gibi daha eski bir Selçuklu sikkesinden bahseden (ancak tanımlamayan) makalesinden habersiz olduğunu göstermektedir.⁴ Ancak bu (sikke), Selçuklulardan

¹ Bu "isim" el yazması kaynaklarda *بيغو* ve *بيغو* olarak geçmektedir ve uzmanlar tarafından daha da farklı şekillerde transkribe edilmektedir: Yabgu (Yabgu), Bigu, Baigu (Beigu), Paigu. S. G. Agacanov "yabgu" ve "baigu" ünvanları arasında ayırım yaparak ilkinin daha yüksek olduğunu düşünmektedir (Agacanov, 1969, s. 139-140). Oğuz ve Türkmenlerin ünvan bilimi ve onomastiği alanında uzman olmadığım için Türkolog S. G. Klyastorniy'e danıştım, o da yabgu biçiminin kendisine daha uygun göründüğünü nazıkçe bildirdi. Böyle bir ünvan, Oğuzlar (Türkmenler) dâhil olmak üzere Türkler arasında iyi bilinir ve genellikle kişileştirilir, yani bir tür isim görevi görür. Bu bağlamda, S. G. Klyastorniy'nin Oğuzlar (Türkmenler) hakkındaki başarılı formülasyonunu hatırlamakta fayda var. S. G. Klyastorniy, Türklerle ilgili olarak "ünvan ..., isimden ayrılmaz ve çoğu zaman ayırt edilemez" (Klyastorniy, 1986, s. 324). El yazması kaynaklarda, Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'in amcasından çoğu durumda Musa olarak değil, Yabgu olarak bahsedilir, yani ünvan neredeyse Müslüman adının yerini almış ve aslında taşıyıcısının tarihe girdiği bir isme dönüşmüştür.

² Bartold, 1963, II/I, s. 573; Bartold, 1968, V, s. 93. V. V. Bartold, İbnü'l-Esir'e atıfta bulunur, ancak bu yazar sikke hakkında hiçbir şey söylemez ve sadece Tuğrul Bey ve Çağrı Bey adına (okunan) hutbeden bahseder (İbnü'l-Esir, 1939, I, s. 369). Büyük olasılıkla V. V. Bartold, hutbe/sikke çiftinin ayrılmazlığına dair geleneksel (ve prensipte adil) fikirden hareket etmiştir: sikkeler var- demek ki hutbe de vardı, hutbe okundu- demek ki sikkeler de olmalıydı. Neredeyse her zaman olduğu gibi, büyük Rus oryantalist haklıydı ve 428/1037 Nişabur Selçuklu dinarları nihayet tespit edildi (bu konuya aşağıda değinilecektir).

³ Hocaniyazov, 1972, s. 155-159.

⁴ Smith ve Plunkett, 1968, II, p. 297; Beradze, 1985, XXIII, s. 48-49. G. G. Beradze İbnü'l-Esir'in Nişabur'da Tuğrul Bey adına okunan ilk hutbe için iki farklı tarih verdiğini vurgulamıştır: bir yerde MS 429, diğerinde ise MS Şaban 428. Sikke verileri erken tarihin güvenilirliği konusunda ikna edicidir (Beradze, 1985, XXIII, s. 48-49). Yıl konusunda gerçekten hiçbir şüphe yoktur. Ay konusunda ise, G. G. Beradze'nin de belirttiği gibi, el yazması kaynaklarda Şaban, Ramazan veya Zi'l-kade 429 h. olarak geçmektedir (Beradze, 1985, XXIII, s. 49, not 9). Daha kesin işaretler de vardır: Ebu'l-Hasan Beyhaki'ye göre Tuğrul Bey adına hutbe ilk olarak 428 Ramazanının ilk cuma günü, yani 7 Ramazan 428/24 Haziran 1037'de Nişabur'da okunmuştur (Bagirova, 1987, s. 53). Ebu'l-Fazl Beyhaki'ye göre, Selçuklu İbrahim Yınal, Sübaşı komutasındaki Gazne ordusunun Serahs yakınlarında yenilmesinden 20 gün sonra Nişabur'a

herhangi birinden bahseden en eski sikke değildir, daha da eskileri vardır. Aşağıda hem bu felslerin hem de daha sonraki dinarların açıklamaları yer almaktadır; bunların yazıtları, felsin doğru şekilde atfedilmesi açısından önemlidir.

Res. 1- Fels - Kermine 415/1024-25 yılı

1 a. Kermine 415/1024-25 yılı/ Fels⁵

Ön yüzde: Mu'izzü'd-devle; Arka yüzde: Yabgu

Ön yüzde ortada:

معز
الدوله

Üstte, büyük bir hilalin boynuzları arasında (Mu'izz kelimesindeki “ayn” bu şekilde okunur), sola dönük bir kılıcın altında bir halka. Daire, içteki çift (içte noktalı, dışta çizgisel) ve dıştaki tek çizgili kenarlar arasında:

لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Arka yüzde ortada: يابغو (iki halka arasında). Üstte yarım daire, altta yarım üçgen uçlu, altta aşağıya doğru okla çizilmiş yay. Daire, iç üçlü (çizgisel arasında noktalı) ve dış tek çizgili kenarlar arasında:

بسم الله صرب هذا الفلص بكرمينة سنة خمس عشر و اربعمئة

1 b. Kermine 415/1024-25 yılı/ Fels⁶

Ön yüzde No. 1 a gibi, ancak iç kenar üçlü (çizgiler arası noktalı).

yaklaşmıştır (Ebu'l-Fazl Beyhakî, 1969, s. 673), son olay ise Sadreddîn Hüseyinî'ye göre 6 Şaban 428/25 Mayıs 1037 tarihinde gerçekleşmiştir (Sadreddîn Ali el-Hüseyinî, 1980, s. 29). Ebu'l-Fazl Beyhakî'ye göre, Nişabur'a yaklaşan İbrahim Yinal şehre hemen değil, Nişabur soylularının toplantılarından sonra girmiştir (Ebu'l-Fazl Beyhakî, 1969, s. 673, sl.). Böylece, Ebu'l-Hasan Beyhakî'nin tarihi diğer yazarların tanıklıklarıyla doğrulanabilir. Muhtemelen, farklı kaynaklarda belirtilen farklı aylar farklı olayları kaydetmektedir: Şaban ayında Selçuklu ordusu Nişabur'a yaklaşmış, Şaban ayının sonunda veya Ramazan ayının başında şehre girmiş, bundan sonra (7 Ramazan) Tuğrul Bey adına hutbe okunmuş ve zi'l-kadede onun adının geçtiği ilk sikkeler basılmıştır. Her ne olursa olsun hem el yazması kaynakların verileri hem de özellikle parasal veriler, Selçuklu devletinin varoluş tarihinin alışlageldiği gibi 429/1038'den değil, 428/1037'den başlatmanın daha doğru olduğuna ikna etmektedir.

⁵ V. F. Tsapin'in özel koleksiyonundan (Semerkand).

⁶ Devlet Ermitaj Müzesi Nümismatik Bölümü, (bundan sonra GE olarak anılacaktır), Envanter No. 3017, 6239; Özbekistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü, (Semerkant), Envanter No. 1746; ilk kopya yayınlanmıştır: Fraehn, 1826, s. 133, No: 44.

Arka yüzde No. 1 a gibi, ancak dairesel ayak tam olarak yerleştirilmemiştir (son kelime عشر).

1 c. Kermine 415/1024-25 yılı/ Fels⁷

Ön yüzde ortada: معز الدولة Solda ucu sivri bir kılıç üzerinde, solda bir topuz (?) altında. Bir daire içinde, içteki çift (veya tek) ve dıştaki tek çizgi kenarları arasında:

لا اله الا / الله وحده / لا شريك له / نصر من الله

(Efsane bitkisel parşömenler şeklinde üç farklılaşmayla bölünmüştür).

Arka yüzde ortada: يوغو , Üstte yarım daire, altta yarım üçgen uçlu, (içte - boynuzları arasında halka olan bir hilal), sağda ve solda aşağıya doğru bir ok ucu üzerinde, aşağıda aşağıya doğru bir ok ile çizilmiş bir yay. Daire, içteki çift ve dıştaki tek doğrusal kenarlar arasında, No. 1 b gibi, ancak sonunda iki belirsiz işaret daha.

2. Kermine 417/1026-27 yılı/ Fels⁸

Ön yüzde: padişah; Arka yüzde: İnanç Kokuz (?)⁹

Ön yüzde ortada:

لا اله الا الله
وحده لا شريك له
پادشا

Üst bezeme, lejantta içteki çift ve dıştaki tek çizgisel kenarlar arasında, No: 1 a gibi, ancak tarih farklıdır: سبع و ع...

Arka yüzde ortada:

الله
اينانچ كوكو
ر (ن veya)

Üstteki kelime ve alttaki işaret iki halka arasındadır. Lejantta içteki üçlü (iki doğrusal arasındaki halkaların) ve dıştaki tek doğrusal halkalar arasında, Kur'an XXX, 3-4:

الله الامر من قبل و بعد (!) ويومئذ يفرح المؤمنون بنصر الله

3. Kermine 419/1028 yılı/ Fels¹⁰

Ön yüzde: Seyf; Arka yüzde: Yabgu Seyfü'd-devle¹¹

⁷ Örneklerden biri 1985 yılında Buhara Eyaleti'ndeki Kum-Sovtan'da bulunmuş ve Devlet Doğu Halklarının Sanatları Müzesi'nde (Moskova) muhafaza edilmektedir, diğeri ise 1989 yılında Semerkant Eyaleti'ndeki Koyçili-Tepa yerleşiminde bulunan ve Özbekistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü'nde muhafaza edilen bir hazinenin parçasıdır; hazine hakkında kısa bilgi için bk. Koçnev, 1990, s. 56-57; Atahocayev ve Koçnev, 1993, s. 62-63.

⁸ GE Env. No. 3097; yayın: Fraehn, 1855, s. 57, No: 90.

⁹ Köküz adı XIII. yüzyıla ait bir Uyğur belgesinde geçmektedir (*Drevnetnyurkskiy slovar*, Leningrad, 1969, s. 313), ancak Koktuz gibi başka okumalar da mümkündür. Bk. X. yüzyıldaki Baytuz adı (Ebu'l-Fazl Beyhakî, 1969, s. 282).

¹⁰ Bir örnek Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü'nde (Envanter No. 1472), diğeri GE'de (Envanter No. 3021) muhafaza edilmekte olup, bunlardan ikincisi yayınlanmıştır: Fraehn, 1826, s. 137, No: 59.

¹¹ Geleneksel olarak ön yüz, alanında kelime-i şehadetin ilk kısmının bulunduğu yüz, arka yüz ise alanında

Ön yüzde ortada:

محمد
رسول
الله
سيف

İçinde nokta bulunan bir parantezin üstünde. Lejantta, iç üçlü (doğrusal olanlar arasındaki halkaların) ve dış tek satırlık kenar arasında, No. 1 a gibi.

Arka yüzde ortada:

يبغو
سيف
الدولة

Üstte içinde nokta olan bir yarım daire, altta sola dönük bir kılıç. Lejantta, ön yüzde 1a'daki gibi çerçevelenmiş, ancak tarih farklı:

... تسع عشر و ار ...

4. Kermine 420/1029 yılı/ Fels¹²

Ön yüzde: Bahâ (?) ü'd-devle Cebraîl b. Muhammed

Ön yüzde ortada: Ortasında bir nokta bulunan çift eş merkezli bir daire, basım bilgisi ise bir dörtgen (içerisindedir):

بسم الله ضر / بهذا الفل / بكرمينه سنة / عشرين اربع ...

Bu karenin içine, onunla bir aç yapıacak şekilde, başka bir kare yerleştirilmiştir:

بها (٤) الد / ولة / جير نل / بن محمد
الله
محمد
رسول الله

Hepsi tek satırda (yer alır).

5. Kermine 420/1029 yılı/ Fels¹³

Ön yüzde: ilek; Arka yüzde: padişah.

Ön yüzde ortada: Kamçı (halat) şeklinde bir kenarda: ايلك Dairesel, içteki çift ve dıştaki tek doğrusal kenarlar arasında, No: 1a gibi.

Arka yüzde ortada:

İkinci ve üçüncü satırların arasında zikzak bir bezeme vardır. Bir daire içinde, içteki üçlü (çizgiler arasında noktalı) ve dıştaki tek çizgili kenarlar arasında, yazıtın okunamayan parçaları yer almaktadır.

Arka yüzde ortada: Kamçı (halat) şeklinde bir kenarda: بادشا Bir daire içinde, ön yüzde 1a'daki gibi çerçevelenmiş, ancak tarih farklı:

عشرين اربع (!)

kelime-i şehadetin ikinci kısmının bulunduğu yüz olarak kabul edilir. Bu tip felslerde, yanlardan birinin alanı kelime-i şehadetin ikinci kısmı için ayrılmıştır, ancak yine de bu taraf ön taraf olarak etiketlenmelidir, çünkü kelime-i şehadetin ilk kısmı da daire şeklinde de olsa buraya yerleştirilmiştir.

¹² GE, Env. No: 3091. Fels yayınlanmıştır (Fraehn, 1826, s. 136, No: 54), ancak yayıncı tarafından darp ettirenden bahsedilmemiştir.

¹³ GE, Env. No: 19248.

6. Herat 435/1043-44 yılı/ Dinar¹⁴

Arka yüzde: el-Melikü'l-Âdil Yabgu

Ön yüzde ortada, doğrusal kenarda:

قطع
لا اله الا
الله وحده
لا شريك له

Lejantta:

بسم الله ضرب هذا الدينار بهراة سنة خمس و ثلثين (!) و اربعمئة

Lejantta çizgisel bir kenarda, bir Kur'an efsanesinin parçaları yer almaktadır (Kur'an XXX, 3-4).

Arka yüzde ortada:

الله
محمد رسول الله
القائم بأمر الله
الملك العادل
يبيعو

Lejantta, iki tek çizgisel kenar arasında Kur'an IX, 33:

محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره على الدين كله و لو كره المشركون

7. Herat 439/1047-48 yılları/ Dinar¹⁵

Arka yüzde: el-Melikü'l-Âdil Ebu Ali el-Hasan b. Musa Yabgu

Ön yüzde ortada:

لا اله الا
الله وحده
لا شريك له
القائم بأمر الله

Üstte ortasında bir halka bulunan yarım daire, sağda ve solda ucu aşağıya bakan bir kılıç.

No: 6 gibidir, ancak tarih farklı: تسع و ثلثين و اربعمئة

Lejantta, doğrusal bir kenardadır. Kur'an XXX, 3-4.

محمد
رسول الله صلى
الله عليه الملك
العادل ابو على
الحسن بن موسى
يبيعو

Üstteki kelime iki nokta arasındadır. Lejantta, içteki çift (halkalı?) ve dıştaki tek doğrusal kenar arasındadır. Kur'an IX, 33.

¹⁴ A. G. Gayev'in özel koleksiyonundan sikke (Moskova). Herat dinarı hicri 435 tarihli, GE koleksiyonundan (olup), T. Hocaniyazov tarafından yayınlanmıştır (Hocaniyazov, 1979, s. 20, No: 73) muhtemelen yayınlanmış olana benzemektedir, ancak açıklamaya bakılırsa daha kötü muhafaza edilmiştir.

¹⁵ (Yazar, bu dipnotu boş bırakmıştır ve kaynağı tespit edilememiştir).

Res. 2. Dinar, Herat 435/1043-44 yılı

8. Herat 443/1051-52 yılı Dinar¹⁶

Arka yüzde: el-Melikü'l-Âdil Yabgu

Ön yüzde ortada No: 7 gibi, ancak üstte bir süsleme var, altta (halifeden bahsetmek yerine) başka bir süsleme var ve yanlarda hiçbir süsleme yok. Lejantta ise No: 6 gibidir, ancak tarih farklıdır: ثلث و اربعين و اربع مائة Kur'an XXX, 3-4.

Arka yüzde ortada:

محمد
رسول الله
القائم بأمر الله
الملك العادل
يبغو

Lejantta, No:7'deki gibi

9. Herat 446/1054-55 yılı Dinar¹⁷

Arka yüzde: el-Melikü'l-Muzaffer Mu'izzü'd-devle Yabgu

Ön yüzde ortada No:7'deki gibi عدل , ancak sağ üstte altı yapraklı bir rozet vardır ve sol taraf korunmamıştır. No: 6'daki gibi daire içine alınmıştır, ancak tarih farklıdır:

ست و اربعين و اربعمائة

Lejantta, Kur'an XXX, 3-4.

Arka yüzde ortada:

الله
محمد رسول الله
الملك المظفر
معز الدولة
يبغو

Üstteki kelime beş köşeli yıldızlar arasında, alttaki ise üç yaprak arasındadır. Bir daire içinde, tek yapraklı kenarlar arasında, Kur'an IX, 33.

Yukarıda anlatılan Kermine felslerinden bazılarını tarihsel bir yorum getiren ilk kişi, onlara özel bir bölüm (istoriko-numizmatikçeskiy ekskurs) ayıran M. N. Fyodorov olmuştur.

¹⁶ Aynı eser, s. 148-149, No: 2 (Yazar, bu dipnotu boş bırakmıştır ancak tercüman tarafından kaynağı tespit edilip, eklenmiştir).

¹⁷ Hocaniyazov, 1979, s. 149, No: 3.

O dönemde, 415/1024-25 tarihli Mu'izzü'd-devle lakaplı ve “Yabgu” isimli felsleri ve 419/1028 tarihli aynı isimli ve Seyfü'd-devle lakaplı felsleri biliyordu. Hem lakap hem de isim (“veya şerefli lakap”), M. N. Fyodorov tarafından özellikle İbnü'l-Esîr, Mîrhând ve Müneccimbaşî (gibi) el yazması kaynaklarda hakkında bazı bilgiler bulunan Yusuf b. Musa b. Selçuk'a atfedilmiştir. Bu kaynakların anlattıklarına göre, Maverâünnahir'in o zamanki Karahanlı Hükümdarı Ali Tegin, ilk olarak Mikail b. Selçuk'un oğulları Tuğrul ve Çağrı Beylere bir ittifak teklif ettiyse de Ali Tegin'in tüm teklifleri reddedildi ve bu da kardeşlere karşı düşmanlığını uyandırdı. Daha sonra Ali (Tegin), kuzenleri Yusuf b. Musa'yı kendi tarafına çekmeyi başarıp, tüm Türk askerlerini Yusuf'un hizmetine vererek, ona birçok toprak (ikta) bağışlayıp, “İnanç Yabgu” ünvanını verdi. Ali (Tegin), Yusuf'u Tuğrul ve Çağrı beye karşı yönlendirmeye çalıştığı anda itaat etmedi ve Ali Tegin'in emriyle öldürüldü. 420/1029 yılının hemen başında Mikail b. Selçuk'un oğulları, kuzenlerinin intikamını almak için büyük bir ordu toplayarak, Ali Tegin'i mağlup ettiler.¹⁸

M. N. Fyodorov adı geçen çalışmasını yazarken 417/1026-27'de darbedilen başka bir Kermine felsini dikkate almamıştı. Daha sonra bu sikke ve X. M. Fren tarafından yapılan yayımla tanışmış, bu sikkelerin üzerinde İnanç'ın adını keşfetmiş, aynı (yukarıda bahsedilen) Yusuf (b. Musa) ile ilişkilendirmiş ve 417/1026-27 Kermine basımını da ona atfetmiştir.¹⁹

M. N. Fyodorov, 415-419/1024-28 tarihli Kermine felsleriyle ilgili iki makalesinde de bunların Yusuf b. Musa'nın sikkeleri olduğundan şüphe etmemiştir. Aksine, İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilerin bu sikkelerin “gizemini ortaya çıkarmaya yardımcı olduğuna” ve “sırayla eski tarihçinin bilgilerini tamamladığına” ikna olmuştur.²⁰ Bu arada, hem “eski tarihçi” hem de onun kalem arkadaşları (meslektaşları) Mîrhând ve Müneccimbaşî bir konuda birleşirler: Yusuf ile Ali Tegin arasındaki yakınlaşma, Mahmûd-ı Gaznevî tarafından Maverâünnahir'in merkezinden geçici olarak uzaklaştırılan Ali (Tegin)'nin mülklerine (kendi bölgesine) geri dönmesinden sonra gerçekleşmişti. Bununla birlikte, (Gazneli) Mahmûd'un seferi kesinlikle güvenilir bir şekilde 416/1025²¹ yılına tarihlendirilmektedir. Yabgu'ya atfedilen en eski Kermine felsleri 415/1024-25 yıllarına kadar uzanmaktadır. M. N. Fyodorov, bu açık çelişkiyi esasen sessiz kalarak geçiştirmiş, yalnızca sikkelere bakarak Ali Tegin ile Yusuf arasındaki yakınlaşmanın 415/1024-25 gibi erken bir tarihte gerçekleştiğini söylemekle yetinmiştir.²² Tüm bu olaylardan çok daha sonra yazan bu üç tarihçinin de Selçukluların erken tarihiyle ilgili anlatımlarında birçok yanlışlık ve hatta bariz hatalar tespit edilmiştir. 415-419/1024-28 tarihli Kermine sikkelerinin Yusuf b. Musa'ya ait olduğunu tartışmasız bir şekilde kanıtlamayı başarabilseydi, M. N. Fyodorov'un bu düzeltmesini kabul etmek mümkün olabilirdi. Ancak onun bu bakış açısı sağlam olmayan bir temele dayanıyor- kesin ve koşulsuz bir şekilde Yusuf'a atfedilen “Yabgu” adı (veya “şerefli lakabı”).

M. N. Fyodorov'un 415-419/1024-28 yılları arasındaki Kermine felslerini Selçuklularla

¹⁸ Fyodorov, 1966, No: 3, s. 53-55; İbnü'l-Esîr, 1939, s. 366-367; Mîrhând, 1939, I, s. 455.

¹⁹ Fyodorov, 1972, s. 173-174.

²⁰ Fyodorov, 1966, s. 54.

²¹ Ebu Said Gerdizî, 1991, s. 102-104; Bartold, 1964, II/2, s. 491.

²² Fyodorov, 1966, s. 54.

ilişkilendirmesine katılmamak mümkün değildir. Bilindiği gibi, bu türden bir tuğra ya da tamga, bir yay ve yanına yerleştirilmiş bir okun şematik görüntüsüydü. Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonra Selçuklular tarafından basılan sikkelerde bu tuğra defalarca yeniden üretilmiş, bazen neredeyse tanınmayacak kadar sadeleştirilmiş ve hatta bazen küçültülmüş tuğra yarım daire, parantez vb.²³ şeklini aldığı bir oktan mahrum bırakılmıştır; ancak en azından bir örnekte, tam tersine, ok sayısı ikiye ulaşmaktadır.²⁴ 415/1024-25 yılına ait Kermine felslerinde, bir ok ile çekilmiş bir yayın gerçekçi tasvirine ek olarak (Karahanlı sikkeleri için oldukça olağan), iki oklu bir yarım daire, alt üçgen uçlu bir yarım daire (üzengiye andıran) ve 419/1028 tarihli felslerde - bir yarım daire ve bir parantez bulunmaktadır. 415/1024-25 tarihli felsler üzerine yerleştirilen içinde halka ve hilal bulunan üzengi şeklindeki figür, 439/1047-48 tarihli Herat dinarı üzerinde neredeyse birebir tekrarlanmıştır. Buna ek olarak, bu isim veya ünvanın *سعو* (nasıl okunursa okunsun) (bu tasvirlerin) Karahanlı sikkelerinde hiç görülmediği halde Selçuklular için oldukça olağan olduğunu göz önünde bulundurursak, 415/1024-25 ve 419/1028 tarihli Kermine felslerini basan kişinin Selçuklu kökenli olduğuna dair hiçbir şüphe kalmaz. Ancak XI. yüzyılda yaşamış olan Selçuklu soyundan gelenler arasında bu ismin *سعو* birden fazla taşıyıcısı vardı, bu nedenle M. N. Fyodorov'un Yusuf b. Musa'yı tercih etmesi keyfi olarak değerlendirilemez.

Açıkçası, Kermine sikkelerinde Yabgu olarak görünen kişinin daha güvenilir bir şekilde tanımlanması için bazı ek verilere ihtiyaç vardır. Sikkelerin bu konuda sağladığı tek veri, 415/1024-25 tarihli fels üzerinde Mu'izzü'd-devle lakabının bulunmasıdır. M. N. Fyodorov kendinden emin bir şekilde (ve herhangi bir argümana dayanmadan) Yabgu isminin taşıyıcısına atfetmiş ve ünvan ile isim sikke çemberinin farklı taraflarında yer almasına ve dolayısıyla hem bir kişiye hem de farklı kişilere atıfta bulunabilmesine rağmen diğer olasılıkları göz önünde bulundurmamıştır. Merkezî Maverâünnehir o dönemde Karahanlı Ali b. el-Hasan (Ali Tegin)'a bağlı olmasından dolayı, ya Ali (Tegin)'nin kendisi ya da (daha düşük bir ihtimalle) sikkelerde bir süre sonra adı geçen oğlu Yusuf, Yabgu'nun hükümdarı olarak hareket edebilirdi.

Bununla birlikte, Ali ve Yusuf'un bol (miktaradaki) çeşitli sikkelerinde, ilki (Ali) için Bahâü'd-devle ve Kutbü'd-devle, ikincisi (Yusuf) için Şemsü'd-devle lakapları görülürken, Mu'izzü'd-devle ünvanı belirtilmemiştir.²⁵ Son lakap erken dönem Karahanlı sikkelerinde görülür. Özellikle XI. yüzyılın başlarına ait İsficab (Sayram) ve Şaş dirhemleri üzerinde bulunmaktadır.²⁶ M. N. Fyodorov bunu, sikkeleri 415/1024-25'e kadar ulaşan, toprakları aynı dönemde Zerefşan Vadisi'ni içine alan ancak aslında Mu'izzü'd-devle lakabını taşıyan ve 404/1013-14'ten sonra sikkelerde hiçbir şekilde adı geçmeyen eski İsficab Hanedanı

²³ Hocaniyazov, 1979, s. 168, tabl. 1, No: 2-4, 6-13, 15, 17, 18, 20-24, 26, 27, 29, 36-38, 42, 49-51, 53-56, 58, 60-62, 66; s. 169, tabl. II, No: 79; s. 170, tabl. III, No: 140, 147, 172; s. 171, tabl. IV, No: 256, 257; s. 172, tabl. V, No: 283.

²⁴ Hocaniyazov, 1979, s. 170, tabl. III, No: 148.

²⁵ Kochnev, 1997, s. 19-32.

²⁶ Koçnev, 1995, 4, s. 219, 221, 223, 224, 227.

Matt'ın bir üyesi olan Muhammed b. Ali'ye²⁷ atfetmiştir.²⁸ 415/1024-25'ten sonra aynı ünvan, başka bir hükümdara, yani sadece Fergana sikkelerinden bilinen Karahanlı Abbas b. Muhammed b. Nasr'a ait sikke metinlerinde yeniden ortaya çıkmaktadır.²⁹ Bu nedenle, yeterince bol olan mevcut malzemeler, 415/1024-25 tarihli Kermine felslerinde kullanılan Mu'izzü'd-devle lakabını Karahanlılardan herhangi biriyle ilişkilendirmek için gerekçe sağlamaz. Dolayısıyla M. N. Fyodorov, Yabgu adını ve Mu'izzü'd-devle lakabını tek bir hükümdara atfederken açıkça haklıydı. Anonim "Sistan Tarihi"nde 432/1040, 443/1051, 444/1053 ve 448/1056 yıllarına dair, hâkimiyeti Herat ve Sistan'a kadar uzanan ve 443/1052 tarihinde oğlu Buri b. Mu'izzü'd-devle olarak adlandırılan Emir Yabgu'dan (Bigu olarak çevrilmiştir) bahsedilmektedir.³⁰ 446/1054-55 tarihli Herat dinarlarını bastıran kişi Mu'izzü'd-devle Yabgu'dur. Açıkça görüldüğü gibi, tüm bu durumlarda aynı Yabgu kastedilmekteyse de, "Sistan Tarihi"nin (Rusça) tercümanı L.P. Smirnov onu Musa b. Selçuk³¹ olarak, Herat sikkelerini yayınlayan T. Hocaniyazov ise Musa'nın oğlu Hasan olarak kabul etmektedir.³²

El yazması kaynaklarda her iki görüş için de dayanaklar bulunmaktadır. Horasan'ı nihayet Selçuklulara kazandıran 431/1040 yılındaki Dandanakan zaferinden sonra, henüz fethedilmemiş olanlar da dâhil olmak üzere, Selçuklular mülklerin paylaşımını gerçekleştirdiler. Muhammed Ravendî'ye göre, Musa Yabgu b. Selçuk bu paylaşıma göre Herat, Sistan ve Büst'ü³³ alırken, İmadeddin İsfahanî³⁴ ve Sadreddîn Hüseyinî'ye³⁵ göre Herat, Buşenc, Sicistan (yani Sistan) ve Gur, Hasan b. Musa b. Selçuk'a kalmıştır. Fahreddin Razî'nin bu paylaşım ile ilgili anlatımında Herat'ı Hasan Yabgu b. Musa almıştır.³⁶ Mirhând'a göre, Çağrı Bey Davud b. Mikail b. Selçuk Herat'ı kendi amcasına³⁷ yani Selçuk'un torununa değil, oğluna vermiştir. Tüm bu görece geç dönem yazarları, olayların çağdaşı olmayıp ikinci ya da üçüncü el malzemeler kullanmışlardır ki, bu da tutarsızlığı (sebebini) açıklamaktadır. Verdikleri bilgiler ancak Selçukluların yükselişine tanıklık eden Ebu'l-Fazl Beyhakî ve "Sistan Tarihi"nin ana bölümünün bilinmeyen yazarının anlattıklarıyla karşılaştırılarak doğrulanabilir. Maverâünnehir'den Horasan'a gelen ve Selçuklu Devleti'nin temelini atan Yabgu, Tuğrul Bey ve Çağrı Bey, Beyhakî'de sürekli birlikte görünmekte ve bunlardan ilki bir yerde doğrudan ikincisinin amcası olarak anılmaktadır.³⁸

²⁷ Fyodorov, 1966, s. 146.

²⁸ Koçnev, 1987, s. 159-160.

²⁹ Koçnev, 1979, 15, s. 120-121.

³⁰ Tarih-i Sistan, 1974, s. 343, 344, 349, 357.

³¹ Aynı yer, s. 466, primeç. 985. Bu aynı zamanda, özellikle L. P. Smirnova'nın atıfta bulunduğu ve esas olarak Sistan Tarihi'ne dayanan C. E. Bosworth'un bakış açıdır (Bosworth, 1968, 5, s. 51).

³² Hocaniyazov, 1979, s. 148, primeç. 1.

³³ Er-Ravendî, I, s. 354.

³⁴ İmadeddin İsfahanî, I, s. 322.

³⁵ Sadreddîn Ali el-Hüseyinî, 1980, s. 35.

³⁶ Fahreddin Razî, I, s. 349.

³⁷ Mirhând, 1939, I, s. 460-461.

³⁸ Ebu'l-Fazl Beyhakî, 1969, s. 676.

Ve “Sistan Tarihi”nde 448/1056 yılında (olaylarında) adı geçen Yabgu’nun, Tuğrul Bey ve Çağrı Bey ile birlikte Türkmenlerin Horasan’a hareketine ve Gazneli topraklarının fethine liderlik ettiği oldukça açıktır.³⁹ Sonuç olarak, Râvendî’nin anlatısı güvenilir olarak benimsenmeli ve Mu’izzü’d-devle lakabının taşıyıcısının Hasan b. Musa değil, Musa Yabgu b. Selçuk olduğu kabul edilmelidir.

Bununla birlikte, İsfahânî/Bundârî ve Hüseyinî’nin anlatıları da, Herat’ın doğrudan yöneticisinin Hasan olduğu anlamında, bir doğruluk payı içermektedir. Darbededinin el-Hasan b. Musa Yabgu olarak geçtiği 439/1047-48 tarihli Herat dinarlarının efsaneleri bizi buna ikna etmektedir. X. yüzyılın sonları ve XI. yüzyılın başlarına ait bol miktardaki erken Karahanlı sikkelerinin incelenmesinin gösterdiği gibi, aynı darphanenin farklı sikkeleri farklı hiyerarşi seviyelerini yansıtabilmektedir.⁴⁰ Mevcut durumda da benzer bir olgu söz konusudur: 435/1043-44; 443/1051-52, 446/1054-55 tarihli Herat dinarlarında Musa Yabgu’nun kendisi, 439/1047-48 tarihli sikkelerde ise oğlu ve vassalı Hasan yer almaktadır.

Benzer şekilde, Sicistan’da dirhemler ya bizzat Yabgu adına ya da Yabgu ile vassalı olan Saffârîlerden Sa’d b. Ahmed ve Nasr b. Ahmed’in adı anılarak ya da sadece Nasr adına basılmıştır.⁴¹ Kısacası, Musa tüm geniş mülkün sahibiydi, bazı bölgelerin doğrudan yöneticileri ise onun vasalları, daha düşük rütbeli yöneticilerdi: Sistan’da eski yerel Saffârî Hanedanının temsilcileri ve bir zamanlar Musa’nın oğlu Buri; Herat’ta diğer oğlu Hasan (bulunuyordu). Birçok el yazması kaynakta, Hasan b. Musa’nın Herat’a sahip olduğu gerçeği, Hasan’ın Musa’nın yerine geçtiği ve kendisinin de paylaşıma katıldığı şeklinde yansıtılmıştır. Bu arada, birincisinden daha yaygın olan ikinci versiyon bu şekilde doğmuştur.

Her halükarda Maverâünnehir’den Horasan’a gelen Türkmenlerin başında Musa Yabgu, Tuğrul Bey Muhammed ve Çağrı Bey Davud, bulunuyordu. Fahreddin Râzî’ye göre, Ali Tegin’in yönetiminde bu Türkmenler Keş ve Nahşeb çöllerinde yaşıyorlardı. Ancak Râzî, Davud, Ebu Talib (yani Muhammed) ve Hasan b. Musa’yı⁴² liderleri olarak adlandırır, ancak burada yine Hasan b. Musa ile Musa b. Selçuk konusunda karışıklık olduğu açıktır. Öyle görünüyor ki S. G. Agacanov Maverâünnehir’deki iki erken Türkmen grubundan birinin Muhammed, diğerinin Davud ve Musa tarafından yönetilmesi (hususunda) şüphe duymamaktadır.⁴³ Bilindiği gibi, Zerefşan’ın orta kesimlerinde, Semerkant ve Buhara arasında yer alan Kermine bölgesi, Moğol öncesi dönemlerde Keş ve Nahşeb Çölü olarak adlandırılan geniş Karşî bozkırına dönüşen bozkırlarla sınırdır (Nahşeb bölgesi bugünkü Karşî vahasına karşılık gelir).

Bu akıl yürütme sırasında, “lehte” argümanlar ağırlıklı olarak verilmiştir. (Peki) “karşı” argümanlar var mı? Önerilen kimliği kabul edersek, 415/1024-25 gibi erken bir tarihte hâlâ

³⁹ Tarih-i Sistan, 1974, s. 356.

⁴⁰ Koçnev, 1984, s. 112-115, 120-121.

⁴¹ St. Album, 1998, s. 69, No: A 1425, B 1425; p. 85, No:1669 A.

⁴² Fahreddin Razî, s. 348.

⁴³ Agacanov, 1969, s. 186.

Kermine'ye sahip olan Musa'nın en azından 448/1056-57 hatta 450/1058-59'a⁴⁴ kadar yaşadığı, yeğenleri Davud ve Muhammed'in ise sırasıyla 451/1059 ve 455/1063'te öldüğü anlaşılmaktadır. Ancak aslında ortada bir çelişki yoktur: Musa, Selçuk'un en küçük oğluydu ve Muhammed ile Davud'un babası Mikail onun ikinci oğluydu⁴⁵; Selçuk'un kendisi de nadir görülen bir uzun ömürlülükle karakterize olmuş ve 100 ya da 109 yaşında ölmüştür.⁴⁶

S. G. Agajanov el yazması kaynaklara dayanarak, Karahanlı Ali Tegin'in (Ali b. el-Hasan) ilk olarak İsrail (Arslan) b. Selçuk'un başını çektiği Türkmen grubuna ve ancak bu sonuncusu (İsrail), 416/1025'te Gazneli Mahmûd tarafından esir alındıktan sonra Musa, Muhammed ve Davud liderliğindeki başka bir Türkmen grubuna dayandığı sonucuna varmıştır.⁴⁷ Kermine'nin 415/1024-25 yıllarındaki felslerine bakılırsa, Ali Tegin'in onlarla yakınlaşması daha önce gerçekleşmiş ve içlerinden en büyüğü olan Musa'ya Kermine şehri ve çevresi verilmişti.

Bu sikkelerin basılması gerçeğinin de gösterdiği gibi, bu hibe, sadece kendi adına sikke basma gibi çok prestijli bir ayrıcalık ve bunların basımından elde edilen gelirin bir kısmını ya da tamamını elinde tutma gibi kazançlı bir hak da dahil olmak üzere önemli hak ve ayrıcalıkların verilmesini sağlamıştır. Ebu'l-Fazl Beyhakî'nin biraz daha sonraki olaylara dair anlattıkları, bu hibenin o dönemde ne anlama geldiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. 426/1035'te Yabgu, Tuğrul ve Çağrı, Gazneli Devleti sınırları içindeki Kuzey Horasan'a geldiklerinde, Gazneli sarayına başvurarak Nisa ve Ferava bölgelerinin kendilerine verilmesini talep ettiler ve bunun karşılığında "hükümdarın emrettiği her türlü hizmeti" yerine getirmeyi taahhüt ettiler.

Bir süre sonra Gazneli hükümeti onlarla görüşmek zorunda kaldı ve aralarında Farava'yı alan Yabgu adına da şikâyet mektupları hazırlandı. Selçuklular 428/1036'da Merv, Serahs

⁴⁴ 14. yüzyıl yazarı Yafî'ye göre, Yabgu, Gazneli Ferruhzad'ın (ölümü h. 451) ölümünden önceki yılın sonunda, yani 450'nin sonunda/1058-59'un başında büyük yeğeni Alp Arslan b. Davud tarafından Herat'tan çıkarıldı. Davud, Gazneli Ferruhzad'ın ölümünden önceki yılın sonunda (451'de öldü), yani 450'nin sonunda/1058-59'un başında (Minhacüddîn Ömer, 1881, II, s. 102, not 2). British Museum'da saklanan 446/1054-55 tarihli bir Herat dinarının etiketinde (Env. No: B 1536/01) düzenleyicisi için h. 432-456 tarihleri gösterilmektedir, ancak N. Lavik'in (?) son tarihi nereden bulunduğunu söylemek zordur. Her halükârda, İbnü'l-Esîr 456/1064'te Herat'ta Fahrü'l-Mülk Yabgu b. Mikail'den bahsetmektedir. Yeğeni Alp-Arslan'a karşı ayaklanan Mikail (İbnü'l-Esîr, 1939, s. 374). S. G. Agacanov, Çağrı Bey'in 1056 yılında Sistan'daki hutbeyi kendi adına çevirme girişiminin Musa'nın ölümüyle bağlantılı olduğunu öne sürmüştür (Agacanov, 1991, s. 242, not 40), ancak özellikle bu araştırmacının atıfta bulunduğu "Sistan Tarihi" böyle bir varsayım için gerekçe sunmamaktadır. Bu esere göre, Çağrı Bey adına hutbe 25 Rebiülevvel 448/12 Temmuz 1056'da okunmuş, ardından Yabgu yaptıklarını yüce hükümdar Tuğrul Bey'e şikâyet etmiş, ondan haklarının teyidini almış ve 14 Cemaziyelahir 448/29 Ağustos 1056'da bölgenin başkentine giren oğlu Buri'yi (ikinci kez) Sistan'a göndermiştir (Tarih-i Sistan, s. 355-357). Muhtemelen, aynı notta yer alan, Mu'izzü'd-Devle'nin Musa'nın oğlu Fahrü'l-Mülk'e ait olduğu ve Buri'nin de onun oğlu olduğu, yani Musa'nın torunu olduğu şeklindeki ifadeyle ilgili bir karışıklık da söz konusudur (Agacanov, 1991, s. 242, not 40).

⁴⁵ Er-Ravendî, I, s. 350.

⁴⁶ Sadreddîn Ali el-Hüseynî, 1980, s. 24, 172, primeç. 9.

⁴⁷ Agacanov, 1969, s. 189; Agacanov, 1991, s. 27.

ve Baverd'i, "en zor işlere" hazır "egemen birlikler" olarak hizmet etmeleri için bu bölgelerden alınan vergilerin "ücret olarak" kendilerine aktarılması şartıyla bırakmak istediler.⁴⁸ Söz konusu durumda Musa b. Selçuk'un Kermine ve çevresinden elde edilen gelirlerin tamamını (ya da önemli bir kısmını) alma hakkına sahip olduğu düşünülebilir.

Ancak Yabgu burada vergi muafiyetine sahip olsa bile, 415/1024-25 yıllarında Ali b. el-Hasan'dan bahsetmeden sadece kendi adına fels bastırdığı gerçeğine dayanarak bağımsızlığının derecesini abartmamak ve hatta statüsünü tamamen bağımsız olarak tanımlamamak gerekir: Erken dönem Karahanlı bakır sikkelerinde bir vassalın, otoritesini tanısa bile hükümdarından hiçbir şekilde bahsetmemesi alışılmadık bir durum değildir.⁴⁹

Şikâyet edilen vassal bir bey olan Musa b. Selçuk, efendisi (hükümdarı) Ali b. el-Hasan'a askerlik hizmeti yapmakla yükümlüydü. Bu arada, 416/1025 yılındaki olaylarla ilgili el yazması kaynakların anlatılarında, Mahmûd-ı Gaznevî'nin, Ali Tegin ve müttefiki İsrail b. Selçuk'a karşı askeri eylemlerde bulunduğunu ancak Musa ve yeğenleri hakkında hiçbir şey anlatılmadığı görülmektedir. Bu sessizliğin Orta çağ yazarlarının bilgi eksikliğiyle mi yoksa Musa'nın güvenilir bir vassal olduğu ve vassallık görevlerinden kaçtığı gerçeğiyle mi açıklandığını söylemek zordur.

Her ne olursa olsun, 416/1025'ten sonra, yani Gazneli birliklerinin geri çekilmesinden ve Ali b. el-Hasan'ın Maverâünnehir'in merkezine dönmesinden sonra bile Musa, Zerefsan vadisindeki konumunu korumuştur. Bu durum, 419/1028 yılında Kermine felslerinde Yabgu isminin bulunmasıyla kanıtlanmaktadır. Elbette, ismin oldukça yaygın kullanımı göz önüne alındığında, teorik olarak başka bir Selçuklu (hanedan üyesine)'ya atfedilebilir. Bununla birlikte, 415/1024-25 tarihli felslerde anılan Musa'yı hatırlatmaktan başka bir şey yapamayacağı için, Selçuklu soyundan gelen herhangi birinin şimdi bunu kullanması pek olası değildir: (Nitekim) aynı adı taşısa bile, açıkça başka bir referans biçimini tercih ederdi. 419/1028 tarihli felslerde Yabgu adının altında Seyfû'd-devle lakabı yer almaktadır; M. N. Fyodorov da bunu 415/1024-25'te Mu'izzü'd-devle lakabını sikkelerin üzerine koyan hükümdara atfetmiştir.⁵⁰ Bu lakabın böyle bir değişikliğe uğraması hiçbir şekilde ihtimal dışı değildir. Ancak kelimelerin sıralanışı endişe vericidir. Selçuklu sikkelerinde, en erken sikkelerden başlayarak, lakap olması gerektiği gibi isimden önce gelirken 446/1054-55 Herat dinarlarında Mu'izzü'd-devle Yabgu (ifadesi) yer almaktadır. Çoğu durumda aynı kelime sıralaması, 415-19 tarihli Kermine felslerinin geleneklerinde yer aldığı Karahanlı sikkelerinde⁵¹ de gözlemlenmiştir. Dolayısıyla Yabgu adı ve onu takip eden lakap Seyfû'd-devle büyük olasılıkla bir değil, iki farklı kişiye atıfta bulunmaktadır. E. Tsambaur, (B. Dorn'a göre) 419/1028 değil, 409/1018-19 tarihini vererek Seyfû'd-devle'nin Çağrı Tegin⁵² olduğunu öne sürmüş ve açıkça 406-07/1015-17 tarihli Buhara sikkelerinde adı ve/veya

⁴⁸ Ebu'l-Fazl Beyhakî, 1969, s. 576-577, 602, 617-618.

⁴⁹ Koçnev, 1984, s. 112-113.

⁵⁰ Fyodorov, 1966, s. 54.

⁵¹ Koçnev, 1993, s. 15.

⁵² Zambaur, 1968, I, s. 207, Anm. 1.

ünvanı yer alan Seyfü'd-devle Çağrı Tegin el-Hüseyn b. Mansûr'a atıfta bulunmuştur.⁵³ Ancak 407/1016-17'den sonra bu Karahanlı prensine ait bilinen herhangi bir sikke referansı bilinmemektedir. Seyfü'd-devle lakabı, Karahanlı Muhammed b. Nasr'ın sikkelerinde, özellikle 415/1024-25'te ilak dirhemlerinde de yazılmıştır, ancak Muhammed'in mülkleri her zaman Maverânnehir'in kuzeydoğu bölgeleriyle sınırlıydı.⁵⁴ Ancak asıl mesele bu değil, Karahanlı hükümdarının, ister el-Hüseyn b. Mansûr, ister Muhammed b. Mansûr ya da bir başkası olsun, Selçuklu Yabgusunu kendi hükümdarı olarak tanımayacağıdır. Seyfü'd-devle lakabının taşıyıcısını Selçuklu soyundan gelenler arasında aramak daha mantıklıdır. İbn el-İbri (Barebrey)'in⁵⁵ "Mücmelût-tevârih ve'l-kısas" adlı eserine ve Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye⁵⁶ göre, Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'in kuzeni İbrahim Yinal'ın böyle bir lakabı vardı. Selçuklu fetihlerinde önemli bir rol oynadı, başlıca Türkmen liderlerinden biri olarak toprakların bölünmesine katılmış, Kuhistan ve Cürcan'ı almış ve 450/1059'daki onun için ölümcül isyan sırasında yüce sultanın tahtını bile talep etmişti.⁵⁷ İbrahim Yinal'ın Horasan'da ortaya çıkmadan önceki akıbeti hakkında güvenilir bir bilgi yoktur, ancak Yabgu, Tuğrul ve Çağrı'ya Maverânnehir'de eşlik ettiği açıktır: onların önderliğindeki Türkmenler Harezm'e gitmek üzere oradan ayrıldıklarında, aralarında S. G. Agadjanov'a göre adlarını İbrahim Yinal'ın adından alan büyük bir "Yinalov", "Yinalian" (Yınallılar) grubu vardı.⁵⁸ Doğru, "Mes'ûd Tarihi"nde 429/1038⁵⁹ yılı olaylarıyla ilgili anlatıda İbrahim'in adı genç olarak geçmektedir, ancak böyle bir tasdiğe güvenmek gerekli değildir: Beyhakî'nin kendisi 45 yaşında hala genç sayılıyordu⁶⁰ ve Ali Tegin'in oğlu 426/1035'te⁶¹ "deneyimsiz genç" ve "zayıf çocuk" olarak adlandırılıyordu ancak 417/1026-27'de sikkelerde adı geçiyordu.⁶² Dolayısıyla, 419/1028 tarihli Kermine felsinde Musa'nın yeğeni Seyfü'd-devle İbrahim Yinal'ın, Musa Yabgu b. Selçuk'un vassalı olarak geçtiğini varsaymamızı engelleyen hiçbir şey yoktur.⁶³

İnanç Köküz'den (?) bahsedilen 417/1026-27 tarihli Kermine felsinin kime ait olduğunu belirlemek kolay değildir. Bu sikke M. N. Fyodorov tarafından Yusuf b. Musa'ya atfedilmişse de, yukarıda gösterildiği gibi, sikkeler üzerinde Yusuf'un Kermine'de kaldığına dair izler bulunmamaktadır. Selçuklu tarihi hakkında bize ulaşmayan erken (döneme ait) (XI. yüzyıl)

⁵³ Koçnev, 1995, s. 232-233, No: 412-417; s. 235, No: 444, 445.

⁵⁴ Koçnev, 1987, s. 120-123.

⁵⁵ Agacanov, 1969, s. 200-201, primeç. 1; s. 219, primeç. 1.

⁵⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 1968, s. 16.

⁵⁷ Agacanov, 1969, s. 213-219.

⁵⁸ Agacanov, 1969, s. 200, primeç. 1.

⁵⁹ Ebu'l-Fazl Beyhakî, 1969, s. 675.

⁶⁰ Ebu'l-Fazl Beyhakî, 1969, s. 35.

⁶¹ Ebu'l-Fazl Beyhakî, 1969, s. 548, 577.

⁶² B. Koçnev, 1997, s. 31, tabl. 2, No: 7.

⁶³ İbnü'l-Esîr, İbrahim Yinal'dan Tuğrul Bey'in amcasının oğlu olarak bahsederken (İbnü'l-Esîr, 1939, s. 372), Barebrey ise Yusuf'un oğlu olarak anlatır (Agacanov, 1969, s. 200-201, primeç. 1). Reşidüddîn'e göre Selçuk'un oğullarından birinin adı gerçekten Yusuf'tur (Sadreddîn Ali el-Hüseynî, 1980, s. 172, primeç. 10).

bir eser olan “Melik-nâme”yi kullanan Mîrhând, Tuğrul Bey ve Çağrı Bey’in paydaşı, Türkmenlerin üçüncü lideri (yani Musa b. Selçuk) İnanç-bek olarak adlandırmaktadır.⁶⁴ Musa Yabgu’dan 415/1024-25 ve 419/1028 tarihli Kermine felslerinde bahsedildiğine göre, 417/1026-27 tarihli Kermine sikkesinde de farklı bir biçimde, İnanç Köküz (?) olarak anılmış olması muhtemeldir. Aynı felsin diğer yüzünde padişah ünvanı yer almaktadır. Katalogdan anlaşıldığı kadarıyla T. Hocaniyazov ve onun Selçuklu sikke ünvanlarına⁶⁵ ilişkin listesine göre, bu ünvan Selçuklulara özgü değildir. Ancak sikke yazıtlarına ilk dahil eden Karahanlılar için oldukça yaygındır.⁶⁶ Padişah ünvanı, 420/1029 tarihli Kermine felsleri de dahil olmak üzere Ali b. el-Hasan’ın⁶⁷ sikkelerinde sıklıkla bulunur. Dolayısıyla, İnanç Köküz’ün (?) efendisi (hükümdarı) Ali’dir ve bu doğaldır.

Bahâ (?)’üd-devle Cebrail b. Muhammed’in (adının) bulunduğu 420/1029 tarihli başka bir Kermine felsini çözümlmek daha da zordur. O dönemde Zerefşan Vadisi’nde, Buhara’da, Semerkant’ta, İştihan’da ve Soğd’da basılan sikkelerde oldukça farklı kişiler görülür: Karahanlılar Ali b. el-Hasan ve oğlu Yusuf.⁶⁸ (Ayrıca) 415-19/1024-28’den beri Karahanlı çağdaşları arasında Cebrail b. Muhammed adını taşıyan kimse bilinmemektedir. Kermine Selçuklulara verildiğine göre, Cebrail’in onların arasında olması da muhtemeldir. Cebrail (Cebriil, Cibril), İncil’deki Gabriel isminin Arapçalaştırılmış şeklidir. El yazması kaynaklarda göre bilinen tüm Selçuk oğulları, farklı yazarlar farklı sayılar verse de, İncil kökenli isimlere sahiptir. Nitekim Reşidüddîn oğullarından beşinin (İsrail, Mikail, Musa, Yusuf ve Yunus), Ravendî dördünün (İsrail, Mikail, Yunus ve Musa), Barebray ise üçünün (Mikail, Musa ve Arslan, yani İsrail) ismini verir.⁶⁹ Selçuk’un kendisi de sonradan Müslüman olmuştu ve İslam’ı kabul ettikten sonra, genel olarak Müslüman çevrelerde ve özellikle de yeni Müslüman olanlar arasında çok popüler olan Muhammed Peygamber (SAV)’in adını almış olması oldukça muhtemeldir. Eğer öyleyse, Cebrail b. Muhammed, bilinen el yazması kaynaklarda adı geçmeyen bir başka Selçuklu oğlu olabilir. Bunda imkânsız bir şey yoktur: Selçukluların başlangıçta kendi tarihsel gelenekleri yoktu (ve olamazdı), bu yüzden tarihlerinin erken dönemleri hakkındaki bilgiler az, çelişkili ve hatta yanıltıcıdır. Cebrail’in kökenine dair önerilen versiyon daha da kabul edilebilirdir çünkü Selçuk’un en az iki oğlunun -İsrail⁷⁰ ve şimdi ortaya çıktığı üzere Musa Yabgu- kesinlikle Ali b. el-Hasan’ın hizmetindeydi.

Bu versiyonda ısrar etmenin gerekli olmadığını söylemeye gerek yok, bu yüzden Selçuklulardan bahseden Kermine felsleri serisinin 419/1028 veya 420/1029 sikkeleriyle sona erip ermediği açık değildir. Her halükarda, 420/1029 tarihli Kermine fels türlerinden birinin (No. 5) artık hiçbir şekilde Selçuklularla bağlantılı olmadığı açıktır. Üzerinde yer

⁶⁴ Mîrhând, 1939, s. 457.

⁶⁵ Hocaniyazov, 1977, s. 110-117.

⁶⁶ Gafurov, 1987, s. 74.

⁶⁷ Koçnev, 1995, s. 251, No: 704; s. 252, No: 710, 713, 723-725.

⁶⁸ Koçnev, 1997, s. 31-32, tabl. 2.

⁶⁹ Sadreddîn Ali el-Hüseynî, 1980, s. 172, primeç. 10.

⁷⁰ Agacanov, 1969, s. 187-190.

alan ilek (ön yüz) ve padişah (arka yüz) ünvanlarından ilki kesinlikle Ali b. el-Hasan'a⁷¹ aittir, ikincisinin sikke üzerindeki aidiyeti hiçbir şekilde belirtilmemiştir, ancak bu belirtilmeme durumu onun da Ali'ye atıfta bulunduğunu düşündürmektedir. 415/1024-25 yılına kadar Kermine'de hiç darphane yoktu⁷² ve 420/1029'dan sonra birkaç yüzyıl boyunca burada sikke üretimine devam edilmedi.⁷³ Nispeten küçük ve kısa ömürlü bir seri olan Kermine felslerinin ortaya çıkışı, muhtemelen geçici bir ekonomik ihtiyaçtan ya da Kermine'nin kısa süreli bir refah döneminden kaynaklanmamıştır. Daha ziyade, bunların basılmasının nedenleri daha farklı bir düzlemde aranmalıdır. Felslerin basımı, Kermine'nin Selçuklulara verilme süresi boyunca devam etmiş ve Selçuklular Kermine üzerindeki haklarından mahrum bırakıldıklarında, burada tamamen Karahanlı felsleri basılmıştır. Başka bir deyişle, bu son sikkeler, Kermine'nin Selçuklulara verilme dönemini ve Karahanlılar yönetimi sırasında Kermine darphanesinin faaliyetlerini sembolik olarak sona erdirmiştir. Yukarıda anlatılanlar şu şekilde özetlenebilir. İncelenen sikkelerin gösterdiği gibi, 415/1024-25 ve 419/1028'de ve muhtemelen 417/1026-27'de Kermine bölgesi Selçuklu Mu'izzü'd-devle Musa Yabgu b. Selçuk'a aitti. Zerefşan havzasının bu kısmı, merkezi Maverâünnehir'in Karahanlı hükümdarı Ali b. el-Hasan tarafından kendisine verilmişti. Musa burada o kadar önemli hak ve imtiyazlara sahipti ki, Karahanlı hükümdarının adını anmadan sadece kendi adına sikke (sadece bakır olanları) bastırabiliyordu. Musa 419/1028'de bu hakları başka bir hükümdarla, Seyfü'd-devle lakabını taşıyanla, yani muhtemelen yeğeni İbrahim Yınal ile paylaştı. 420/1029'da Kermine bölgesi muhtemelen Musa'nın kardeşi olan Cebail b. Muhammed tarafından yönetiliyordu. En geç 420/1029'da Selçuklular Kermine üzerindeki haklarından mahrum bırakıldılar.

Dolayısıyla küçük bir grup Kermine felsi, Karahanlılar ile Selçuklular arasındaki ilişkilerin ve Selçuklu İmparatorluğu'nun kurucularından Musa b. Selçuk'un erken dönem siyasi kariyerinin el yazması kaynaklarda yer almayan ve bilinmeyen sayfalarını açmaktadır.⁷⁴

⁷¹ Koçnev, 1997, s. 22.

⁷² Doğrusu, Tsambaur (H. M. Fren'e atıfta bulunarak) 389/999 tarihli bir Gazneli Kermine dirheminden bahseder (Zambaur, 1968, I, s. 207), ancak burada açıkça bir yanlış anlama vardır: Maverânnehir'in merkezi için güvenilir bir Gazneli sikkesi hiç bilinmemektedir ve 389/999 için tarihsel olarak imkânsızdır. Çünkü o dönemde Mahmûd-ı Gaznevî gücünü Zerefşan Vadisine yaymaktan başka bir şeyle meşgul idi.

⁷³ E. Zambaur, son Kermine sikkesini 424/1032-33 felsi olarak adlandırır (Zambaur, 1968, I, s. 207), ancak aslında Debusiye'de darbedilmiştir. (Koçnev, 1995, s. 274). Bu nedenle, 420/1029 felsinden sonra Kermine'de basılmış bir sonraki sikkeleri 955/1548-49 Şeybanî tamgalıdır (Davidoviç, 1992, s. 316, No: 1433-1436). (Bunun dışında) h. 91 veya 92 yılına ait yayınlanmamış bir Kermine bakır sikkesinden haberdarım.

⁷⁴ 415-20/1024-29 tarihli Kermine felsleri 1992 tarihli makalemin konusuydu (Koçnev, 1992, s. 31-32). (Bu çalışma) Bir yayın için tasarlanan ancak başka bir yayında yayınlanan bir makalenin temelini oluşturdu (Koçnev, 1998, s. 5-15). Nispeten geniş bir okuyucu kitlesine yönelik olan bu makalenin özgünlüğü, karakterini (özellikle sikke tanımlarının olmaması), hacmini ve diğer pek çok şeyi belirledi. Bu nedenle, aynı konuyu gerekli bütünlükle tekrar ele almanın mümkün olduğunu düşündüm.

Kaynakça

- Agacanov, S. G. (1969). *Oçerki istorii oguzov i turkmen Sredney Azii IX-XIII vv.* Aşkabad.
- Agacanov, S. G. (1991). *Gosudarstvo Sel'cukidov i Srednyaya Aziya v XI-XII vv.*, Moskva.
- Atahocayev, A. H. ve Koçnev, B. D. (1993). Dva klada kufişeskih monet iz Uzbekistana, - v: *Bartol'dovskiye çteniya, God desyatiy, Tezisi dokladov i soobşçeniy*, Moskva.
- Bagirova, S. G. (1987). Soçineniye "Tatimma 'Sivan el-Hikme' el-Beyhakî kak obrazets srednevekovogo entsiklopedičeskogo spravoçnika, Taşkent.
- Bartold, V. V. (1963). "Oçerk istorii turkmenskogo naroda", - v: Soç. T. II, Ç. I, Moskva.
- Bartold, V. V. (1964). "Ali-tegin" - v: Soç., T. II, Ç. 2, Moskva.
- Bartold, V. V. (1968). "Dvenadsat' leksiy po istorii turetskih narodov Sredney Azii", - v: Soç. T. V, Moskva.
- Beradze, G. G. (1985). "O naçale monetnogo çekana v gosudarstve Sel'cukov", - v: *Numizmatika i epigrafika Vostoka*, XXIII, Leningrad, s. 48-49.
- Bosworth, C. E. (1968). *The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)*, in: *The Cambridge History of Iran*, Vol. 5, Cambridge.
- Davidoviç, Ye. A. (1992). *Korpus zolotih i serebryanih monet Şeybanidov (XVI v.)*, Moskva.
- Drevnetyurkskiy slovar' (1969). Leningrad.
- Ebu Said Gerdiżi (1991). *Zeynü'l-ahbâr, Ukraşeniye izvestiy, Razdel ob istorii Horasana*, Per. s pers. A. K. Arends, Taşkent.
- Ebu'l-Fazl Beyhakî (1969). *İstoriya Masuda (1030-1041)*, Pers., vved., komm, i pril. A. K. Arends, İzd. 2-ye, dopolnennoye, Moskva.
- Er-Ravendî, Rahatü's-sudur, İzvleç. v per. A. A. Romaskeviça, - v: MİTT, T. I.
- Fahreddîn Razî, Câmiü'l-ulum, İzvleç. v per. S. Volina, - v: MİTT, T. I.
- Fraehn, M. (1826). *Recensio numorum muhammedanorum...*, Petropoli.
- Fraehn, M. (1855). *Nova supplementa ad Recensionem numorum muhammedanorum...*, Petropoli.
- Fyodorov, M. N. (1966). "İz istorii vzaimootnoşeniy karahanidov i sel'cukidov do obrazovaniya sel'cukidskogo gosudarstva (İstoriko-numizmaticheskiy ekskurs)", - v: *Obşçestvenniye nauki v Uzbekistane*.
- Fyodorov, M. N. (1972). "Politicheskaya istoriya Karahanidov v kontse X-naçale XI v. - v: *Numizmatika i epigrafika*, X, Moskva.
- Gafurov, A. (1987). *İmya i istoriya - Ob imenah arabov, persov, tacikov i tyurkov*, Moskva.
- Hocaniyazov, T. (1972). "K voprosu o naçale monetnogo çekana v gosudarstve Velikih Sel'cukov", - v: *Numizmatika i epigrafika*, X, Moskva.
- Hocaniyazov, T. (1977). *Denejnoye obraşçeniye v gosudarstve Velikih Sel'cukov*, Aşkabad.
- Hocaniyazov, T. (1979). *Katalog monet gosudarstva Velikih Sel'cukov*, Aşkabad.
- İbnü'l-Esîr (1939). *El-Kâmil fi't-Tarih*, İzvleç. v per. İ. N. Lemanov ve S. Volin, - v: *Materiali po istorii turkmen i Turkmenii*, T. I, Moskva-Leningrad.
- İmadeddîn İsfahanî, *Nusret'ül-fetre ve usretü'l-katre (v sokraşçenii al-Bundarî)*, İzvleç. v per. S. Volina, - v: MİTT, T. I.
- Klyaştorniy, S. G. (1986). "Formi sotsial'noy zavisimosti v gosudarstvah kočevnikov

- Tsentral'noy Azii (konets I tisyacheletiya do n.e. - I tisyacheletiya n.e.", - v: *Rabstvo v stranah Vostoka v sredniye veka*, Moskva.
- Koçnev, B. (1997). "Histoire de 'Ali Tegin, souverain qarakhanide de Boukhara (XIe siècle), vue à travers les monnaies", - en: *Cahiers d'Asie centrale*, No: 5-6, Tachkent-Aix-en-Provence, s. 19-32.
- Koçnev, B. D. (1979). "Zametki..., Ç. 2, - v: *İstoriya material'noy kul'turi Uzbekistana*, Vıp. 15, Taşkent.
- Koçnev, B. D. (1984). "K metodike issledovaniya rannekarahanidskih monet kak istoričeskogo istočnika", - v: *İstočnikovedeniye i tekstologiya srednevekovogo Blijnego i Srednego Vostoka (Bartol'dovskie čteniya -1981)*, Moskva.
- Koçnev, B. D. (1987). "Zametki po srednevekovoy numizmatike Sredney Azii", Ç. 8, - v: *İstoriya material'noy kul'turi Uzbekistana*, Vıp. 21, Taşkent.
- Koçnev, B. D. (1990). "Klad felsov X-XI vv. iz Samarkandskoy oblasti", - v: *Arheologiya Sredney Azii*, Tezisi dokladov, Taşkent.
- Koçnev, B. D. (1992). "Drevneyšiy monetı s upominaniyem sel'cukidov", - v: *Kratkiye tezisi dokladov numizmatičeskoy konferentsii*, SPb.
- Koçnev, B. D. (1993). *Karahanidskiye monetı: İstočnikovedčeskoye i istoričeskoye issledovaniye*, Avtoreferat diss. na soisk. uç. stepeni doktora ist. Nauk, Moskva.
- Koçnev, B. D. (1995). "Svod nadpisey na karahanidskih monetah: antroponimi i titulatura (Çast' 1)", - v: *Vostočnoye istoričeskoye istočnikovedeniye i special'niye istoričeskiye distsiplini*, Vıp. 4, Moskva.
- Koçnev, B. D. (1998). "Naçal'niy etap sel'cukidskoy çekanki", - v: *Moneta: Mejdunarodnyy numizmatičeskiy al'manah*, Vıp. 5, Vologda.
- Minhacüddîn Ebu Ömer-i Osman (1881). *Tabakat-ı-Nasiri: A General History of the Muhammadan Dynasties*. Transl. by H. G. Raverty, Vol II, London.
- Mîrhând (1939). *Ravzatü's-safa*, İzvleç, v per. pod red. A. A. Romaskeviça, - v: MİTT, T. I, Moskva-Leningrad.
- Sadreddîn Ali el-Hüseynî (1980). *Ahbarü'd-devletü's-Selçukiyye (Zübdetü't-tevarih fi ahbarü'l-umera ve-l-mülükü's-Selçukiyye) = (Soobşçeniya o Sel'cukskom gosudarstve: Slivki letopisey, soobşçayıuşçih o Sel'cukskih emirah i gosudarah*, İzd. teksta, per. vved., primeç. i pril. Z. M. Buniyatova, Moskva.
- Smith, J. M. ve Plunkett, F. (1968). "Gold Money in Mongol Iran", *The Journal of the Social and Economic History of the Orient*, Vol. II, Leiden.
- St. Album, *A Checklist of the Islamic Coins*, Sec. Edit. Santa Rosa, 1998.
- Şemsüddîn Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzî (1968). *Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan*, Yayınlayan Ali Sevim, Ankara.
- Tarih-i Sistan (1974). "*İstoriya Sistana*", Per., vved. i komm., L. P. Smirnovoy, Moskva.
- Zambaur, E. (1968). *Die Münzprägung des Islams*, Bd. I, Wiesbaden.